

Árnyaltan, de nem kétértelműen

AZ EGYÉRTELMŰ HAZUGSÁGOK korának Magyarországon vége. És a zsidóság berkeiben mégsem a megnyugvás, nem a felhőtlen bizakodás érzése kerekedett felül. Inkább a szorongás a jellemző. Többen nem hiszik, mint amennyien igen, hogy az egyértelmű hazugságok és a folytonos hazudozás lélekölő évtizedeit az egyértelmű igazságok és a következetes, gerinces igazmondás korszaka váltja fel. Egy olyan kor, amikor sem politikusok, sem közírók nem próbálkoznak többé körmönfont csúrs-csavarással vagy mellébeszéléssel, hanem egyenesen beszélnek, a szívből szólnak és az igazat mondják.

Vajmi felemelő és pompás érzés lenne, ha bizton tudnánk, hogy ez a paradicsomi állapot vár ránk. De sajnos a kételkedő aggályoskodását végképp és határozottan eloszlatni a *Szombat* szerkesztői nem tudják. Nem vállaljuk a kockázatot, hogy felhőtlen optimizmust sugalljunk, amikor látunk magunk körül baljós jeleket éppen eleget. S hogyan is lehetnének optimisták minden fenntartás nélkül, midőn észlelni vagyunk kénytelenek, hogy a meggyökeresedett demokráciákban is több a kétértelműség a kelleténél. Mert miközben új irányt szabnak a történelem folyásának, egybegyűrva Németország két felét és lerakván az egyesült Európához mint végcélhoz vezető utat, közben újfent kísérletek történnek a történelem „átstilizálására”. Vagy ahogy a világhírű brit történétíró, Hugh Trevor Roper írja, többrendbeli próbálkozásokat látunk Hitler zsarnokságának és a második világháborúnak a viszonylagossá tételére.

A retortákban fortyogó egységes Európa szellemi előkészületeinek a sorába tartozik, hogy a nyár elején angol nyelvű hetilapot indított útjára Robert Maxwell londoni székhellyel, s lapjában, a *The European*-ban jelent meg Trevor Roper írása. A modern kori történelemben három olyan korszak és eseményorozat volt, amely a lelkiük mélyéig megrázta az embereket. A francia

forradalomból kisarjadt nagy terort, az orosz forradalom talajából kinőtt bolsevik zsarnokságot és a hitleri barbárságot említi szerzőnk. De míg az első két esetben az „időmoziban” mostanában olyan film pereg, amely a két világtörténelmi fordulat „nagyszerűségének” csillogó-villogó máza alól bányássza elő a rejtett iszonyatot, addig a hitleri rendszer egy homlokegyenest ellenkező előjelű metamorfózison megy át a kutatók serény munkája nyomán.

A nyugatnémet történészek évekig tartó vitája, a *Historikerstreit* sajnos egy-két szórványos és célzatos utalást leszámítva nem vonta magára minálunk sem a sajtó, sem a szaktudomány figyelmét. Holott pontosan arról szólt, hogy a náci zsarnokság tényleg olyan példátlan jelenség-e, miként eddig a köztudatban élt. Ernst Nolte professzor és mások azt mutatták ki, hogy az orosz-szovjet lenini-sztálini ideológus gyakorlat szolgált modellül a nácioknak, s a minta éppúgy embertelen volt és éppúgy iparszerűen gyilkolt, rombolt, mint a náciizmus, amely a nyomdokaiba lépett. Az ideológia és az ideológus indíttatású cselekvés logikája vitt el a népiirtáshoz, ebben összegzi Trevor Roper a Nolte-féle iskola fő mondanivalóját. A vele szemben álló irányzat vezető alakja, Raul Hilberg a *The Destruction of the European Jews* című magisztrális könyvében azt az álláspontot képviseli, hogy a Holocaust nem holmi eredendő eltökéltségre vezethető vissza, hanem szinte nolens volens, de inkább akaratlan következménye lett egyfajta ideológiai elvakultság és a barbarizmus katanába lökő világháború egymásba kapcsolódásának.

Trevor Roper mindezt annak kapcsán adja elő, hogy kritikai véleményét nyilvánít a témának szentelt legújabb történelmi feldolgozásról, Arno J. Mayer *Why the Heavens Not Darken?* című könyvéről. A cím a 11. századi első keresztényhadjárat időszakára utal, arra, hogy a zsidókat a hadjárat sikertelensége

miatt megtették bűnbaknak sokfelé az akkori keresztény Európában, megbélyegezték őket és gettóba kényszerítették. S a szörnyűségek hatására szakadt föl a sóhaj a zsidók kebléből: hogyhogya nem sötétül el az ég a mi szenvedéseink látán?! A történelmi példázat már jelzi, hogy körülbelül miként ítéli meg a szerző a zsidóság második világháborús megpróbáltatásait és azt is, hogy mondandójával, még ha csak szelíd fo!rmában is, a revíziós irányzathoz kapcsolódik.

Hitler és követői kétségkívül zsidóellenesek voltak, mégpedig faji alapon. De Németországot eredetileg nem a zsidók fizikai elpusztításával, hanem kitelepítésével akarták „zsidótalanítani”. 1938-ig úgymond csak azért hoztak mindenféle korlátozó intézkedéseket ellenük, hogy minél nagyobb számban rákényszerítsék őket szülőföldjük elhagyására. A második világháború anyiban hozott változást, hogy már nem egzotikus tengerentúli területeket szántak nekik, hanem a hatalmas orosz-szovjet birodalom meghódítandó földjeinek bizonyos részét. 1939-től 1941-ig a keleti hódítás nyomán hátrözongató tömeggyilkosságok kezdődtek. De az öldöklő gépezet áldozatai nem kizárólag zsidók voltak, hanem lengyelek, oroszok, e két nációbeli hadifoglyok és a bolsevik rendszer minden rendű és rangú tisztviselői. S csak amikor a Moszkva ellen indított villámháború végképp kudarcba fulladt, 1941 őszén jött a fordulat, vette kezdetét a kijeji Babij Jar-beli tömegmészárlással az iparszerű és szervezett végrehajtása a hírhedt „végső megoldásnak”.

Nagy vitákra, szenvedélyes penncsatakra számít Trevor Roper az általa bemutatott és szelíd szkepszissel kommentált mű nyomán. Ez a vita vélhetőleg visszhangot ver majd Magyarországon is. Annál is inkább, mert a talaj már egy ideje elő van készítve. Ne feledjük, hogy a magyar Holocaust sajátos görbétükörben jelenik meg a magyarországi pártpolitikai küzdelmek és a közéleti publicisztika révén. Hitlert nem mentetetik, a náci haláltáborok egykori létezését nem vonják kétségbe, a gázkamrák és a népiirtás rettetését sem próbálták mind ez ideig „relativizálni” és átlátszóan revíziós céllal „motiválni”. De olyan témák régen az asztalon vannak, hogy csak a megszálló hitleri erők felelősek-e a zsidók módszeres kirablásáért és kiirtásáért, avagy bűnös-e a magyarság is a deportálásokért, a Shoáért, s ha igen, mely

Szombat

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Ez a szám az Osvát-Alapítvány támogatásával készült
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VII., Garay utca 48.
Levél cím: Bp. 70. Pf. 216. 1440 Telefon: (36-1) 142-6924
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvitel:
csütörtökönként 16 és 17 óra között
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon
az 521-006670-7 sz. számlán

Számonként megvásárolható a hírlapárusoknál,
a TEKA könyvesboltjaiban és az MZSKE helyiségében
(VII., Garay utca 48.)

Főszerkesztő Zala Tamás, főszerkesztő-helyettes Gadó György,
felelős szerkesztő Kovács Dénes, szerkesztőségi titkár Landor
Károly, műszaki szerkesztő Balla Endre
Lapengedély száma: III. (Kul/174) 1989. HU ISSN 0865-3844
Készült a TEKA Könyvtérkétesítő nyomdaüzemében
Felelős vezető: Kobl Antal
90/136 — 3500 pld.

Az asszimiláció és a magyarországi zsidóság

Beszélgetés Varga László történésszel

Néhány előadásának híre nyomán kerestem fel Varga Lászlót, az MTA Történettudományi Intézetének kutatóját. Ami hozzá vitt, az az utóbbi évtizedekben a szőnyeg alól szintén előkerült, ez időben leginkább az „urbánus-népies” fogalomparba értett ellentét. Nem hiszek holmi monolit társadalomban, hanem abban, hogy a jellegüket őrző csoportok összjátéka egészséges. Am ellentétként megfogalmazódva, ez mint egy tektonikus törés elcsavart felszíni vetülete, téves erőmegosztással rontja a társadalom teljesítőképeségét. Varga munkásságában jelentős figyelmet fordít az asszimiláció és a magyarországi zsidóság múlt és e századi kérdéseire.

— A modern Magyarország kezdetei a 48-as forradalomhoz és a 67-es kiegyezéshez nyúlnak vissza. Ettől kezdve játszott fontos szerepet a zsidóság is a magyar történelemben. Az együttműködésnek már voltak korábbi nyomai, de széleskörűvé a forradalom és szabadságharc során kezdett válni, majd a gazdasági modernizációval jutott a zsidóság először olyan helyzetbe, amikor integrálódhatott a magyar társadalomba. Mégpedig éppen azért, mert ez a társadalom is átalakult, s felértékelődtek azok a foglalkozások, amelyek addig a periferiára szorult zsidókra, kisebb mértékben görögökre, örményekre hárultak. A korábbi ki-rekesztettség következtében a zsidó polgárosodott réteg rendkívül rugalmas volt. S ekkor zajlottak le azok

a majdnem amerikai méretű fel-emelkedések, amelyek ugyan egy rendkívül szűk rétegre voltak jellemzőek — ha nagyon tágan értelmezzük, akkor is csak legfeljebb ötven családot tudnánk megnevezni —, de pont arra a szűk rétegre, amely leginkább meghatározó lett a magyar gazdaságban.

A modernizáció feltételei

— *E szűk réteg, ha többnyire zsidó családok alkották is, csak töredéke volt a bevándorolt zsidóságnak. Azt milyen rétegekre oszthatjuk?*

— A bevándorlás túlnyomórészt lezajlott már a kiegyezés előtt, több hullámban, több irányból. Az egyik — és a modernizáció tekintetében meghatározó — kiindulópont Morvaország volt, kisebb mértékben Csehország és a monarchia más örökös tartományai. A bevándorlás mindig kimutathatóan konkrét hatásokhoz kötődött. Például Morva- és Csehországban érvényben volt egy királyi rendelet, amely a zsidó családokban egyetlen fiúnak engedélyezte a házasságot. Ez tipikusan olyan helyzet, amelyből menekül, aki teheti. S minthogy Magyarországon ilyen korlátozás nem volt, ide irányult a vándorlás. Természetesen elsősorban a legmozgékonyabbak és viszonylag jómódúak indultak el. Magyarország szempontjából lényeges, hogy polgárosodottabb területekről jöttek, voltaképpen már a

XVII. század végétől. A török idők után az itteni népességihiány pótlására megindult bevándorlásban persze elsősorban nem zsidók jöttek. De voltak földbirtokosok — például a Batthyányak, Zichyek, Esterházyak —, akik tudatosan telepítettek be zsidókat is, főleg a Dunántúlra. S e morvaországi betelepülők megőrizték eredeti közösségüket, míg a galíciai bevándorlók — ez volt a másik irány — különösen a kezdeti időkben inkább egyenként jöttek, falvakban szóródtak el, a földesúri jogokat — mézszárszéket, kocsmát — bérelve. Beilleszkedtek a feudális struktúrába, míg a morvaországiak azt feszegették. De mindkét réteg a helybeli lakosság fölött állt, amint ez az írni-olvasni tudással kimutatható. Ez az ismeret előfeltétele volt a modernizációnak. Ugyanakkor ez a betelepülőknek kedvező feltételt jelentett a beilleszkedésre. A Galíciával határos vidékeken és Erdélyben is sok olyan falu volt, ahol a zsidó nyelvismeretével közvetítő szerepet töltött be a hatalom és a magyarul nem tudó helyi lakosság között. A Galíciából érkező zsidóság asszimilációja egyébként elnyújtottabb volt, mivel onnan tömegével érkeztek, főleg Lengyelország felosztása után; az utolsó nagy hullámuk 1850 körül figyelhető meg. A két irány különbsége a bevándoroltak között még sokáig kimutatható, s némileg jellemzőbb a nyugatiakra a neológia, míg a galíciaiakra az ortodoxia.

kört, kiket milyen mértékig terhelte a felelősség. Magyarország egykori kormányzójának, az akkori rendszernek, a magyar középosztálynak és a dzsentriknek, a honvédségnek és a csendőrségnek, a vezérkarnak, tisztai és altisztai állományának, valamint a sorállományának a szerepéről Randolph A. *Braham* professzor kapitális műve kapcsán sok mindent elmondtak külföldön, főleg Észak-Amerikában. A magyar származású *Deák* István írásaiban már évekkel ezelőtt felmerült az a sokak által vitatott és bizonyos körökben kerek perec elutasított állítás, hogy a zsidóság számottevő részének életben maradása részben az akkori kormányzó és családja, valamint rendszer politikai gyakorlatának az érdeme.

Az egységiségnek és a múlt egyöntetű, sommás diabolizálásának leküzdése örömdetes jel. Am veszedelmes vakság volna nem látni, hogy miközben megszabadulunk a történelem egyfajta meghamisításától, egy ellenkező előjelű torzítás veszélye sejtik föl, és már nem is a

messzi távolban. Hadd utalunk arra a hatalmas és jogos felzúdulásra, amely pár nappal a nyári szünet megkezdése előtt támadt a kormányzó párt egyik köztiszteletben álló képviselőjének meglehetősen szerencsétlen parlamenti felszólalása miatt. Szóvá itt és most azért tesszük, mert némileg szimptomatikusan látjuk, a történelem célzatos „átstilizálására” tett kísérlet egyik, de nem egyetlen jelének. Van egy folyóirat Budapestben, amely némely témákban szerfölött jól tájékozott és rendszeresen tesz közzé olyan dokumentumokat, amelyekhez csak egy bizonyos forrásból lehet hozzájutni. A pluralizmus jegyében olyan szervezeteket és olyan személyeket népszerűsít, amelyek és akik nem is csak a két háború közötti Magyarországon játszottak enyhén szólva kétes szerepet, hanem 1944. március 19.-e után, de akkor aztán igazán egyértelműt. Ebben a lapban olvashattuk legutóbb, hogy a budapesti zsidóság életét egyedül és kizárólag a magyar hadsereg mentette meg. Nem a külföld nyomása,

nem a kormányzó és szűkebb környezetének jobb belátásra térése és más egyéb okok, amelyeket hosszan lehetne sorolni, hanem a katonaság. Mert ez akadályozta meg a csendőrség által előkészített tömegmészárlást.

Nem akarjuk kétségbevonni a történet hitelességét, sem a hadsereg érdemét a Baky-féle puccs megghiúsításában. Csak éppen az általánosítás ellen emelünk óvást. Tiszti és sorkatonai mundurban nemcsak olyanok jártak, akik a halálra szánt zsidók fölé kinyújtották védő karjukat. Tessék megkérdezni a poklok poklát megjáró munkaszolgálatosokat, belelapozni visszaemlékezéseikbe, vagy elolvasni az idevágó hiteles iratokat, s eloszlik minden kétség a tekintetben, hogy kegyetlenkedő keretlegények, vérszomjas, hőherlelkű parancsnokok is viselték a magyar honvédség egyenruháját.

Egy száz, mint száz, nagyon is híveivel vagyunk az árnyaltságnak, de a kétértelműségből nem kérünk. Akár politikus, akár újságíró vagy szerkesztő az elkövetője.

— Mit jelentett 1848 az asszimiláció tekintetében?

— Egyértelműen identitásváltozást. A hazai zsidóság beilleszkedését korábban az jellemezte, hogy jobbára oda telepedtek, ahol a lakosság nagy része német volt. Megjegyzem: az első időkben a nyugati határmenti megyékben telepedtek le ideiglenes jelleggel — hogyha jobbra fordult otthon a helyzet, visszaterjenek —, majd később vándoroltak beljebb, végleges helyükre. A német polgárság és a polgárosult zsidók viszonya egy ideig zavartalan volt, de azután törvényszerűen megjelent a konkurenciaharc. A német polgárság többsége ugyanis megrekedt a céhes fejlődés szintjén, s a zsidó konkurenciát mint kontárt — céhen kívülit — igyekezett kirekeszteni. S részben ennek következménye volt az identitásváltozás. A német anyanyelvű zsidóság most már nem a német polgárságban, hanem a magyar liberális nemességben fedezi fel — okkal és joggal — szövetségesét, és elkezd magyarosodni. S már a reformkorban kialakul a hallgatólagos alku: a liberális nemesség méltányolja a zsidó polgárság modernizációs szerepét, ez utóbbi pedig vállalja a magyarosodást. Hogy a modernizációs szerep lényeges, megfigyelhető Kossuthnál is, aki szívesen veszi a bevándorlást nyugat felől, de idegenkedik a galíciaiaktól. Ennek ellenére korlátozás nem lép életbe, ez vitatémaként csak a kiegyezés után merül fel a galíciaiakkal szemben. Bár azok a kedvezőbb körülmények vonzására akkor tömegesen jöttek, de zömük továbbvándorolt már Amerikába. Ezt mutatja a statisztika: a kiegyezés és 1910 között a zsidóság számában a természetes népszaporulathoz képest negyvenezer főnyi a csökkenés az ország területén.

— Ez az aggály nem függött össze az antiszemitizmussal?

— A modern antiszemitizmus magyarországi terjedése kimutathatóan Tiszaeszlárhoz köthető, és oszt-rák közvetítéssel német mintára szerveződött. Az Istóczy-féle párt lovagolta meg a tiszaszlári vádát. E pert a Dreyfus-perhez szokták hasonlítani, de annak éppen a fordítottja, felmentéssel végződik. S Istóczyék is elvesztik befolyásukat a 90-es évekre.

Konkurenciaharc

— De egy darabig bizonyos tömeghatásuk volt. Ennek mi lehetett a társadalmi alapja?

— Ez már a modernebb konkurenciaharc időszaka volt, mint a céhes polgárság esetében. A liberális nemességnek volt egy olyan illúziója, hogy a zsidóság által gerjesztett modernizáció értékeit idővel felismeri a magyar úri középosztály, és maga is bekapcsolódik abba. Ehelyett azonban e réteg a 80-as években erőteljesen védte életformáját a modernizációtól. S az antiszemitizmusnak a nagyobb hulláma e század tízes éveitől kezdett felerősödni. Ez már azon a felismerésen alapult, hogy a bekapcsolódás nem sikerült,

a magyar gazdaság kulcspozícióit — ahogy akkor mondták — idegenek foglalták el. Ugyanakkor viszont már asszimilálódott a zsidóság zöme, nemcsak a ténylegesen a kulcspozíciók jó részét megszerzők szűk köre.

— Az antiszemitizmus nem vetette vissza az asszimilációt?

— Egyáltalán nem, mert az már lezárult. A szakmában ugyan vitatott, mikor tekinthető az asszimiláció lezártnak. Én azt az álláspontot képviselem, hogy az anyanyelv a meghatározó. S amikor a magyarországi zsidóság 75 százaléka magyar anyanyelvűnek vallotta magát, akkor már véleményem szerint asszimilálódott. A Trianon utáni országterületen pedig már kifejezetten asszimilált zsidóság maradt, mert a még nem asszimiláltak zöme a határokkal elválasztott területeken élt.

— Az első világháború nem élezte az antiszemitizmust?

— A háború a szociális feszültségeket élezte. Úgy ment bele a háborúba a társadalom, hogy a terheket közösen fogják viselni. Ez a hallgatólagos belső béke 1917 végén kezdett felbomlani, a következő évben már komoly összetűzésekre került sor munka és tőke között. De nem a munka és a tőke ellentétében jelentkezett az antiszemitizmus. A korabeli munkásmozgalomtól idegen volt ez, s még csak nem is az egyes tőkések, hanem a tőkés rendszer ellen léptek fel. Az viszont igaz, hogy a társadalomnak egy konzervatív része — a már említett hagyományon és alapon — megpróbálta a munka és a tőke ellentétét áttenni erre. De a német minta sajátosan módosult. Németországban — főleg Hitler alatt — uralkodóvá vált a „harácsoló” és „alkotó” tőke megkülönböztetés; az előbbin a kereskedelmi, az utóbbin az ipari tőkét értették. Persze, tudjuk, kereskedelem nélkül az ipari tőke, a polgári társadalom működésképtelen...

Nos, Magyarországon ez a megkülönböztetés értelmetlen lett volna, minthogy itt az ipari tőke túlnyomó része is az említett szűk kör kezében volt, ezért ez az itteni antiszemitizmusnak használhatatlan érv maradt. De a zsidóellenesség a fehérterrornak is markáns vonása volt, nemcsak kommunistákat, szociáldemokratákat gyilkoltak meg, hanem olyan zsidókat is, akik nem voltak szociáldemokraták vagy kommunisták, egyszerűen azért, mert zsidók. Ez a bűnbakkeresés. A vesztett háborúért, a forradalmakért, Trianonért, mindenért, s mindenek az ellenkezőjéért a zsidók felelősek.

A helyzetet voltaképpen Bethlen Istvánnak sikerült konszolidálni, viszonylag korlátozott mederben tartani az antiszemitizmust. Azt mellesleg Gömbös is látványosan félretette, amikor miniszterelnök lett, felismerve, hogy veszélyeztetné a gazdaság működőképességét. S ahogy aztán politikailag és gazdaságilag is Németországhoz közeledett az ország, úgy éleződött a zsidókérdés, bár a kormányok manővereztek. Amikor német nyomásra sor került a zsidótörvények bevezetésére,

ugyanakkor megpróbálták a német nyomás hazai bázisát — a Volksbundot s a nyilas szerveződésekét — korlátozni. Eközben a nemzeti érzelmű zsidóság abban az illúzióban ringatta magát, hogy az antiszemitizmus — legalábbis a hivatalos — korlátok között tartható.

— A cionizmus nem hatott?

— Bár Herzl Magyarországról származott, s maga is erősen asszimilálódott — igaz, nem a magyar, hanem az osztrák társadalomba —, itt igazán még nem hatott. Belőle a Dreyfus-per váltotta ki azt az eszmét, hogy a zsidóságnak saját házára van szüksége. Ez azonban Bécsben történt, ahol az antiszemitaik egyik vezére lett polgármester, miközben Budapesten az egyik alpolgármester zsidó volt, s később az egyik polgármester is. Ismeretes, hogy Bécsben Budapestet Judapestnek nevezték, s nemcsak azért, mert itt a népességnek negyede volt zsidó, hanem azért, mert liberális város volt.

Amikor 1897-ben Baselben az első cionista kongresszust tartották, Herzl áttekintve az európai zsidóság helyzetét, arra a meggyőződésre jutott, hogy a kontinensen két bázisuk van: Anglia — de ott alig vannak — és Magyarország. Magyarországon a zsidóság hivatalos vezetői is élesen szembefordultak akkor a cionizmussal, csak Erdélyben volt egy szűk bázisuk, s csak Észak-Erdély visszacsatolása után vált itthon is jelentős mozgalommá. Felerősítette őket az, hogy a német megszállás után ők voltak a legszervezettebbek, ők voltak képesek az ellenállásra, s létezett is egy viszonylag komoly ellenálló mozgalmuk. Ellenállásuk őket igazolta, ezért 1945 után sokkal nagyobb lett a befolyásuk, mint a holocaust előtt. Céljuk a kivándorlás volt, és ez az ötvenes évek elejéig részben legalísan, zömmel illegálisan ment is. Ugyaakkor a megmaradt zsidóság túlnyomó része nem adta föl a dualizmuskori asszimilációs hagyományait, akkor kialakult identitástudatát, e hazai hagyományok egyfajta folytatójának érezte magát.

— A deportálásoknak közismerten voltak haszonélvezői, s velük talaja az antiszemita érzelmeknek. De a társadalomnak velük nem osztozó, a deportálások idején inkább részvétet érző nagyobb részében is — vagy inkább csak bennük — visszamaradt egyfajta büntudathoz hasonló szégyenkezés. Ez, illetve hogy erről nem illett beszélni, vajon nem egyfajta lappangó ellentétet táplált?

Sajátos „tőkeellenesség”

— A magyar társadalomban volt egy ki nem beszélt büntudat. Tragikus, hogy Bibó István ezzel kapcsolatos tanulmánya akkor jelent meg, amikor igazi vitát már nem lehetett folytatni a problémáról, az egypárti diktatúra kialakulásakor. S nagyon problematikus volt a kommunista párt tőkeellenessége. Annak ellenére, hogy e párt vezetői közt szép számmal voltak zsidó származásúak, a párt nagyon tudatosan

Az ideál

meglovagolta a lakosság egy részének antiszemita érzületét, akik ezt a fajta tökeellenességet antiszemitizmusnak fordították le a saját nyelvükre. Ez nemcsak magyar sajtóosság volt, Lengyelországban sokkal súlyosabb következményekkel, tömeges pogromokkal járt. Itthon sem csak a kunmadarasi és a miskolci esetről tudunk. Ez a tökeellenesség erőteljesen hasonlított a német fasizmuséhoz, alapvetően ugyancsak kereskedőellenes volt. A kereskedő vált „a spekulánssá”, s az új forint bevezetése és védelme ürügyén a párt tudatosan támaszkodott az említett érzelmekekre.

— *Egyfajta „népi antiszemitizmusra”?*

— Vállalnám, hogy meg lehet különböztetni egyfajta „népi antiszemitizmust” is, beleértve a falusit, noha nem független egyéb területeitől. Megkülönböztetnék egyfajta értelmiségi antiszemitizmust is, amely azonban sokkal inkább a konkurenciaharcban jelentkezik. Már Trianon után jelentkezett, amikor sokan idemenekültek az elcsatolt területekről, és szűkké vált a tér több értelmiségi pályán. Az értelmiségi pályán. Az értelmiségi antiszemitizmus azonban a holocaust után visszaszorult, csak elvétve észlelhető. S ekkor kezdődik a jelenség egyfajta kódolása, ami a hetvenes-nyolcvanas évekig nyomon követhető. Az urbánus egyre inkább a zsidó értelmiségi szinonimájává válik.

— *Bizonyára azért is, mert a kérdés szigorúan a a szőnyeg alatt volt 56-ig, s aztán sem vált szalonképes... Mi volt 56-ban és utána?*

— Az antiszemita megnyilvánulás eléggé periférikus volt. Körülbelül olyan, ahogy Karinthy Ferenc jellemezte a Budapesti őszben: akadt egy-egy antiszemita hang, de lehurrogták a tömegben. Azok a zsidó származásúak, akik akár Nagy Imre mögött sorakoztak fel korábban, vagy akik részt vettek az 56-os megmozdulásokban, nem zsidónak tekintették magukat, nem ezen az alapon, hanem magyarként és demokratikus értelmiségként cselekedtek. Az is kétségtelen, hogy a forradalomnak pozitív visszhangja volt a zsidóság körében is, de még bennük volt a trauma eleven emléke és a félelem is a rend felborulásától, hisz akkor minden lehetséges. A sajtóból tudunk olyan családokról, amelyek november 4. után azzal okolta meg disszidálási kísérletét, hogy „nem volt veszténivalónk, hiszen mindig mindenért minket, zsidókat vesznek elő”. Egyébként mintegy húszezren vándoroltak ki ötvenhat után, értelmiségi rétegekből viszonylag nagyobb arányban.

— *Szó esett a tökeellenességgel „előhívott” antiszemitizmusról, de azt hiszem, inkább figyelmet érdemel az értelmiségellenes arcot öltő.*

— Az értelmiségi antiszemitizmus mai érdekessége, hogy a zsidó szó egyfajta kód lett. Akit lezsidóznak, az nem feltétlenül zsidó. A szó elszakadt konkrét tartalmától, s azért éleződik így, mert az ország útválasztás elé került. A pártok többsége a nyugati utat tűzte elé, s en-

Halála ötvenedik évfordulójára Bangha Béla írásműveiből közöl szemelvényes összeállítást a *Hunnia* című folyóirat. Az 1919-es ellenforradalomból született Horthy-rendszer egyik szellemi vezéralakjává lett jezsuita pátertől előbb filozófiai fejtegetéseket idéz „A magyar szellem önvédelme” alcímmel megjelenő időszaki kiadvány, majd művelődés- és sajtópolitikai, valamint publicisztikai írásaiból szedeget össze csokornyit.

Talán nem egyszerűsítjük le túlzottan Bangha Béla politikai örökségének a lényegét, ha a Hunniában közreadott terjedelmes idézetekből itt csak egy-egy mondatnyit citálunk. Bangha, aki nyájasan csak lélekmérgezések minősíti a liberális *Est*-lapokat, a polgári demokrata *Világot* és a szociáldemokrata *Nép-szavát*, felszólítja olvasóit: „Dobjunk ki tehát az áruló, korrupt, tisztességtelen sajtót és hozzuk be helyébe a katolikus sajtót.” A páter, aki szerint „a legnagyobb harcmező, amelyiken... a világnézeti csata eldőlt, a sajtó marad”, minden lapot zsidónak deklarál, amelyik csak leírja is Lenin nevét. Egy szociáldemokrata agitátornő tevékenységét és stílusát gúnyolva Bangha Béla „Hebron rózsáját” és fájának „háromezer esztendő vakmerőségét” emlegeti... 1918 magyar forradalmára utalva figyelmeztet: „Nincs nagyobb bűn a földön, mint a társadalmi béke felbomlasztása, az államrend megdöntése”, márpedig „ezt a legnagyobb bűnt követték el a destruktív napilapjai”.

A Hunnia rövid szerkesztői megjegyzésel vezeti be a Banghától közölt szemelvényeket. Eszerint ez a „nagy felelősségtudatú magyar gondolkodó ma is megfontolásra ajánlható életművet” hagyott maga után. Nem kívánunk itt a néhai jezsuita filozófusi, politikusi és publicisztikai működésének általános minősítésével, sem Bangha emberi jellemzésével foglalkozni. Annyi azonban kétségtelen, és már a szemelvényekből kitűnik, hogy életműve csakúgyan megfontolást érdemel. A magunk részéről e megfontolás alapján arra a véleményre jutunk, hogy a konzervatív, militáns politikai katolicizmus e személyisége a maga hevesen antiliberális és antiszemita mivoltában minden lehet, csak követésre méltó példa nem. Úgy látszik azonban, hogy a Hunnia (felelős szerkesztő: Szócs Zoltán, felelős kiadó: Kunszabó Ferenc) a megfon-

tolást más értelemben ajánlja: az elfogadás szinonimájaként. Erre következtethetünk a lap ugyanazon számának egy másik írásából, amelynek Kunszabó a szerzője.

„*Gondolatok az óceán felett*” című cikkében Bangháról ugyan említés sem történik, annál bővebben van szó „a kozmopoliták” és liberálisok bűneiről a magyar jelenkorban. És habár Kunszabó szemére veti „a Magyar Demokrata Fórum magját képező népi-nemzeti értelmiségi elitnek”, hogy nem veszi tudomásul: „a kozmopolitizmussal, akárcsak a kommunizmussal, nem megalkudni, hanem megharcolni kell”, a mai magyar sajtót ugyanúgy és ugyanazon a hangon támadja, mint az MDF ún. mozgalmi szárnyának bizonyos ismert vezéralakjai. Kunszabó szerint „a szolgátságban nevelkedett magyar sajtó... nyíltan a kozmopolita liberalizmus, vagyis a szabad demokraták mellé áll, s naponta támadja nemtelenül a nemzeti irányt”.

Mondhatnánk erre azt, hogy mi közünk hozzá, a *Szombat* nem politikai lap, nem kell beleszólunk a politikai pártok küzdelmeibe. Csak-hogy a „mese rólkunk szól”. Aligha véletlenül került a Hunnia egyazon számába Bangha Béla véleménye a „destruktív sajtóról” és Kunszabóé, aki szerint meg kellene törni annak a „szellemi maffiának” az erejét, mely „itt az utóbbi húsz évben kialakult, s nem csupán a bankéletet tartja kezében, hanem a tudományt, a kultúrát, de legfőként a televíziót, rádiót és sajtót”.

Bangha Bélát a Hunnia jónak látta úgy idézni, hogy a zsidózások ki ne maradjanak. Kunszabó (ezúttal) nem zsidózik nyíltan, de aligha kétséges, mi a helyes olvasata sorainak. Összecseng ez Csurka István egynémely kitételével, amelyek meg lehetőséget feltűnést, sőt széles körben felháborodást keltenek.

Világos, hogy mi nem az ideál és mi igen. Nem a „zsidó szociáldemokrácia” az eszménykép, nem a „rothadt és destruktív liberalizmus”. Az ideál a Csurka—Kunszabó páros, kiegészítve Bangha páterrel. Hunnia az ideál, egy „keresztényesített”, „nép-nemzeti” Hunnia, melyhez a Horthy-Magyarország közelebb áll, mint Európa.

De akár megkérdéznék róla bennünket, akár nem, a mi véleményünk erről az, hogy köszönjük, nem kérünk belőle.

G. Gy.

nek mindig volt komoly ellenzéke.

— *Valójában tehát kimutatható, hogy nem az igazi választóvonalat fedi ez a szembeállítás. Ez sosem változik?*

— Azt hiszem, nem. Az úgynevezett zsidókérdés elszakadt tényleges tartalmától. Kimutatható, hogy nem zsidókról vagy nem zsidókról van

szó, amint hogy az is, hogy az ország nem áll jelenleg igazi választási lehetőség előtt. Gyakorlatilag ugyanis vagy képes rátérni egy nyugati fejlődési útra, vagy belesüllyed a harmadik világ országainak középmezonyéba.

Németh Ferenc

Kivédhető-e az antiszemitizmus?

*Ha védekezel — ingerelsz
Ha szótlan tűröd — gyávaság!
Feljajdulsz: érzékenykedel
S a néma jaj is vall reád!*

Kiss Józsefnek ez a tisztaeszlári vérvád idején írt verse is, amelyből idéztem, alátámasztja azt a szomorú és kételkedő nézetemet, hogy az antiszemitizmust a zsidók viselkedése, magatartása befolyásolhatja — legalábbis pozitív értelemben —, hogy van zsidó életsarató, amelylyel kivédhető lenne. Sőt, ennek a feltételezésnek az elfogadása, ha öntudatlanul is, annak az elfogadását is jelenti, hogy az antiszemitizmusnak bizonyos specifikus zsidó bűnök az okai — tehát, ha „megjavulunk”, az antiszemitizmus is eltűnik, vagy megenyhül — ami számomra kétszeres abszurditás. Egyrészt nem vagyunk sem rosszabbak, sem jobbak senkinél — nincsenek specifikus zsidó bűnök, hanem specifikus zsidó élethelyzetek vannak, amelyekbe a történelem sodort bennünket —, másrészt egy irracionális, paranoiás, kényszerképzetes indulat ellen nem lehet olyan racionális észérvekkel harcolni, mint a jó, az érnyes viselkedés.

Ezzel nem kívánom tagadni, hogy

vannak olyan, a történelem folyamán kialakult tulajdonságok, képességek, reflexek, amelyek a különféle zsidó embertípusokban erőteljesebben alakultak ki (míg mások kevésbé), mint más embercsoportokban — pozitív és negatív értelemben egyaránt —, és hogy a negatív vonások ellen harcolnunk kell, a pozitívakat pedig erősíteni. (Mint ahogy minden emberi közösség gondolkodói teszik, ahogy a prófétáktól kezdve — mondjuk — Martin Buberig a zsidó gondolkodók is tették.) De megaláz és sért, ha ezt nem önmagunk, saját erkölcsünk miatt tesszük, hanem az antiszemiták kedvéért. Hiábavaló is ez, mert az antiszemitizmus bennünk nem okait kutatja, hanem ürügyeket keres és azt — lásd Kiss József — minden magatartásunkban megtalálja.

Ha valamit mégis lehet és kell tennünk az emberi közeledés és megértés érdekében, a habozók, a bizonytalanok, a megtévesztettek, az alkalmi antiszemiták igazabb tudatának a kialakítására, az életünk, múltunk, történelmi tapasztalataink, kultúránk megosztása: a párbeszéd és az ismeretterjesztés. Hiszen a különféle antiszemitizmusok rengeteg tévhitet és téveszmét hintettek el a

zsidósággal kapcsolatban. Tudatosítanunk kell — olykor önmagunkban is —, hogy a zsidó nép őszövetségi kiválasztottsága a vallásos zsidó istenéhez való viszonyát jelöli, és nem evilági minőségi különbséget, magassabbrendűséget jelent; hogy a cionizmus — legalábbis fővonalában és alapító atyái szellemében — a szó ilylési értelmében *jogvédő mozgalom* (még ha mint minden felszabadító mozgalomnak, lehetnek és vannak torzulásai is), és nem rasszizmus; s hogy az asszimiláció valóban belülről átélt azonosulás a néppel, amelyet magáénak vall, s a zsidó hazaszeretet, ragaszkodás a néphez, a nemzethez nem kevésbé erős kötelék — számos példa van erre —, mint a más vallásúaké vagy származásúaké.

Röviden még egy kérdést érintenék. Nem tagadom a zsidó érzékenység, sőt olykor túlérzékenység történelmi indítékait. De tudatában kell lennünk annak, hogy vérgig sértjük azt a nem antiszemitát, akit könnyelműen, felszínes megnyilatkozás nyomán antiszemitának minősítünk. Mi magunk idegeníthetjük el őket. Óvakodjunk az elhamarkodott általánosításoktól, hiszen mi igazán megszenvedtük ennek a kártevésnek. E tekintetben, nem önértékünk félretekintését, de több körültekintést, óvatosságot és empátiát ajánlanék.

Gyertyán Ervin

Nyári emlék Szarvasról

Öt országból egy nyelven

HARMONIKA SZÓLT és zengett a Hévénu Salom Alejchem, vagyis, hogy békét hoztunk nektek... Valóban, a tábor alapítói a harmóniát teremtették meg az ott nyaraló gyerekeknek és ifjaknak. Negyven évvel is több már, hogy hasonló közösségekben és ilyen nagy számban vakációztak együtt zsidók Magyarországon. A vidámság és lelkesedés azonos a régivel, de a technikai körülmények kedvezőbbek lettek. Akkor: sátor, kút- és patakvíz, kondér; ma: tágas parkban stabil házikók, 2—4 ágyas szobáikhoz fürdőszoba, a napi négyszeri étkezésre a volt kemping étterme szolgál, a gazdag sportolási és szórakozási lehetőségek közül pedig csak a legnépszerűbbet, az uszodát említtem.

Akiket először szólítottam meg, éppen úri passziót űztek, golfoztak. Igaz, annak csak mini változatát játszották, de maguk se érték meg el a barmicvá évét. *Fehér Máté* és *Váraljai Bökény* érdeklődésemre nem az eddig koptatott Marcibányi téri általános iskolát említették, hanem az ősszel induló zsidó közösségi iskolát jelölték meg jövőbeni elfoglaltságaik fő színterének, *Dickmann Sanyitól* pedig részletes beszámolót hallottam a debreceni hitközség életéről, míg a pöttömnyi *Somlai Guszti* számára meglepő felfedezésébe avatott be: a gulyás is lehet kóser!

A felkeresett turnusban 330-an voltak, s hasonló számban jöttek össze a másik három csoportban is. A tábor vezetéséhez nagy segítséget adtak a Szochnut Izraelből jött aktivistái, mint a *Mor* házaspár. A Jordániában született, gyönyörű Eszter néhány hónapja Budapesten is táncra tanít, a Szlovákiából aliózott, magyarul jól beszélő Mose pedig vendéglátó a pécsi bölcsészkaron. Szarvason földrajzot, történelmet tanított és itt igyekszik

megszerettetni hallgatóival hazáját, az ősök közös földjét. Mose született nevelő, a gyerekek gyakran mennek oda hozzá beszélgetni, hogy társaságában legyenek. Elmondta: nem gondolta a többségükben Izraelről olyan keveset tudó, nem vallásos környezetben felnövő gyerekekről azt a szeretetet és érdeklődést, amit hazája iránt tanúsítanak. Ragadnak rájuk a dalokban megtanult, az izraeliek egymás közötti beszélgetéséből ellesett ivrit szavak.

Zeng a Hévénu Salom Alejchem. Várai Emil felvétele

Józsefet ugyancsak a Szochnut küldte, alig ért magyarul, orosz az anyanyelve. Ő a Moszkvából, Minszkből, Varsóból, Katowicéből és Lodzból jöttekkel is foglalkozik. A tábor ugyanis egész Közép-Kelet-Európa zsidó ifjúságáé, sőt, a magyarok, szovjetek, lengyelek, bolgárok mellett érkeztek vendégek az NSZK-ból is.

Amíg az orosz és bjelleorusz fővárosból jött 33 tagú csoport tagjai teniszezték, pingpongoztak, József segítségével vezetőikkel beszélgettem. Már kezdetben megdöbbenett ugyanis az, hogy a gyerekek nevüket nem mondták meg, mert talán alaptalanul, de félték egy esetleges otthoni számonkéréstől. Azt azonban elmondták, hogy például Minszkben sohasem szűnt meg a zsidó identitás tudata, míg Moszkva mindig asszimiláns volt. Az utóbbi évek eseményeinek hatására azonban itt is változás tapasztalható, ennek jele, hogy a városban megnyílik az első zsidó iskola. Hiába azonban a politikai hajnalhasadás, ha egyre durvább az antiszemitizmus, a gazdasági, eszmei csőd, a beláthatatlan jövő csak egy megoldást kínál, a kivándorlást! Ezzel is búcsúztak: Doszvidánja v Jerusáleme. !.

Vendégek érkeztek: a rabbikar több tagja és a zsidó közélet személyiségei kíséretében *Ronald Lauder*, aki a kempinget számukra megvette és alapítványa segítségével működteti. Szeretettel teli beszédek hangzanak el, azután a nemzetközi üzleti élet kimagasló személyisége a táborlakókkal „tárgyal”, s utána trikókat osztogatott. Egy kislány, miért ne maradhatott volna meg a gyerekekben a régi megszokás, „nekem is tessék adni Ronald elvtárs” érsködött.

Következett az ebéd. Elhangzott a broche, a fiúk sapkában ettek. Viseletét csak az étkezésnél tették kötelezővé, mégis egész nap, játék közben is hordták. Ki tudja, hogy hol folytatódik a ma gyerekeinek útja, de megnyugtató és szívmeligítő, hogy milyen természetességgel gyakorolták az ősi előírásokat. Néhány pedagógus, aki már vezetett régebben úttörőtáborot is, elmondta, hogy Szarvason a gyerekek hamarabb rázódtak össze, kovácsolódtak közösséggé.

A két tuca fiatal felnőtt táborozó között volt *Vigel Éva* irodavezető és *Tamás Péter* gépészmérnök, a Bethlen téri Onec Sabbat kör tagjai. Ők új barátokat kerestek, s hogy az év közben szinte csak a hétvége estére korlátozott társasági életet teljesebbé tegyék. Úgy látszik, sikerült nekik.

Délután egy izraeli ifjú hölgy, Shelly, arra tanította az érdeklődőket, hogyan kell gipszből mezűzét önteni, héber betűket formázni. Mire szürkületkor hűvösödni kezdett, a gyerekek fehérbe öltöztek: felvettek Lauder trikóját.

A nyaralók és a vendégek búcsúzóul együtt énekeltek egy dalt, ivritül. A címben leírt szám addigra módosult, mert a dalt egy nyelven harsogták ugyan a nem őt, hanem hét országból összegyűltek. **MbJ**

Az alábbiakban közöljük a Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete elnökének és elnökhelyettesének Göncz Árpádhoz, Antall Józsefhez és Szabad Györgyhez intézett nyílt levelét.

Nyílt levél

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG VEZETŐIHEZ

A legnagyobb magyarországi zsidó szervezet, a Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete, a MUSZOE több ezres tagsága nevében az 1938—1945. évek szenvedésekkel telített sokirányú jogsértéseinek erkölcsi-anyagi rehabilitációjáért folytatott harcunkban végzett munkánk során tisztelettel kérjük a Magyar Országgyűlés 34/1990. (III. 28.) OGY-határozatának mielőbbi gyakorlati megvalósítása érdekében — amely a Magyar Köztársaság kormányzatának és népének fontos etikai és gazdasági érdeke is — az alábbiakat: dakhely kialakításának — a jövő nemzedéke és a kultúrvilág különböző pontjairól érkezendő kegyeltevők érdekében — a meggyorsítását.

E célra egyedül alkalmas helynek a Budapest VII., Rumbach Sebastyén utcai status quo ante rítusú zsinagóga épületét tudjuk. Továbbá

— a Zsidó Helyreállítási Alap és egyéb eddig fel nem derített, az ún. holocausti tragédiából származó vagyonörmeg sürgős elszámolását.

— Az 1944-ben gyermekkoruként deportáltak részére a hadifogságban elszennvedett súlyos, életvezetési, fiziológiai hátrányok arányos — kései — kivédésére ún. deportálási pótlék folyósítását már nyugdíjas korukat megelőzően is.

— A diplomácia eszközeivel eredményesen biztosítsa a Német Szövetségi Köztársaság kormányánál az európai — beleértve: a magyar — zsidóság szenvedését kárterítéssel enyhíteni célzó dr. Náchum Goldmann, a Zsidó Világkongresszus egykori elnöke és dr. Konrad Adenauer, a Német Szövetségi Köztársaság egykori kancellárja között megkötött

Kárterítési Egyezmény

elvei szerinti alkalmazását.

Hangsúlyozottan utalunk arra, hogy a kárvallottak sürgős érdeksérelmeit rendezendő törekvéseinket kizárólagos feladatunknak tekintjük és kijelentjük: annak valóra váltásáért való küzdelmünket — a túlélők nemzedéki történelmi jogán — az elmúlt 45 év e tárgyban súlyos hátrányai miatt is — a Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete képviseli.

Bízva azokban a magasztos erkölcsi elvekben, amelyek Magyarország boldogulásáért folytatott következetes harcunkat jellemzik, kárvallott tagságunk, a MUSZOE elnöksége és a magunk nevében is a legjobb kívánságainkat fejezzük ki munkájuk minden téren való sikere érdekében.

Kelt Budapesten, 1990. július 4-én.

Az emlékezés tárgyai

Történetek a második KUT találkozásról

A nagymama bögréje

Klári szüleit vidékről deportálták. Sok-sok évvel később felnőttként barátnőjénél vendégeskedett. Amikor kinyitotta a konyhaszekrény ajtaját, a polcon egy régi teáskészletet pillantott meg. Elbűvölve állt a kincs előtt, mert rádöbbenett, hogy az ő otthonában egyetlen olyan régi tárgy sincs, mely a gyerekkorából származott volna. „Mi úgy éltük át a háborút, hogy semmink sem maradt.” De mégis... A nagymama bögréje! Auschwitzból került haza, a nagymamával együtt. Az üttökopott fémbögre ma ott áll a könyvespolcon, hogy Klárit, gyermekét, egész családját emlékeztesse az Auschwitzot megjárt nagymamára.

A levelezőlapok

Éva apját Buchenwaldban pusztították el. Apja emlékét régi, tábori levelezőlapok őrzik. Péter 19 évesen került Borba. Őt nem bögréje, szülei levelezőlapja hozta haza. 1944. augusztus 18-án apja a következőket írta fiának: „Drága Péterkém, változatlanul azt írhatjuk, hogy úgy mi, mint összes rokonok, barátok jól vannak, együtt vagyunk és állandóan Rád gondolunk. Továbbra is vigyázz magadra, mi is azt cselekedjük.” Péter apja 1944 novemberében 53 éves volt. Sánccás közben a nyilasok agyonverték. Halálát fia csak Borból való hazatérte után tudta meg.

János 5 éves volt, mikor anyjával

együtt vidékről deportálták. Beva-
gonírozás előtt a feleség János ap-
jának levelezőlapra a következőket
írta: „Jánoska örül az utazásnak”.
Az apa az üzenetet a Don-kanyar-
ból hozta haza. Jelenleg a lapot az
apa második házasságából 1950-ben
született János őrzi.

A védlevél

Anyánk svájci védlevelét én őrzöm.
37 éves volt, mikor deportálták. He-
gyeshalomnál adta át egy magyar
katona az általam küldött iratot.
Közvetlenül nem segítette hazatér-
tét, de közvetve — sokat mesélt er-
ről — igen. Bár számtalanszor le-
vetköztették, mindenét elvették, a
védlevélhez úgy ragaszkodott, talán
mint az életéhez, hogy két gyere-
kéhez hazatérjen. Mint a bögrét a
nagyamama, anyánkat a „véd”-levél
hozta vissza.

A közös beszélgetésen még sok-sok
emlék, gondolat, fájdalom került
elő, de hangot kapott a túlélés büsz-
kesége, ereje is.

A Tóra

László küldetésünkről beszélt, a Tó-
ra szellemének továbbadásáról:
„Amit magadnak nem kívánsz, ne
tedd azt másnak sem.” Talán éppen
a Tóra szellemét tükrözi, bár két
„KUT”-beszélgetéssel gazdagodtunk,
bosszúvágyról soha, egyetlen szó
sem esett.

Amikor meghallgatjuk egymást, a
hallott történetek tovább élnek ben-
nünk. Úgy őrizzük egymás történe-
tét, mintha a sajátunk lenne. Át-
érezzük dolgainkat. Közösen kell
rájónnunk arra, hogy a SOA szen-
vedéseiről hogyan kell beszélnünk
gyermekainknak, unokáinknak. Hi-
szen ránk, életben maradtokra kü-
lönösen érvényes a parancs: „És be-
széld el fiadnak.”

A tárgyainknak még egy sajátos üze-
nete van. A 40 évig tartó hallgatás
alatt meghúzódtak a szekrények,
fiókok mélyén; úgy őrizték a titko-
kat, mint az archeológiai leleteket
a föld vagy a tenger mélye. Várták
azt a pillanatot, amikor az emléke-
zet feltámasztja és közkinccsé teszi
őket, hogy mindannyian emlékez-
zünk nagyszüleink, szüleink, gyer-
mekeink szenvedéseire.

Virág Teréz

HÉBER NYELVTANFOLYAMOK

Héber nyelvtanítást szerve-
zünk kezdő, közép és magas
színterületen, kétszer egy hé-
ten, diplomás izraeli tanáro-
kkal.

Jelentkezés: Hevesiné, Síp
utca 12., illetve Chava Even,
Damjanich u. 28/b., II. em.

Évi tandíj 1000 forint. A
tanfolyamok szeptember első
hetében kezdődnek az Anna
Frank Gimnáziumban (VIII.,
Somogyi Béla u. 26.).

Arcátlanóság

„Zsidó-kurzus Magyarországon?”
— e cím alatt bizonyos Stoffán
György (pontosabban *miszlókay*
Stoffán) azt fejtetgeti, hogy „kon-
cepcionális zsidó „hatalomátvételt”
készít elő egy háttérbe szorult vagy
szándékosan meghúzózó szervezet”.
A jó Stöffán „mint keresztény em-
ber” aggódik „amiatt, hogy külön-
böző vallású, nemzetiségű erők ki-
sajátíthatónak vélik hazánkat, s a
hatalom gyakorlását. Ha van anti-
szemitizmus, van cionizmus is Ma-
gyarországon. Ez ellen pedig leg-
alább úgy kell küzdeni, mint ők a
,katolikus kurzus’ ellen”.

Magyarországon — úgy látszik —
már bármit le lehet nyomtatni, a
sajtószabadság teljes. A lapok túl-
nyomó többsége azért van annyira
tisztességes vagy tán csak annyira
„szérióz”, hogy hetet-havat nem
hord össze. Stöffán úr aggályait a
Szent Korona című hetilap közölte:
e lapocskának ugyanis ő a helyettes
főszerkesztője.

A lap fejlécén a *Keresztény Nem-
zeti Unió* és a *Magyar Nemzeti Párt*
neve áll. E két csoportosulás, mely
egyébként a parlamenti választáso-
kon való megmérettetést jobbnak
látta elkerülni, szemlátomást felvál-
lalja a „Szent Koronában” nyomda-
festéket látó zsidózásokat. Ezekből
pedig elég szép számban akad.

Egy monogrammal szignált, olva-
sói levélnek feltüntetett írásban pél-
dául ez olvasható: „Panászolják,
hogy erősödik az antiszemitizmus.
Bár amennyire én látom és hallom,
ők (ti. a zsidók — szerk. megj.) él-
nek a legjobban, egyesek túl jól is!
A politikában csodás ügyességgel
szinte megint az élen vannak, nem
is szólva a médiáknak! elfoglalt sze-

repüköröl. Pedig nem tehetségeseb-
bek, legfeljebb gátlástalanabbak,
mint a magyarok”...

Az már szinte természetes ebben
a lapban, hogy a 19-es tanácsköztár-
saságot és a most véget ért pártál-
lami rendszert sommásan mint „két
zsidó-kommunista terror-uralmat”
emlegeti (így olvasható a „Zsidó ér-
dekek — magyar becület” jellegze-
tes címet viselő cikkben). A gondos
szerkesztők nem mulasztják el, hogy
Kun Béla vagy Rákosi neve mellé
odaírják a Kohn, illetve a Roth ne-
vet is...

Lehetne még idézgetni a zsidóel-
lenes gyűlölködés más megnyilatko-
zásait, de fölösleges. Azon érdeme-
sebb gondolkodni, vajon mi a jobb:
ha hagyjuk, írjanak Szent Koroná-
ék, amit akarnak, úgyszincs jelentő-
sége —, vagy ha gondoskodunk ró-
la, hogy megszűnjön a káromlás és
uszítás. Végére is emlékezhettünk:
a húszas évek elején Hitlert is ko-
molytalan handa-bandázónak vélte
a világ és a harmincas években a
magyar nyilasokat is megvetették a
komoly politikusok.

Magam azt tartom, hogy nem sza-
bad félvállról vennünk az efféle
gyalázkodásokat. Igaz, érveik már
ötven évvel ezelőtt sem értek egy
rozsdás garast sem, de 1944-ben et-
től még vígan gyilkolhatták az em-
bereket a Duna-parton. Aki fél év-
százada lejárt rágalmakkal áll elő,
az lehet ostoba, lehet arcátlan, de
nem feltétlenül veszélytelen.

A Szent Korona zsidózásai tárgyá-
ban kértem a Legfőbb Ügyészség ál-
lásfoglalását a büntető eljárás meg-
indításának lehetőségéről. Kíváncsi-
an várom a választ. Szeretném
megtudni belőle, hogy a vélemény-
és sajtószabadság jogcímén csak-
ugyan büntetlenül lehet-e faji uszi-
tást folytatni a mai Magyarországon.

Gadó György

PLESS & FOX ÉKSZERÜZLETE

Budapest
XIII., Szent István krt 18.
V., Kigyó utca 5.
Szentendre, Fő tér

Ékszer

Antikvitás

Órák

Régi kegytárgyak

Vétel · Eladás · Aukció

Bibó István:

Az izraeli nemzetalakulás sajátosságai

Az alábbiakban közölt írás részlet Bibó Istvánnak 1965 és 1974 között írt terjedelmes tanulmányából, amely *A nemzetközi államközösség bévultsága és annak orvosságai* címmel a Válogatott Tanulmányok negyedik kötetében (614–617. oldal) jelent meg az idei könyvhéten a Magvető Könyvkiadó gondozásában. Bibó István ma is időszerű véleménye és álláspontja akkor is megérdemli különleges figyelmünket, ha egyes részmegállapításai kétségtelenül vitathatók.

(...) Az izraeli nemzetalakulás nagymértékben körülhatárolt és egyértelmű történelmi előzmények determinálják: a maga ókori történelmi helyén és idejében is feltűnően élesen elhatárolt egykori zsidó nemzet, az annak emlékéit a szét-szórattatásban is őrző zárt zsidó vallási közösség és az ennek kezdődő bomlásával egyidejűleg megjelent, a zsidó nemzet újjáalakítására irányuló cionista mozgalom. Az ezekre támaszkodó izraeli nemzetalakulás vagy újjáalakulás a nemzet létrejövételének egy valószínűtlenül szélső, mondhatjuk úgy is, hipermodern formája, amire eddig egyáltalán nem volt s valószínűleg ezentúl sem lesz sok példa. Tudjuk, a nemzet lényeges eleme a politikai közösséghez való tudatos odatartozás, és megtanultuk Renantól, hogy a nemzet állandó akarattal nyilvánítás, állandó népszavazás. Ugyanakkor azonban a nemzetek alakulását a legarchaikusabb formáktól kezdve a legmodernebbekig végigkíséri az az ellentét, mely fennáll a nemzethez való tartozást a tudatosság magas fokán átélők és abba több-kevesebb passzivitással, több-kevesebb ösztönösséggel beleömlő embertemek között. Bármilyen eltérő lett legyen is e két embertípus egymáshoz való aránya különböző korokban és különböző esetekben, ez a kettősség mindenütt jelen volt, kezdve az arisztokratikus nemzeteken, melyek tudatosan és szándékosan nem vették a nemzet részeként számításba az alávetett tömegeket, folytatva a polgári nemzetet, mely elvben meghirdette a nemzet egyetemességét, de valójában, működésében még mindig kisebbség volt egy passzív, sőt néha ellenséges többséggel szemben, s tovább folytatva a tudatos tömegekből álló demokratikus és forradalmi nemzeteken, valamint a kifejezetten szándékosan és programszerűséggel megalakult vagy újjáalakult új nemzeteken, melyek tagjaivá az emberek azért még mindig beleszülettek,

mintsem választás útján váltak. Ezzel szemben az a folyamat, melynek során a zsidóság egy része a cionizmus hatására elindult Palesztinába és ott izraeli nemzeté alakult, szinte végletesen tiszta példája, szinte lombikban készült esete a szándékos nemzetalakulásnak, a renani percnkénti népszavazásnak. Úgy szólván minden zsidó, aki a 20. század elejétől kezdve elindult Palesztinába, lett legyen vállalkozó, értelmiségi vagy munkás, azzal a világos tudattal indult el, hogy nemzetet választott, és nemzet létrehozásában vesz részt. Legfeljebb az 1949. után, a Közel-Kelet mélységeiből később menekült zsidók érkezhettek oda valamivel passzívabb magatartással, de azért azt minden lemaradottságuk mellett ők is tudták, hogy a zsidó nemzet újjáalakításának résztvevőivé váltak. Mindehhez járult az is, hogy az izraeli nemzet többségénél a nemzethez való tartozás tudatosságát egy aránylag magas fokú ipari, technikai és termelési tudatosság is kísérte.

Ki kell térnünk arra, hogy Izrael állammá és nemzeté alakulásával kapcsolatban megjelent az a felfogás is, hogy ennek a sajátos nemzetalakulásnak bizonyos fokig abnormis jelleget ad az a kapcsolat, mely Izrael és a többségében ma is az egész világon szétszórta zsidóság között fennáll, mely utóbbi nagyméretű anyagi és erkölcsi segítséget nyújt Izrael részére, ami továbbra is ösztönzőleg hat a cionista hódító tervekre: ugyanakkor ez az egész összefüggés előbb-utóbb megnehezíti az Izraelen kívül lakó zsidóság helyzetét, mert megosztja lojalitását a lakóhelyükül szolgáló ország és Izrael között, és állampolgárokból nemzeti kisebbséggé teszi őket. Ezek a problémák némileg elvannak túlozva. Az igazság az, hogy az izraeli állam megalakulása ugyan mélyen összefügg a világban szétszórta zsidóság helyzetével, azonban a kapcsolat bizonyos fokú fennmaradása önmagában nem hoz létre

megoldhatatlan problémákat. Bármennyi segítséget nyújtott és nyújt is a világban szétszórta zsidóság Izraelnek, az ma már mint állam a maga lábán is meg tud állani, pláne ha stabil határokhoz, szomszédai elismeréséhez és tartós békeállapothoz juthatna. Bármennyire expanzívnek tünteti is fel Izraelt a győzelmes háború és az abból eredő helyzet, a cionizmus expanzivitása csökkenőben lenni látszik: Izrael igazi problémája nem az, hogy a világon szétszórta zsidóság jelentős hányadának szerezen vagy csináljon helyet, hanem az, hogy 1967 előtti határait töltsé ki annyira, hogy arab kisebbségének demográfiai előnyét ki tudja egyenlíteni. A világon szétszórta zsidóság lojalitásának megosztottsága is lényegesen kisebb probléma, mint pl. egy fajronkon ország határán elhelyezkedő, más országhoz tartozó kisebbség megosztott lojalitása.

Az viszont természetes, hogy Izrael állammá alakulásával, főleg pedig stabilizálásával megindul közötté és a világon szétszórta zsidóság között egy lassú eltávolodási folyamat. Ennek nem kell sem radikális szakításnak lennie — amit egyesek követelnek a zsidóktól —, sem a közös tudat tragikus törésének — amittől aggodalmasabb zsidók félnek. Csak éppen az fog történni, hogy mindinkább érvényesíteni fogja hatását az Izraelben élő és a szétszórtságban élő zsidók helyzetének különbözősége: Izrael állam, mely kifejti és ki fogja fejteni az ehhez szükséges erőszakmennyiséget, még ha idővel fel kell hagynia is azzal a többleterőszakkal, melyet államának kikerekítése és tisztán zsidó lakosságúvá tétele érdekében kifejett és kifejt; ezzel szemben a világban szétszórta élő zsidóság továbbra is egy különleges típusú és a környezet nyomásának az átlagosnál inkább kitett kisebbség marad, mely világméretben is inkább az erőszak üldözöttjeivel, mintsem az erőszak gyakorlóival lesz azonos helyzetben. Az ebből természetszerűen eredő eltérő politikai és erkölcsi magatartásformák azonban nem fogják megakadályozni, hogy az izraeli és a szétszórta zsidóság között a közös történelmi tudat és az érzelmi kapcsolat továbbra is megmaradjon.

SZÜKSZAVŰ (ÜJSÁGHÍR adta tudtul júniusban, hogy megalakult a Keresztény—Zsidó Tanács, külföldi jó példák és hosszas ösztökélés nyomán. Katolikus, protestáns és zsidó hitfelekezetek illusztris lelki vezetőiből áll, s hogy megszületett, csak annyit mondhatunk mély meggyőződéssel és a legtisztább szívből, hogy végre-valahára, mert már a legfőbb ideje volt. Az ökumenizmus gondolata öltött benne szervezeti formát,

egy-két hittudós foglalkozik hazánkban a keresztény—keresztényen istentudományoknak ama mélyen gyökerező és folyvást újratermelődő mély áramlatával, amelyben általánosságban diabolizálódott a zsidóság és amely hitelesítette, elméletileg megalapozta a zsidók becsmérlését, netán a diszkrimináció tág határait is túllépő üldöztetését. Nem könnyű és nem is könnyed része ez az elméleti, istentudománybeli dialógus-

Passió játékok ürügyén a keresztény-zsidó párbeszédéről

s most közös akarattal megkezdődhet és talán valóban meg is kezdődik a munka, amely az atlanti világban, Nyugat-Európában és Észak-Amerikában folyik már régóta. Évszázadok előítéleteinek fokozatos és következetes lebontása a cél, mégpedig olyan kényes területen, mint amilyen a hitelvekből és egyházi tanításokból hosszú évszázadok során emelt hatalmas teológiai építmény.

Amikor a zsidóellenesség okaira terelődik a szó, márpedig gyakori vendég ez a téma mostanság a mi házuk táján is, akkor rendszerint társadalomlélektani és szociálpatológiai körülményekre vagy tünetegyüttesre irányul a fő figyelem. Holott a legmélyebb gyökérvilág ott lapul, ahol az antijudaizmus teológiai és egyháztörténeti televénye húzódik. Lent, a látható és érzékelhető felszín alatt, de minél kevésbé szemre szúrón, annál ártalmasabban. Beszélni róla minálunk sokáig sem ajánlatos, sem ildomos nem volt.

A zsidók szenvedéstörténete nem kis mértékig emiatt az álszent „szemérmesség” miatt nem ér véget. S nem csupán annak következtében, hogy a mi zsidó másmilyenségünkkel szemben szemérmetlen barbarizmus volt az uralkodó tendencia a világ sok pontján, úgy Európa középső régiójában is. De ez a hányattatásos sors most talán mégis átalakulóban van. Jellegének változása kelt némi reményt arra nézve, hogy ha lassan és csak korlátozott körben, de mégis utat tör magának a jóérzés és emberség, ami táplálja a megértést különös másságunk iránt és megnyíthat az ellenségesség.

Az antijudaizmus bírálata

A hittudósok körében egész iskolája van már a teológiai antijudaizmus bírálata, de ez az irodalom sajnos alig ismert minálunk. Alig

nak, hát még a köznapi súrlódásmentes együttélésnek zsidók és nem zsidók között. Auschwitz után a keresztény tudományokban külön diszciplína öltött mind markánsabb arcélú formát, s ez arra vállalkozott, hogy tüzetes filológiai aprómunkával feltárja, kritikailag értékelje és lehetőség szerint korrigálja a krisztológiában, az egzegézisben és általában a dogmatikában, valamint a valláserkölcstanban kialakított, s mondjuk meg: torz és sértő zsidóképet.

Ebből a tetemes irodalomból Magyarországon semmit le nem fordítottak, ami nagy kár az együttélés zavarainak olyannyira szükséges és elődázhatatlan eloszlátása szempontjából. De szomorú emlékeztető is egyben, hogy a keresztény hivatalos egyházak az ökuméné útján az önvizsgálattal alapos késésben vannak a külföldhöz képest. Az is igaz persze, hogy nem könnyű dolog kritikusan értelmezni például a Szentírást, márpedig az őszinte és nagy bátorságot, erkölcsi emelkedettséget megkövetelő számvetés bizonyos új-szövetségi helyekkel nem kerülhető el. Mert vannak részek az Újtestamentumban, ahol a zsidókról igencsak kedvezőtlen kép rajzolódik ki, s pontosan ezek a szövegrészek, amelyek évszázadokon át tápot adtak az előítéleteknek, sőt az üldözéseknek is.

Eklatáns példája mindennek az, aminek egy kis, ám annál híresebb falu a jelképe, a bajor Alpkban. Oberammergauban minden együtt van, ami ahhoz kell, hogy a gyakorlatban lássuk, nemes és gonosz, jó és rossz mennyire ugyanannak a dolognak a két ellentétes oldala. A XVII. század első harmadának végén fogadta meg a kis hegyi falu lakossága, hogyha a gondviselés megkíméli őket a rettenetes Fekete Halál szörnyű tarolásától, akkor minden tizedik esztendőben hálából

és megszabadulásuk örök emlékére előadják Jézus Krisztus élettörténetét, úgy, ahogy az az evangéliumokban elmondatik és abban a formában, ahogy évszázadokon át a nép ajkán élt, mígnem egy névtelen, jámbor férfiú írásba nem foglalta. Azóta, ahogy közeledik a következő tizedik esztendő, a falu apraja-nagya hozzálat a híres Passio-játék előkészületeihez. Az egyes szerepek apáról fiúra, anyáról leányra hagyományozódnak át sok nemzedék óta, s ilyenkor, amikor az előadásra készülődnek, a férfiak szakállt növesztenek, az asszonyok a ruhákat varrják, az iparosok készítik a kellékeket, és mindenki szíveget tanul, közben mindinkább beleéli magát a szerepébe, s átváltozik a táj a Szentfölddé és az emberek Ponciussá vagy Pilátussá, Jézussá vagy Barabássá, Máriává vagy Veronikává.

És több, mint háromszáz éve tíz esztendőnként megelevenedik a bibliai történet és elhangzanak a szavak, amelyek vérváddal, Istengyilkossággal, kíméletlenséggel, szivtelenséggel, kapzsisággal és embertelenséggel vádolnak egy egész népet és annak valamennyi leszármazottját minden íziglen. Már a múlt században kitűnt, hogy az Oberammergau-i passió-játékkal valami baj van. A helyi plébános, Alois Daisenberger vette kezelésbe a szöveget, de nem tartalmi szempontból fésülte át, csupán stílusban, hogy az évszázadok alatt rárakódott portól, avittságtól megtisztogassa. Az idők jele, hogy az idei előadást egészen másként készítették elő.

Uszítás Oberammergauban?

Az ötezer körüli lakosú falu vezetősége szakértőket kért fel, s most első ízben zsidó tudósokat is, nemcsak katolikus teológusokat, hogy a mindinkább botránykővé váló, sok helyütt kifejezetten fajellenes uszításnak minősíthető betétekkel tűzdelt szöveget kritikailag vizsgálják felül, a zsidóságra nézve sértő kitételekből szabadítsák meg. Vagy tucatnyi húzást eszközöltek, s az átdolgozás következtében a népi játék közelebb került a tudósok által rekonstruált korabeli valósághoz. Jézus most már a darabban is zsidó, a szereplők jórésze zsidó-keresztény, s a zsidók visszaszatisz tulajdonságok nélkül jelennek meg a színen. Az egyik katolikus átszerkesztő, Leonard Swindler azt nyilatkozta a Time magazinnak, hogy „már csak néhány kisebb probléma maradt, leszámítva azt, hogy a vérvád még mindig nem lett törölve”.

Az idők jele, hogy a keresztények és zsidók együtt gyómlálják egy XVII. századi népi játék szövegéből az antiszemita bogáncsokat, de az idők jele az is, hogy bár a vatikáni zsinat levette a zsidóságról az Istengyilkosság szörnyű vádját, a pápa pedig megkövette a római zsinagógában minden korok zsidóit, azért a sok szenvedésért, amelyeket a nem zsidók mértek rájuk, s az egyház és a keresztények nem akadályozták meg az üldöztetést, fosztogatást, majd az iparszerű népiártást, a Soát,

ám Oberammergauban még az idén is kilencvenöt ízben hangzanak el szeptember végéig a rettenetes szavak, ahogyan Mátánál írva vagyon, hogy „vére visszahullik rátok és minden gyermeketekre”.

Sovány vigasz, hogy mondjuk *Shakespeare Velencei kalmára* vagy *Richard Strauss Salome* című operájának zsidó alakjai sokkal vszisztitóbbrak ábrázoltatnak, mint a passiójátékbeliek. De a rendezőket, szervezőket és talán a szereplőket is sokkal inkább a világhírnév érdekli, meg a siker, amire a csaknem félmilliónyira becsült előrelátható nézőszám és a várakozások szerint az ötmillió amerikai dollárt meghaladó tiszta bevétel enged következtetni. Ezek mellett az imponáló számok mellett igazán kicsinyesség, már-már kötözködés számba megy, hogy *Otto Huber* keresztény hittudós szerint mégsem lenne szabad, nem lett volna szabad eddig sem Istengyilkosság vádját emelni e népi játék színpadán, mert hiszen a szörnyű szavaknak „évszázadokon át rendkívül kedvezőtlen volt a hatásuk”.

Ezzel vetett számot egyebek között tisztes elődök nyomdokaiba lépve *Dieter Süger*, amikor tudós értékelését papírra vetette, majd lekötölte a Göttingában megjelenő *Kerygma* und *Dogma* című folyóiratban. A Bécsben szerkesztett színvonalas katolikus szemlélő folyóirat, a *Mérlag* ismerteti röviden a dolgozatot idei első számában.

Öszinte magabaszállással állapítja meg szerzője, hogy „jórészen megkereszteltettek voltak azok, akik a zsidók üldözésében és megsemmisítésében részt vettek”. Okunk kétségbe vonni annak a gyakorta hallható megállapításnak az igazságtartalmát nincs, hogy akit megkeresztelnek, az nem mind keresztény, s aki viszont embertársait üldözi, vagy pusztítja, aki cinkosságot vállal üldözökkel, gyilkosokkal, az ha megkeresztelt is, de nem keresztény bizonyosan.

És mégis, amiként *Sänger* elismeri, a kiindulópont mindenképpen az, hogy egyfelől „beismerjük saját magunk és elődeink bűneit”, másrészt amikor számbavételek az a tény, hogy „az egyház kétezer éves történetében szinte szünet nélkül jelentkezett a zsidókat megbélyegző teológia és igehirdetés”, akkor nem tagadható el, hogy „a nyomok végül is az Újszövetséghez vezetnek”. Márkra, Lukácsra, Jánosra és Pálra hivatkozik, ez utóbbinak a leveleire, s a bennük fellelhető zsidókat inkrimináló megállapításokat próbálja értelmezni. Nem tagadja, hogy zsidó-ellenes kijelentésekről van szó, hogyan is lehetné, hiszen — mint mondani szokás — az írás beszél. Nem szemet huny, inkább magyarul, nem semmissé tesz, hanem viszonylagossá.

Vitatott állítások

A történetiség ez esetben is jól használható módszerét alkalmazza, midőn két valóban fontos és min-

denképpen elfogadható szempontot emel be ebbe a nagyszabású és nagy horderejű átértelmező szellemi hadműveletbe. Mint írja, a keresztényi időszámítás első évszázadában az új hit követői zsidó—keresztények, s a vita köztük és a zsidónak megmaradtak között dült, szenvedélyes szavakkal és botrányos jelekkel is tarkítottan olykor. Olyan családi perpatvar zajlott. Súlyos kijelentések, fullánkös mondatok hangoztak el, íródtak le, s ezek egy részét Jézus Krisztus szájába adták kortársai és követői, de jobbára az evangelistáknak tulajdoníthatók, akik személyesen nem ismerték, soha még csak nem is látták a Mestert.

Ez az egyik oka, fejtegeti *Sänger*, hogy az inkriminált állításokat nem szabad készpénznek venni. S szorosan ehhez kapcsolódik a másik oka is. A törvény és a hagyományok egyfelől, az evangéliumok másfelől az a két pólus, amelyeknek egymáshoz való viszonya képezte a vita tárgyát és húzta meg a választóvonalat a kétféle hit megvallói között. S ha sem akkor, sem utána sok-sok évszázadon át még csak gondolni sem szabadott arra, hogy az időtényezőnek és a történelmi kontextusnak van itt jelentősége, ma már ezt kimondani is lehet, sőt egyenesen kell, nem csupán gondolni rá. S a következtetés, hogy egy-egy „nehéz esetben” igenis fel kell tenni a kérdést, vajon örökérvényű tantétel-e a szóban forgó, avagy történelmi szituációkra adott felelet. A kérdés ugyan szónoki, sugallja azonban a választ, jelesül, hogy a kijelentések érvénye régóta megszűnt, így a reá épülő egész ideológiát is minél előbb maradéktalanul el kell vetni.

Öszinte beszéd ??

Az okfejtés világos és megszívlelendő. A római katolikus egyház generálisan nem zárkózik el előle, a tengeren túl és Európa nyugati felében már erőteljes hatással van mind az istentudományokra, mind az igehirdetésre. Nálunk Magyarországon ma még csak az első fecskéi tündeznek fel olykor-olykor az új időknek, egy *Nyíri Tamás*, egy *Kiss György*, egy *Éliás József*, és merjünk hinni a fülünknek, egy *Várszegi Asztrik* személyében. Úgy látszik az élet kiköveteli a jussát s a magyar püspöki kar legifjabb tagja vállalta magára az úttörő szerepet a zsidóellenesség minden fajtájának nyílt és nyilvános elítélésében. Prédikációja a nemrég megrendezett *Mindszenty-megemlékezésen* félreérthetetlenül jelezte, hogy a magyar klérus nem odázhatja el, nem halogathatja tovább az egyház történelmi felelősségének tisztázását az antiszemita mótely kiirthatatlansága és újkeletű virulenciája tárgyában.

Öszinte beszédet szorgalmazott és ígért *Várszegi* és a megoldás kulcsát a megemlékezés tárgyát képező egykori bíboros hercegprímás, *Mindszenty* szelleméhez híven a testvéri szeretetben jelölte meg. Csak az a szomorú, hogy ez a magatartás és a

vele egybehangzó cselekvés ma még csak az érdekesség, nem pedig a teljesség kedvéért említtem, hogy eléggé szigorúan ítéli meg *Stern* egykori számvetését, ezen keresztül pedig *Stern* személyét is, amikor felrója neki, hogy *Serédi* hercegprímásról jobb, viszont a cionizmusról rosszabb a véleménye, mint ahogy az indokolt és igazságos volna, arról sem feledkeztünk meg, hogy *Stern* mélyen hallgat önnön nem éppen méltánylást érdemlő hibás döntéseiről. Ám a lényeg — legalább is a jelen írás gondolatmenete szempontjából — másutt van. Ott, hogy *Maj-sai* a nélkülözhetetlen önvizsgálat elmulasztásának gyalázatát emlegeti föl és sürgeti, hogy amit mindeddig nem tett meg a magyarországi református egyház, azt tovább nem szabadna halogatnia.

Dicséltelen epizódok

Nekirugaszkodások történtek, s neveket idéz föl az elfeledettség, vagy elhallgatottság mélyéről. De hozzátesszi, hogy akik a Soa óta szót emeltek a testvérszeretnek a zsidókra való kiterjesztése mellett és a zsidó gyűlölet kivetéséért a szívekből, no meg a hittankönyvekből, jobbára kivétel, nem pedig szabály és a püspöki nyilatkozat megreked a retorika szintjén.

S ez legalább ennyire így van a különböző protestáns felekezeteknél is. Holott, ha van hitvallás, amely igazán közel áll az Újszövetséghez, talán még közelebb is, mint az Ószövetséghez, akkor a protestánsoké ilyen. Éppen ezért tekinthető a változás biztató reményének egy írás és egy közlés az alig pár hónapja megjelenő *Egyház és Világ* hasábjain.

Kétszeresen is érdemes *Maj-sai Tamás* cikke arra, hogy felhívjuk rá a figyelmet, hiszen közvetlenül is összefügg a zsidóság történelmi életútjának tragikus fejezetével, azon kívül, hogy a Holocaust néhány egyháztörténelmi vonatkozását tárgyalja föl. Megtudjuk a bevezetésből, hogy eredetileg bevezető előszónak szánta a szerző *Stern Samu* memoárjához és szeretne volna a *Ráday Gyűjtemény* évkönyvében megjeleníteni, de terjedelmi okok miatt ebből a kötetből kimaradt. A *Pesti Izraelita Hitközség* egykori híres elnökének a visszaemlékezése közvetlenül a második világháború befejezése után keletkezett, s a minap látott napvilágot abban a monográfiában, amelyben a *Budapesti Zsidótanács* történetét dolgozza fel *Schmidt Mária*.

Hadd mellőzzem e helyt *Maj-sai* dicsérő és elismerő méltatását, amelyet *Schmidt* művéről ad. S inkább azok „lényegileg csak a második, harmadsorban álló, nem egyszer anonim jelentőségű személyiségek” voltak. Vagyis nem egyházvezetők. S ha ritka kivételképpen akadt ilyen is, mint ahogy *Bereczky Albert* esetében láthattuk, de le lett tromfolva mások által keményen. 1946 nyarán *Bereczky* egyházi bűnökről beszélt és bocsánatot kért a zsidóktól, mire

— Majsai szavait idézve — „ugyanennek az egyháznak korabeli legmagasabb reprezentánsa, Ravasz László e bocsánatkérését éles megfogalmazással az egyház egészétől idegen megnyilatkozásként bélyegezte meg”.

Ez a dicstelen epizód hitelesíti Majsai mondandójának három alap-tételét. Először azt, hogy „a keresztény ideológiai rendszerben immamensen meghúzódo antiszemita teologumenont, leginkább a krisztológiát” nem elemezték ki. Másodsor azt, hogy a tanítói gyakorlat is él, amely „megsemmisítő ontológiai, történelmi, morális és teológiai ítéletet” közvetített, amit folyamatosan tartottak fenn a zsidóság ellenében. És végül, harmadszor, miközben a zsidó üldözéssel szembeni egyházi tiltakozásnak mind a mértékét, mind a tényleges eredményét az utóbbi időben erőteljesen túlértékelik, a felelősségét, bűnrészességét legalább ugyanennyire próbálják kisebbiteni.

Ebben sajnos igaza van Majsainak, s a zsidóellenesség egyháztörténeti és hitelvi forrásvidékének feltárásában talán még messzebb vagyunk a hön áhított európaiságtól, mint minden másban. A nagy fordulat még várat magára. De a fentiekben személyre vett újszerű megnyilatkozásokban talán merhetünk olyan „előjeleket” látni, amelyek az áttörés ígérését hordozzák magukban.

Zala Tamás

Mindig helyén volt a szíve

Emlékek vitéz Tarnóczay István m. kir. rendőrfelügyelőről

Újságírószövetségi munkahelyemen keresett fel ötvenhárom februárjában az ifjú nyomozó. Udvarias volt, elnézést kért az alkalmatlankodásért, de — mint mondotta — azt kívánják felderíteni, hogy a háborús években, a garanyi internálótáborban kik voltak a parancsnok besúgói. — Tudjuk, hogy ön is a tábor foglya volt — folytatta —, ne haragudjon a háborgatásért, talán vissza tud emlékezni valamire, ami segítségünkre lehet.

— Két évet töltöttem ott, de nem volt arról tudomásom, hogy sorstársaim közül bárki ilyen szolgálatot látott volna el.

— Akkor ugye ott volt negyvenkettő őszétől a következő év őszeig tartó időszakban is, amikor egy vitéz Tarnóczay nevű rendőr-főfelügyelő volt a vezető? Ez feltűnően bratyizott a politikai internáltakkal, akik közül olyanok is akadtak, akik az elmúlt években leveleket írkáltak a belügybe, hogy adjanak neki nyugdíjat, mert kivételezett velük.

Látogatóm, aki a szóbanforgó események idején, a negyvenes évek első felében buzóg szívgárdista, kiscserkész, esetleg biciklis kifutó lehetett a sarki péknél, alapos kiselőadást rögtönzött arról, hogy az

ilyen horthysta „jóemberek” miként köteleztek le, hogyan tettek hálássá hiszékeny lelkeket — magyarán, észrevétlenül milyen eszközökkel szervezték be őket —, hogy később, a jelen időben, további, most már még komolyabb ellenséges feladatokat bízzanak rájuk.

Tudtam, hogy Rákosiék szemében mindenki gyanús, aki túlélte a börtönöket, táborokat, mert — szerintük — a hűség és becsület embereik annak rendje és módja szerint mind elpusztultak. Arról is volt tudomásom, hogy az egykori garanyi internáltak közül jó néhánynak nyoma veszett, korábban vagy nemrégiben, ezért nem látszott célszerűnek félvállról venni a dolgot. Próbáltam megértetni az állam védelmének szigorú gyakornokával, hogy akadtak, ha sajnos nem is sokan, az akkori rendőri szervezetben jóérezű, segítőkész emberek, akik amennyire módjukban állt, igyekeztek könnyíteni az ártatlanul meghurcolt, életveszélyes helyzetbe került emberek sorsán, olykor a maguk biztonságát veszélyeztetve meg is mentették őket. Az általa említett táborparancsnok, rendőr-főfelügyelő ezek közül való. Igazságtalan dolog, hogy jöllehet, negyvenötben igazolták, később megvonták a nyugdíját, ezért kértük tőbben, köztük én is, hogy orvosolják sérelmét.

Nem tudtuk egymást meggyőzni. A kemény ítéletű fiatalembernek szemlátomást csalódást okozott „furcsa” álláspontom, mely szerint Tarnóczay nem bérelt fel besúgókat, meg sem tűrt volna ilyeneket a közelében, mert egyenes, tiszta jellemű, humanusan gondolkozó és cselekvő ember volt, nekem pedig — miért tagadjam? — szorongást, hogy mi lesz az idézett rövid társalgás következménye.

Néhány nappal később meghalt Sztálin. A Szovjetunióban szabadon engedték a „fehércsapós gyilkos-

Tisztelet és hála Jászay Ferencnek

Hetvennyolc éves korában az ember nem szövöget a messiás jövőbe nyúló terveket. Jászay Ferenc, aki 1945 előtt a budapesti rendőrség politikai osztályának volt a nyomozója, ma 78 éves. Lassan két éve, hogy többen kezdeményezték: neve kerüljön be az Igazak névsorába, amelyet a Jad va Sem Intézet vezet Izraelben, és az idős férfi kapja meg az elismerést életüket mentő kockázatos tevékenységéért.

Tucatnyi hiteles nyilatkozat fekszik előttem: budapesti zsidók írták alá mindegyiket, tanúsítva, hogy Jászay Ferencnek köszönhetők az életüket 1944-ben. Az akkori detektív nemcsak emberségesen bánt azokkal, akikkel kegyetlenkedni is hatalmában állott volna, hanem ezen messze túlmenően tevélegesen segített sokaknak a menekülésben. Ehhez meg kellett szegnie feljebbvalói előírásait, és személyes kockázatot is vállalnia kellett, szembenézve azzal, hogy a gyilkosok reá is lesújthatnak.

Amint Földes Annának, a Nők Lapja egyik tavalyi számában közölt nagy riportjából kitűnik, Jászay Ferenc sorsába 1945 után többször is megpróbált beleszólni a gonoszság, de teljes sikert nem ért el. Am e próbálkozásokkal szemben az emberi tisztesség és a hála sem aratott igazán diadalt. A volt detektív „megjárta a GPU kihallgatószo-báit és az Andrassy út 60. minden szint-

jét, de megúsza. Népbíróság elé állították, de az kénytelen volt büncselekmény hiányában fölmenteni. Akadtak egykori védenecsei, akik mellette tanúskodtak, bár olyan följelentője is akadt, akinek feleségén korábban ő segített... A megmentettek, a mentőtanúk erejéből azonban csak annak a megakadályozására futotta, hogy Jászay Ferencet el ne hurcolják, be ne börtönzzék. Bár kész volt szolgálni a megszülető (de sajnos, rövid életűnek bizonyult) magyar demokráciát az új rendőrségben (amelynek hamarosan századosa lett) de szolgálatára nem tartottak igényt. Kifutó, segédmunkás, szénralkodó, majd később rendész, de sohasem besúgó — így alakult pályafutása.

Jászay Ferenc idős ember. Ha ez előtt nem kilincselte elismerésért, most még kevésbé teszi. De asszonylányát méltán tölti el fájdalommal, hogy apját élete alkonyán is elkerüli az elismerés és a hála minden megnyilatkozása. Mintha a bürokrácia és a hanyagság állná útjukat.

Kérdezzük mindenkitől, akit illet — a MIOK-tól, a jeruzsálemi Jad va Sem Intézettől, Izrael budapesti nagykövetségétől: nem tehetnének-e valamit azért, hogy megkapja az erkölcsi elismerést egy öreg ember, akinek talán már nincs sok ideje ezen a földön, de aki élete virágában bátran szembeszállt a halállal magyar zsidók élete védelmében.

sok" halálra ítélt zsidó orvoscsoporthának tagjait. Szerencsére a nyár — ötvenhárom júniusát követően — nálunk is változásokat hozott. Június harmadikán hangzott el a parlamentben Nagy Imrénének, az ország új miniszterelnökének reményekre jogosító programja.

Több cikk után az 1961-ben megjelent *Harcunk a magyar pokollal* című kötetemben hosszabban írtam *Tarnóczay István* m. kir. rendőr-főfelügyelőről, aki 1942 tavaszán lett a Zemplén megyei Garanyban be rendezett internálótábor parancsnoka.

Elterjedt szólásmondás volt akkoriban, hogy „Hallgatni arany, beszélni Garany”. De hallgatni sem volt arany, s beszélni sem kellett ahhoz, hogy csendőrpáncsnokok, főszolgabírák „rémhírterjesztés” vagy ellenséges rádió hallgatása ügyében elhurcoltassanak embereket családjuk köréből, elvegyék üzletüket, műhelyüket, lakásukat, megfosszák őket több évtizedes munkájukkal szerzett értékeiktől. A zsidótörvények által sújtott nép, védtelen, kiszolgáltatott prédája lett a hatalmaskodóknak. A garanyi táborba — az Almássy-grófik hajdani birodalmának istállóiba — sok éven át ezer és ezer internáltat zsúfoltak össze.

Tarnóczay odaérkezése előtt nagy volt ott az éhség, kegyetlenség, embertelen állapotok uralkodtak. Ő kezdettől fogva szemet hunyt afelőtt, hogy a táborból ki-kiszökő emberek a közeli falvakban élelmisszert, krumplit, lisztet és egyebet vásároljanak, s ami korábban szigorúan tiltott volt, a sivár kincstári élelem pótlására, délutánonként a tábor udvarán, nyílt tűzön vacsorát főzzenek. Rendőreinek megtiltotta, hogy ezt akadályozzák, olykor maga is megköszölte az internáltak főztjét. A tábor körülvevő csendőrőrsöket kijátszva segítséget nyújtott ahhoz, hogy az ország minden részéből odalátogató hozzátartozók elkerüljék a visszatoloncolást, bejus-

sanak a táborba. Engedélyezte a csomagküldést, a leveleket nem cenzúrázta, gyakran maga hozta be a Népszavát, a Magyar Nemzetet és több más lapot a táborba, amit ellenőrző útjai során „véletlenül” el ejtett, ott felejtett hol az egyik, hol a másik barakkban. Ha rendőrei nem voltak a közelében, elárulta, hogy gyűlöli, megveti a hitleristákat. Ilyeneket mondott: „Uraim! Tudom, hogy önöket semmilyen bűn nem terheli. Mindent elkövetek, hogy itteni életüket elviselhetővé tegyem. Szívből kívánom, hogy túléljék a megpróbáltatásokat.”

Ha távollétében helyettese büntetéseket szabott ki, visszatértek azok azokat nyomban hatálytalanította, a fogdába zárt „vétkeseket” kiengedte. A csendőrség és a közeli Sátor-aljaujhely rendőrségének vezetője újra és újra feljelentette, azzal, hogy mind ő, mind a felesége és két lánya „barátkozik a zsidókkal”. Tarnóczay főfelügyelő az internáltakat több napra szabadságra engedte — jelentették — minden eszközzel enyhíteni igyekszik a központi hatóságok törvényes intézkedéseit.

1943-ban a táborparancsnokot visszarendelték a fővárosba, fegyelmi eljárást indítottak ellene, később a nyilasok letartóztatták, s csak véletlen szerencséjének köszönhető, hogy életben maradt. Mielőtt elhagyta Garanyt, a közelben dolgozó egyik internált csoport tagjainak örömmel újságolta, hogy az olaszok kiszálltak a háborúból, Mussolini fasiszta uralma összeomlott.

Írtam Tarnóczayról 1967-ben megjelent *A nagy optimista*, 1970-ben *Tenyérnyi ég* című könyvemben, 1968 és 1979 között megjelent regénytrilógiám kötetében.

Amiért 1953-ban „eltévelyedése mért” szemrehányást kaptam, Tarnóczay rendőr-főfelügyelőt megillető méltányos nyugdíj elmaradásának fölhánytorgatásáért, egészen 1962-ig bűnöm maradt, mert a balatonszemesi strand idős kabinosának akkor kézbesítette első alka-

lommal a posta a még akkor is szégyenletesen jelentéktelen nyugdíját.

Néhány volt garanyi internálttal egyszer-egyszer felkerestük, ilyenkor feleségével együtt meghatottan emlékeztek a vészkorszakbeli megpróbáltatásokra, amikor — a német megszállásnál jóval előbb — deportálásra kijelölt, elpusztításra szánt emberek tömegét mentette meg Tarnóczay főfelügyelő attól, hogy Körösmezőre, Kamenec Podolskba vigyék és gépfegyvertűzzel tömegsírokba kaszálják őket.

Özvegye, visszaemlékezve a tragikus időkre, egyik hozzám intézett levelében a többi közt ezt írta: „Szörnyű emlékem, amikor kapott egy rendelkezést: száz embert — mert létszám fölöttiek voltak — el kell szállíttatnia Garanyból. Egész éjjel azon töprengtünk, milyen módon lehetne elkerülni ezeknek a szerencsétleneknek kiszolgáltatását, haláltáborba hurcolását. Másnap megtudta, hogy a parancsot megkerülve egy másik, akkor éppen kevésbé zsúfolt táborba — a közelben Ricsén, Csörgön és másutt volt ilyen gyűjtőhely — küldhetné őket a saját felelősségére. Így is tett. A hátrányos következmények reá nézve nem maradtak el, a fölöttesek bizalma tovább csökkent iránta. De az áthelyezett embereket valami csoda folytán életben maradtak, mi pedig megmenekültünk egy lelki teherrel, olyan bűntől, amely reánk nehezedett volna életünk végéig.”

Tarnóczay István nyolcvanhárom éves korában, 1974. február 13-án halt meg. Özvegye Nagykanizsán él. Férjének földi maradványai az ottani evangélikus temetőben nyugszanak.

Úgy érezzük, eljött az ideje, hogy a volt garanyi internáltak tanúvallomása alapján az izraeli Jad Vasem Intézet emlékbizottsága ezt a bátor embert, akinek mindig helyén volt a szíve, felvegye az Emberiség Igazainak sorába.

Vadász Ferenc

Kicsoda Czanik Géza és Fáy Gedeon?

A *Die Gemeinde*, a bécsi hitközség folyóirata *Karl Pfeifer* szerkesztő állhatatosságának köszönhetően ugyancsak napirenden tartja Eichmann és Wisliceny két magyar cinkosának ügyét. A lap felhívta dr. *Martin Kruse* püspököt, a németországi evangélikus egyház elnökét, intézkedjék a méltatlan egyházi tisztségviselők menesztésére.

Amint Sipos Tibor lelkes közlései és Randolph L. Braham Magyar Holocaust című alapvető munkája nyomán a *Die Gemeinde* ismerteti, Fáy Gedeon 1942-ben Kállay akkori magyar miniszterelnök és külügyminiszter személyi titkára volt, majd kabinetfőnök lett a miniszterelnökségen. Fáy beszélgetést kezdeményezett Dieter von Wisliceny SS-Hauptsturmführerrel, aki 1942 októberében Budapestre látogatott. Wis-

liceny kapott megbízást a szlovákiai zsidók deportálásának megszervezésére, és székhelye Pozsony volt, az akkori klerikálfasiszta szlovák állam fővárosa. 1942 októberében a szlovákiai zsidók 75 százalékát már elhurcolták.

Wisliceny a pozsonyi német követnek elmondta, hogy Fáy arról panaszkodott neki, hogy Magyarországon a zsidóellenes törvények nem elég kemények és nincsenek kidolgozott koncepciók a zsidókérdés rendezésére. Meglepetésére azt tudakolta Wislicenytől, hogy gondoltak-e már a németek a magyarországi zsidók „áttelepítésére”. Amint Fáy akkor elmesélte, a magyar hatóságok mintegy százezer kárpátaljai és észak-erdélyi zsidót szándékoztak „áttelepíteni”. A második szakaszban kerülhetne sor a

belső területek, majd Budapest zsidóságának az áttelepítésére.

A *Die Gemeinde* rámutat, hogy ez rendkívül fontos dokumentum: itt említik először, hogy a kárpátaljai és az észak-erdélyi zsidóság száz- ezres tömegét akarták elsőként deportálni. Fontos tény az is, hogy Magyarországon már két évvel a ténylegesen végrehajtott (még hozzá csakugyan ebben a sorrendben végrehajtott) deportálás előtt már létezett terv az „Endlösung” több lépcsőben való lebonyolítására. Ezt a tervet — állítja Sipos Tibor — Fáy szállította Himmlernek.

Czanik Géza rákosligeti jegyző, majd aszódi főszolgabíró 1944-ben az Eichmann-különítmény második legjelentősebb magyar szakembere volt.

Eichmann és emberei magyar „szakértők” kíséretében már 1944. április 24-én szemleútra indultak Kárpátalja és Észak-Erdély legnagyobb gettóiba. Dr. Czanik Géza ott volt közöttük.

Emberségnek példája

Sipos Tibor, a Németországi Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat elnökségének lelkes táncbírája 1989. december 16-án nyilvánosan követelte két elnökségbeli tagtársának, dr. „vitéz” Czanik Géza tiszteletbeli örökös elnöknek és dr. Fáy Gedeon világi elnöknek a lemondását e tisztségeikről. Czanikot arra is felhívta, hogy mint arra érdemtelen, szolgáltassa vissza a szalaggal díszített Szövetségi Erdemkeresztet, amellyel a nyugatnémet állam 1981-ben kitüntette.

A lemondásra való felszólítás indokál Sipo Tibor a német evangélikus egyház 1961-es berlini kongresszusának a határozatára hivatkozott, amelynek 2. pontja szerint: „A zsidóüldözések előkészítésében és végrehajtásában részt vett személyeknek távoznia kell az egyházi vezető állásokból.”

Sipos tiszteletes úr ökumenikus körlevélben részletesen megírta, hogy Czanik és Fáy a hírhedt magyar háborús bűnös *Endre László* közeli munkatársaként és *Eichmann*-nal, illetve *Wisliceny*-vel, a náci „Endlösung”-ot végrehajtó két főhőhöz szoros kapcsolatban közreműködött a magyarországi deportálás előkészítésében, illetve lebonyolításában.

Miután nyilvános felszólítására ez év januárjában nem kapott választ, Sipo Tibor bejelentette: további jogi kiutat nem látva, teológiai és morális alapon tiltakozik az ellen, hogy egyháza hivatalos szervezete „továbbra is emberellenes cselekmények elkövetését támogató személyek vezetése alatt álljon”. Tudatta, hogy e tiltakozás és az áldozatokkal való szolidaritás demonstratív jelként minden istentiszteleti szolgálata alkalmával viselni kívánja a zsidók nyilvános megkülönböztetésére használt sárga csillagot mind-

addig, amíg a nevezettek nem távoznak tisztségeikből.

Sipos tiszteletes úr egymagában a fellépésével is kivívta megbecsülésünket, de érdemei nem merülnek ki ezzel. *Református Info* című tájékoztató kiadványában rendszeresen szót emel a kisebbségi jogokért, tevélegesen segíti az erdélyi magyarokat szorongatott helyzetükben, emellett lankadatlanul küzd egyháza demokratikus megújulásáért, a sztalinistákkal és a pártállammal kollaboráló vezetők menesztéséért. E küzdelmének egyik jelentős tette volt, hogy komoly anyagi áldozattal vállallással megszervezte *Éliás József*, a Magyarországon hosszú évekkel ezelőtt félreállított református lelkész könyveinek kiadását. *Éliás*, aki 1944-ben életveszélyes kockázatot vállalva sok zsidó gyermeket megmentett, azért vált kegyvesztetté, mert szembefordult a kollaboráns egyházi vezetőkkel. Az NSZK-ban a Sipo Tibor által életre hívott *Maecenatura Hungarica* kiadásában magyar nyelven napvilágot látott művei között szempontunkból kiemelkedő jelentőségű „A gyökereik ásva le” című két tanulmánykötete, melyekben helyreigazítja az ún. teológiai antiszemitizmus tévedéseit és hamisításait.

— 6

A balkányi szegény

Pénteken, július tizenharmadikán délután a televízió *Ablak* című műsorának szerkesztői helyszíni riportban számoltak be arról, hogy a Szabolcs megyei Balkány községben emlékművet avattak. A község vezetői és lakói kőbe vésték a háborúban hősi halált halt valamennyi

katona és polgári áldozat nevét, de megfeledeztek a községből elhurcolt sok száz zsidó mártírról. Őket a nyíregyházi gettóból mintegy tizenhét ezer szerencsétlen sorstársukkal együtt 1944 májusában kegyetlen megkínóztatásuk és kifosztásuk után a csendőrök *Eichmann* megsemmisítő kommandója szabócsi parancsnokának, *Siegfried Seidl* Sturmbannführernek kezébe adták. Nagyon kevés túlélő kivételével *Auschwitz* gázkamráiban fejezték be életüket.

A televízióknak az ünnepélyes emlékműavatáson megjelent munkatársai megkérdezték a helyi vezetőket, mivel magyarázható, hogy a hosszú névsorban egyetlen megölt balkányi zsidó neve sem olvasható, csupán az oszlop hátoldalára véstek rá — utólag — egyetlen, a zsidók sorsára utaló mondatot.

Az egyik megkérdezett helyi úr meglehetősen indulatos hangon közölte: ők gyűjtést rendeztek a hozzátartozók körében, s ezek adakozása tette lehetővé az emlékmű létrehozását. Zsidók hozzátartozóitól erre a célra nem kaptak pénzt. A tanács elnöke ezt mondta: Az ok abban keresendő, hogy valójában nem is áll rendelkezésükre az egykor onnan deportált lakosok névsora. A plébános véleménye pedig így hangzott: Nekik külön emlékművet kellene felállítani, ehhez minden erkölcsi támogatást megadnánk.

Déri János műsorvezető, e vélekedések hallatán szemmel láthatóan megdöbben és azt mondta: A balkányi zsidókat, akiknek ősei évszázadokkal ezelőtt telepedtek le a helységben, hozzátartozóikkal együtt megölték, így hát e „hozzátartozók” a helyi akció vezetőinek gyűjtéséhez nem is csatlakozhattak. Egyébként — vélekedett *Déri* — a csaknem nyolcszáz lélekszámú zsidó közösség után néhány középület — iskola, üzem — és tekintélyes mennyiségű lakóház mégis csak maradt, ezek értékéből a kőfaragó munkabérére valószínűleg telt volna. A névsor hiányára vonatkozóan a műsorvezető felvilágosította a tanácselnököket: A község gazdátlan zsidó temetőjének egy emlékoszlopába annak idején bevették százötven meggyilkolt család nevét, így hát legálább a családnévnek, onnan — ha akarják — lemásolhatók lettek volna.

A televízió egyik munkatársnője a látottakat a stúdióból kommentálva, *Dérinek* némileg ellentmondva, megjegyezte, hogy véleménye szerint ez végül is a balkányi lakosok ügye. Az *Ablak* stábjának másik munkatársnője mondta ki az egyszerű igazságot: Ez Magyarország és Európa ügye.

A mi véleményünk az, hogy a plébános úr „erkölcsi támogatását” a hatszáz ezer elpusztított magyar zsidó életben maradt utódai semmiképpen ne vegyék igénybe. Ne állítsanak ebbe a községbe külön oszlopot a kiirtott zsidók emlékére. Ékesítse Balkányt az a megkülönböztető jegy, amit 1990 nyarán önmaga sütött a homlokára.

V F

EL AL IZRAELI

5751

לשנה טובה תכתבו

Boldog új évet kívánunk minden volt és leendő kedves utasunknak

EL AL IZRAELI LÉGIFORGALMI TÁRSASÁG

Szabó Dezső politikai szerepének megítélésével kapcsolatosan az utóbbi években ismét fellángoló vita széles érdeklődést keltett a közvéleményben. Ezért is örömmel közöljük Szócs Zoltán írását, azzal a megjegyzéssel, hogy szívesen adunk majd helyet a cikkhez fűződő érdemi hozzászólásoknak, megjegyzéseknek. A tanulmány második részét a következő számunkban közöljük.

Örültem annak a háromrészes Szabó Dezső-esszének, melyet Király István, az azóta elhunyt akadémikus írt, s amelyet 1986. év végén az ALFÖLD közölt. Örömom okának megértése végett tudni kell, hogy közel két évtizede foglalkozom Szabó Dezső-kutatással, ami

mánnal egyetértek, mert azt úgy értelmezem, mint egy elindulást egy új irány felé, amely meghozza nekünk egy — a Nagy Péter neve által fényjelzett, régihez képest — jobb és tárgyilagosabb, tehát igazabb Szabó Dezső-imázs kialakítását.

„Háttérbe tolódott viszont Szabó Dezsőnél rögvest az antiszemita beállítottság, amikor a német imperializmus számára jelentett ez már manipuláló, érzelmi erőt.” Mi nem tetszik nekem ebben a mondatban, amikor tartalmával teljes mértékben egyetértek? Aztán lapozgatok másfelé és egy újabb mondat hirtelen fényt derít nemtetszésem okára: „A Pascal éjszakája című önvallo-másának tanúsága szerint a munkászubbonyba öltözött bolygó zsidó volt számára eszmény. Szinte-szinte már filozemitanak volt ekkor

Szócs Zoltán:

Antiszemita – filozemita Gondolatok a Szabó Dezső vitához

annyt is jelent más szempontból, hogy közel két évtizede bántja fülemet a csend és az agyonhallgatás, amely személyét körülvette és bántja értelmemet az a számtalan rágalom, félreértés, tudatos félremagyarázás és tendenciózus félreértés, amelyet műveinek interpretálói büntetlenül elkövethettek ellene. Csak ellene? Hiszen egy író elválaszthatatlan az olvasótól, a halott író különösen, aki az írókat rágalmazza, az az olvasót is megsérti, aki az íróra köpköd, az olvasót nyálazza be. Király István esszéje már terjedelmességével is kitűnik a Szabó Dezsőt „elemző” kortársi írások közül, amelyek jó része arra szorítkozik egy állítólagos Szabó Dezső-probléma nehézségeit megoldandó, hogy néhány mondatos, ám annál vaskosabb közhelyek és semmit sem jelentő irodalmi frázisok hangoztatása által „helyre tegye” Szabó Dezsőt, vagy ami ugyanezt jelenti, arra a végkövetkeztetésre jusson, hogy ez az életmű olvasásra sem méltó, de különben is olvashatatlan és rendkívül kártékony hatású. Király mintegy 70 oldalas nyugodt és elemző írása már létrehozó szándékában is más platformról indul neki, hogy a szabódezsői ellentmondások okait megközelítse. Ennek az esszének én, az irodalombarát, az amatőr Szabó Dezső-kutató kultúr-történeti jelentőséget tulajdonítok. És ezt a jelentőséget nem abban látom, hogy Király István itt sok új és eddig nem ismert adattal, adalékkal vagy kutatási eredménnyel szolgált volna, hiszen valószínű szándéka sem ez volt, inkább az összegzés, hanem abban, hogy itt egy lehetsz és régen várt nyitást tudni lehettünk. Király István tanulmányának minden megállapításával nem értek egyet, de az egész tanul-

Innen az örömom.

És innen a bátorságom is, mely arra ösztökélt, hogy leüljek gépem elé és néhány, az olvasás közben megfogalmazódott gondolattal én is hozzászóljak Király meglátásaihoz. Király István nagyon árnyalt, autentikusan boncoló hozzáértéssel próbálja eloszlatni azt a makacsul fennálló, szinte kiradirozhatatlannak tűnő téveszmét, hogy Szabó Dezső antiszemita volt és hogy valamiféle morális vagy ideológiai felelősség terhelné őt is a II. világháborúban bekövetkezett, a zsidóságot ért szörnyűségekért. Csak üdvözölni lehet a szándékot, amely az elemző értelem józan tárgyilagosságával akar és tud irányt mutató meglátásokat tenni Szabó Dezső és a magyar zsidóság nemcsak kultúrtörténetileg is figyelemre méltó, máig szílóan tanulmányozásra érdemes viszonyáról.

Szabó Dezső nem volt antiszemita. Ez jelen kis írásomnak alapvétele. Azt is tudom, hogy valakit az akarata ellenére meggyőzni nem lehet, és az elmúlt évtizedek elnagyolt, minden árnyalatot nélkülöző Szabó Dezső-képe sokakban kitörölhetetlenül antiszemitává kategorizálta az írókat. Ha meggyőzni nem is tudok sokakat arról, hogy Szabó Dezső zsidóságról vallott nézeteinek feltárása semmiféle kompromittáló, takargatnivaló vagy bűnös etikai, ideológiai, illetve emberi következményeket nem von maga után, az íróra nézve, azért mégis csak hasznos az, hogy a meggyőzés szándékával ütöm a gépet.

Ez a szándék teljesen azonos Király Istvánéval: szeretném erőmhöz mérten előmozdítani, hogy „jobban informált legyen a lelkiismeretünk”.

Lapozgatom Király tanulmányát, egy mondatnál megakad a szemem:

mondható, bizonyítva mintegy Adornó tételét: a legtöbb filozemita zsidó kriptó-antiszemita csupán.” Ami nem tetszik nekem ezekben a mondatokban, amelyek Szabó Dezső ideológiájához akarnak közelebb vinni bennünket, az két szó csupán: antiszemita és filozemita.

Ide valahogy nem illenek. Az ő általa képviselt ideológiai leírás ezek a fogalmak egyszerre túl kevesek és túl sokak. Szabó Dezsőt a zsidóság — mint különálló etnikum — csak annyiban érdekelte, amennyiben az a magyar élet része volt. Márpedig az volt, alakító, szerves és meghatározó része. Szabó Dezső mindenkit támadott és elutasított, aki — szerinte legalábbis — a magyar népet és a magyar nemzetet bármilyen vonatkozásban bántotta vagy gátolta életének kiteljesedésében, és mindenkit feltétel nélkül szövetségesének tekintett, aki — szerinte — a magyar nemzet jövőjén és boldogulásán munkálkodott. Ennyi, de csak ennyi jelentése van az ő esetében az anti- és filo- irányságjelző előtagoknak. Így és csakis így volt Szabó Dezső antiszemita, antigermán, antiszláv, antiforradalmár, antiindividualista, antiturulista, antihungarista, antiirredenta stb. És ugyancsak ilyen vonatkozások miatt volt ugyanez a Szabó Dezső filozemita, kisebbségeket védő, forradalmár, individualista, nacionalista fajvédő és egy „új honfoglalást” hirdető proféta.

Etimológiailag nagyon bántónak tűnik rá vonatkoztatva az antiszemita és filozemita szavak magyar megfelelője: zsidóellenes és zsidóbarát. Tény, hogy ő nagy hirdetője volt a határozott és félre nem érthető állásfoglalásoknak, önmagát „az öklös Nem és a teremtő Igen”

képviselőjének tartotta: volt tehát — mert akart lenni — barát is és ellenség is. Úgy barátainak, mint ellenségeinek sorában persze zsidók is voltak. De Szabó Dezső velük szemben soha nem azért volt anti-, ill. filozemita, mert, hogy azok történetesen zsidók, hanem a magyar életben betöltött negatív vagy pozitív megnyilvánulásai miatt. Hát ezért túl kevés számomra ez a két kifejezés — mint terminus technicus — a Szabó Dezső-életrajzírók tollából.

És azért túl sok más oldalról, mert az elmúlt öt évtized tragikus alakult, nehezen fejlethető gyászos eseményei, amelyek a zsidó nép soha nem látott méretű megpróbáltatásait hozták magukkal, az antiszemita kifejezéshez elkerülhetetlenül olyan társfogalmakat asszociálnak (gázkamra, holocaust, krematórium, kitelepítés, gettó, nyilasgáztettek), amelyekről a Budapest ostroma alatt elhunyt Szabó Dezső jószereivel nem is tudhatott, de ha tudott is rólok, nem volt felelősségre vonhatóbb miattuk, mint akár e jelen sorok írója, vagy bármely olvasója.

Mindezeket előzetesen felvázolva a továbbiakban megpróbálom Szabó Dezső változó — de változásaiiban rendkívül következetes! — zsidóságról alkotott nézeteit összefoglalni, természetesen a teljesség legkisebb szándéka nélkül.

*

Alakulásában három főbb állomásra oszthatom azt a folyamatot, amely Szabó Dezsőnek a zsidóságról alkotott nézeteiben kimutatható: 1. székesfehérvári korszak; 2. nagyváradi módosulás; 3. A fasizmus árnyékában.

A legelsővel kell foglalkoznunk a legkevesebbet. Nemcsak időtartamát tekintve volt kurta ez a magatartásmód az író eseménygazdag életében, de talán őszinteségében és ezáltal jelentőségében is. Ez a kétség-telenül éles és — *Az elsődort falu* későbbi írójához méltatlanul — egyoldalú zsidóellenességet felmutató korszak tulajdonképpen az 1907—08. iskolai évre korlátozódik, ez idő tájt ugyanis Szabó Dezső Székesfehérváron tanárkodott. Tevékenysége főleg a FEJER MEGYEI NAPLÓ-ban leközölt 13 cikkéből, a Keresztény Népakadémián megtartott 5 előadásából, illetve magánéletének és tanári tevékenységének különböző gesztusaiból rekonstruálható. A feszültség egyre nőtt körülötte, nemcsak a reáliskolában, ahol tanított és ahol vélhetően tanár kollégáinak egy része zsidó lehetett, de az egész kisvárosban is. A bomba végül is 1908. március 5-én robbant, amikor a FEJER MEGYEI NAPLÓ-ban K szignó alatt leközli Faji morál című sodró lendületű írását. Ennek lényege egy mondatba összefoglalva ennyi: (1) A kibalekolt, kizsákmányolt magyar nép a közös hazában már csak azért is (2) kisebb eséllyel indul az élet javainak megszerzésére, mert (3) az általa képviselt keresztény-altruista morál, amely (4) lényege szerint viszo-

lyog minden versenytől és tolokadástól, eleve (5) hátrányban van a zsidók képviselte faji-törzsi morállal szemben, amely egoista és immorális. Az írás elemzésével ez alkalommal nem foglalkozunk, de hatásáról el kell mondani, hogy az egész város felbolydult tőle. Neves sajtótámadások és hozzászólások követték egymást, sőt a székesfehérvári botrányhangulatú sajtóvitának még a fővárosban is voltak hullámvásai. Így történhetett meg, hogy 1908. április 12-én a BUDAPESTI NAPLÓ-ban Szöllősi Zsigmond tollából származó rövid reagálás jelenik meg ezen események kapcsán A szolidárisok címen.

De ne merülünk bele ebbe a sajtóvitába túl részletesen, már csak azért sem, mert maga Szabó Dezső is rövid időn belül elhatárolta magát tőle és úgy tartotta nyilván itteni ténykedését, mint azon kevés tetteinek egyikét, amelyet jobb lett volna másképpen csinálni vagy egyáltalán el sem kezdeni. Nem tagadható, hogy a fiatal tanár kissé elhajította a súlykot, bár mentségére legyen írva, hogy elfogult dűhe a magyar sorskérdések iránt érzett aggodalmából fakadt, valamint az is, hogy határozottan maga mögött érezhette a hatalmas *Prohászka Ottokár* püspököt, aki felfigyelt rá, személyes beszélgetésen fogadta, és mint különböző feljegyzéseiből kitűnik, nagyon mély hatással volt rá Szabó Dezső. Munkáinak közlésére bátorította őt Prohászka és jóváhagyó helyesléssel figyelte a fejleményeket. Úgy tűnik tehát, hogy ha csak indirekt módon is, de a Szabó Dezső keltette sajtóviharban a fiatal író pártján állt, ami valószínűleg szintén belejárhatott abba, hogy az ekkor 29 éves Szabó Dezső kissé talán meg is részegedett saját stílusától és ideológiájától. (Érzelmes ábrázolását adja Sz. D. székesfehérvári szereplésének Laczkó Géza *Bütrongálás* című novellájában.)

Halmazódó botrányok között hagyja el a várost, mivel 1908 őszétől Nagyváradra helyezik át, ahol ugyancsak egyetlen évig tanít majd, de a város belső értékrendjének fejlődésében egész életre szóló pogyászokkal látja el őt. Nem véletlenül írja több helyen is, hogy Nagyvárad volt az ő Damaszkusza. Azon nagy ráébredések közül, amelyek a Körös-parti városban érték, valószínűleg az egyik legjelentősebb volt a zsidóság helyének és szerepének ártérkelése, történelmi, gazdasági, társadalmi jelentőségének átfogalmazása.

Nagyváradtól kezdődően a Szabó Dezső által leírt minden sor teljes tárgyilagossággal, faji hovatarozás nélkül, tetteik morális és szociális súlyának megfelelően értékeli a magyar élet szereplőit. Úgy gondolom, akkor vagyok a legmeggyőzőbb, ha minden állítástomat magával Szabó Dezsővel is megerősítek. Szentirmai Jenő interjú készített vele, amely meg is jelenik az ÚJ KELET-ben 1925. november 21-én. Ebben így nyilatkozik, amikor az egyre erősödő antiszemita kortüntéről faggatják: „Kívánom a zsidóságnak, hogy úgy találja meg a belső

törvényei szerint való sajátos fejlődésének útját, hogy az ne jelentsen veszélyt és elnyomást egy fajnak se, s így testvéri egyesülésben dolgozhasson az emberiség közös munkáján.”

És ugyanebben az interjúban olvashatjuk ezeket a zárógondolatokat is: „Vannak, akiknek ez (vagyis az antiszemizmus) a mesterségük, akik ebből akarnak megélni. Ezt találták ki jelszónak. Ebben az értelemben semmi közöm hozzá. Van egy megoldásra váró zsidó probléma szerintem: hogy a zsidóság is, éppen úgy, mint más nemzet, a maga gyökéretéből szívja fel a maga életerőt, hogy más fajok mellett közös munkában szolgálják az emberi haladást. Gyűlölni? Mintha az ember a franciákat... vagy úgörgöröket állandó intenzitással gyűlölni tudná. Neveléséges.”

A Nagyváradon bekövetkezett damaszkuszi fordulat lényege ennyi: Szabó Dezső nemzetképe kitágult és abban teljes jogú résztvevőként helyet kapott a zsidóság is. Vagyis elmentében a székesfehérvári hanghordozás eleve elfogult és a zsidóságot mélyebb kritikai elemzések és indokok nélkül is elítélő kicsengésével, itt már az író a közös hazában együttélő minden magyarok (a zsidók is!) közös sorsát és közös felelősségét kutatja. Megállapításainak irányulása módosul, mert áthelyeződik a súlypont a faji kiindulástól az „ön mit tesz a hazájáért”-típusú kiindulásra. Ettől kezdve Szabó Dezső értékrendjében valakinek a helye és a minősítése az erre a kérdésre megadható válasz függvénye lesz, és nem faji hovatarozása.

Am vajlon itt maga az író egy 1913-ban született tanulmányának tömör részletével: „Mióta a zsidóság a magyar élet egyik elsőrendű tényezője lett: a szokott jelenség bekövetkezett. Vannak, akik ellenkező érdekszövetségbe verődve, farskordítással üvöltöttek az új erő ellen. Kritikátlan, korlátolt gyűlölettel minden baj forrásával vádolják a zsidó fajt. Azután vannak, akik felismerve az új erő befolyását, minden téren, hasonlóan kritikátlan auszlagfiliszemitaizmussal (sic!) terítenek bókokat az új hatalom alá. Hiszem, hogy a vitális érdek mindazon száznak a megvilágítása, melyekkel a magyar életbe beleszővődött a belénk testesült zsidóság. Hiszem, hogy ezt csak becsületes, alapos vizsgálat és mindenféle — bátor kritika lehet. Itt — a jelen tárgynál — csak egyet akarok megjegyezni. A magyar jövő közeli kialakulásánál döntő tényezőnek azt tartom, hogy milyen irányú lesz a zsidóság szerepe. Mert a magyarság jelentékeny része akarát, észt, kezdeményezői is zsidó barátjainál (vagy ellenségeinél) tartja. De éppen ezért, s mert a mostani modern Magyarországnak óriási arányban az ő munkájuk s mert 200 év óta sehol annyit és olyan egységeset nem produkáltak, mint nálunk: fatális és el nem alkudható kötelességei vannak a zsidóságnak. És ezek között egy legelső, legfontosabb. Eddig nem teheték, nem volt szabad tenniük, organikus bűn lett volna

Kell-e félni a német egységtől?

Európának jó oka van feltenni azt a kérdést, hogy a két Németország egyesülése áldást hoz-e földrészünkre, vagy átkot. S a 20. század középső harmadának iszonytató emlékei okán egyáltalán nem indokolatlanok azok a gondos mérlegelések, amelyekkel ma zsidó körökben találkozni, hogy ad-e okot az aggodalomra a készülő német egység, kell-e félni amiatt, hogy öreg földrészünk kellős közepén egy lélekszámát tekintve hatalmas, erős és dinamikus gazdasággal rendelkező, óriási politikai befolyással bíró nagy nemzet, hatalmas birodalom ölt alakot. A zsidók veszélyeztetettségét árgus szemekkel figyelő és a zsidó érdekek fölött szigorú cerberusként őröködő B'nai B'rithben dolgozó zsidó barátaink véleményét éppen ezért érdemes és fontos megismerni Magyarországon is, mert támpontot ad az európai új helyzet értékeléséhez. A *The Jewish Monthly*-ből vettük át az alábbi két állásfoglalást, a müncheni Joseph Dombergernek és a párizsi Georges Blochnak a véleményét.

Joseph Domberger:

Egy erős egyesült Németországban nem látok veszélyt Európára nézve. Azt sem hiszem, hogy túl kellene becsülni egy egyesült Németország jelentőségét.

Kohl kancellár tisztességesen és megbízhatóan látja el feladatát. Ha nem is mindig a kellő ügyességgel jár el, de az tagadhatatlan, hogy becsületes ember és elkötelezte magát az egyesítés ügyének. Antisemitizmussal a világon mindenütt lehet találkozni, ez évezredek óta megszokott jelenség. Egy kicsiny (antiszemita) csoport igyekszik hallatni a hangját, de vannak törvényeink, amelyek tiltják a kisebbségek ellen irányuló agitációt. Kelet-Európában most újjáéledőben van a nacionalizmus. A kommunista időkben tilos volt a nemzeti kisebbségek ellen agitálni, egyesek azonban most úgy látják, hogy elérjött az ő idejük és megmutathatják igazi arcukat. Oly-

kor olyasmiket hallunk, amit nem szívesen hall az ember. Látni kell, hogy ebből származhat bizonyos veszély, éppen ezért résen kell lenni.

Mi zsidók oly soká éltünk üldöztetések közepette és szenvedtünk attól, hogy nem voltunk szabadok, hogy csak üdvözölhetjük a szabad véleménynyilvánítást. Szorosan együtt kell működnünk a törvényhozással az elvakultság ellen, és kötelességünk arra nevelni az ifjúságot, hogy a történelem meghamisításával szemben legyen felvértezve. A németországi zsidóság Központi Tanácsa jó kapcsolatokat tart fenn a Szövetségi Köztársaság kormányával. A kormány állandó jelleggel védelmezi a zsidóság érdekeit és Izrael érdekeit nemkülönben. A németországi zsidóság, ellentétben a háború előtti időkkel, ma szoros kapcsolatban van Izraellel, de a Németországhoz való viszonya már nem ennyire felhőtlen.

A háború előtt az volt a jellemző,

tenni. De most — hogy erejük megterjedett — egész jövő szerepük értéke attól függ, hogy milyen mértékben teszik meg ezt a kötelességet. Teljenek el a múlttal, szívják magukba mindazt a jövőt, ami Európa múltjában van, béküljenek meg a múlttal a diadalmas organizmus indulgenciájával. Ők voltak, kik a felszabadulás után — bosszúból a múltért — 150 év alatt modern Magyarországot áronvesszőztek a vad megye-mozaikból. Ez a Magyarország jó részben az ő munkájuk, javaiban az ő dicsőségük, hibáiban az ő felelősségük. Itt mutatják meg alkotó lehetőségük teljét, itt kell, hogy erejük legyen 2000 év átasszimilálására.” (Kiemelések tölem. Sz. Z.) (Hommage aux mourants.)

A bőség zavarában szenvedtem, amikor egy ideig megfelelő citátumot kerestem Szabó Dezső életművében, ugyanis a zsidóság szerepéről itt felvázolt nézetei számtalan esszében,

hosszabb-rövidebb írásban visszaköszönek.

Külön ki kell emelnem Király István okos és avatott meglátását, amikor is arra figyelmeztet, hogy az elsodort falu zsidó kocsmárosának főbűne Szabó Dezső értelmezése szerint természetesen nem az, hogy zsidó, mert ez abszurd lenne, hanem az, hogy rajta keresztül konkretizálódott a német érdekeknek kedvező, a hazai érdekeknek kedvezőtlen változások eljövetele. Idézem Királyt: „S innen szemlélve másodlagos motívumot jelentett csupán az antisemitizmus. A magyar zsidóságnak elsősorban azt vette szemére a regény, hogy ezzel az idegen erővel együttműködött. A falu kocsmáros, Schönberger volt az érkező német tiszt kísérője, ő lett a létrejött részvénytársaság helyi megbízottja. Csodálatos nép ez a német — erősítgette.”

(Folytatjuk)

hogy a zsidók tekintélyes része először németnek tartotta magát és csak másodsorban zsidónak. Azoknak a zsidóknak a többsége, akik ma Németországban élnek, nem Németországban születtek, hanem valamely más országból telepedtek oda.

Németországban senkit nem gyötör a félelem. Egyeseknek vannak bizonyos komplexusai, de a komplexus nem azonos a szorongással, a félelemmel. Az idősebb nemzedék átélte a háborút. Sok fiatal Németországban született, Németországban járt iskolába és Németországban gyakorolja hivatását. Erős szervezetekkel rendelkeznek és szoros kötődésekkel. Az idősebb nemzedék tagjainak komplexusai vannak, a fiataloknak nincsenek.

Ha netán Németországban gazdaságilag nehezebb idők jönnének, aligha tekintenék a zsidókat bűnbaknak. A zsidókat most nem fenyegeti veszély. Nézetem szerint a külföldi reakciója az újraegyesítésre eltűnt. Ez azzal függhet össze, hogy hiányzik a helyes történelmi távlat és a megfelelő informáltság.

A német népet őszintén érdekli, hogy a zsidó közösség miként gondolkodik. Ezen túlmenően a kormány állandó érintkezésben áll a németországi és az amerikai zsidósággal. Az idősebb nemzedéket gyötéri némi bűntudat, de a fiatalság már mentes ettől. A fiatalság a zsidó közösségben testvért és társat lát.

Georges Bloch:

A franciaországi zsidó közösség nem túlságosan örül az újraegyesítés láttán, de tudja, hogy ez elkerülhetetlen. Álláspontja abban összegezhető, hogy „ha meg nem hiúsítható, akkor közre kell működni”. Óvatosaknak kell lennünk, gondosan figyelni mindenre és nem szabad elbizonytalanodnunk. Arra kell vigyázni, nehogy a múlt megismétlődjék. A szembenállás sem helyes magatartás.

Személyes ismereteim szerint meg lehet bízni Kohl kancellárban... de ezzel együtt gondosan figyelni kell, hogyan jár el. Ezen felül nem tudjuk, hogy ki lesz az utóda.

A Német Szövetségi Köztársaság az elmúlt 45 év során tanúbizonyságát adta, hogy mélyrehatóan megváltozott. Ez az ország valóban demokrácia. De a két német állam között kulturálisan és a nevelés szempontjából hatalmas szakadék tátong. Kelet-Németországban nem vonták le a második világháború tanulságait, ellentétben az NSZK-val.

Egy erős Németország lehet veszélyes, és valószínűleg sok mindenkét foglalkoztat ez a lehetőség. Időnként felszínre tör a bizalmatlanság Franciaország és Németország között. De ennek véget kell vetnünk. Egy ideológiai természetű feladatot kell elvégeznünk. Meg kell értetni az emberekkel, hogy ha felüti fejét az antisemitizmus, ez a demokráciát veszélyezteti. Egyértelműen kell beszélni, egy nyelven kell szólnunk egész Európában. Az a dolgunk, hogy együttműködjünk a meglévő intézményekkel, mert csak így hozhatunk hathatós törvényeket a rasszizmus és az antisemitizmus ellen.

Az orosz antiszemitizmus törtérijából

A bizánci ortodoxiától Gorbacsovig

Sok ezer ember kerekedett fel mostanában Oroszországban, a szovjet birodalom különböző részein, köztük hatalmas számban zsidók. Magyarország érintésével veszik útjukat arrafelé, ahol befogadják őket, ahol letelepedhetnek és új életet kezdenek. Az ember nem regisztrálhatja szenvtelenül ezt a modernkori népvándorlást, nem elégedhet meg a pusztaságok megállapításával. Az, hogy mennyien mennek és hányan érkeznek, mindössze népmozgalmi adat. Az, hogy mibe kerül letelepítésük, hol tudnak majd lakni és dolgozni, gyerekeik tanulni, ki gondoskodik a betegekről és a megfáradt öregekről, gazdasági, pénzügyi, szociálpolitikai kérdés. De mindezt számba véve sem végeztünk a számadással. Mert nem árt látni ennek a hőmpölygő emberáradatnak mind a hasznát, mind a tragikumát. Van, ak irégóta dédelgetett álmát valósítja meg azzal, hogy hazatér Izrael földjére, mint ahogy bizonyára van, akit a félelem, az élni akarás ösztöne hajt. Kit a lelkesültség visz, kit a kényszer. Szegényebb lesz az ország, ahonnét elmennek és gazdagodik az, amelyik otthont ad nekik. Izrael állama erősödik velük és általuk, nő a telkintélye, és megnövekszik a szétszóratásban élő zsidóság magabiztossága. Mert hiszen láthatja mindenki, hogy van egy ország, amely erőből duzzad, egészségesen fejlődik, s ahol végzettség esetén minden zsidó menedéket talál. S miközben mindez megfordul az ember fejében, az sem árt, ha azokkal az okokkal tisztába jövünk, amelyek a hatalmas méretű exodust motiválják. Két interjút közlünk, az egyik az orosz antiszemitizmus történelmi gyökérvilágába világít bele, a másik a mostani tömeges alia háterét rajzolja meg. Amazt a párizsi *Le Nouvelle Observateur*-ból vettük át, az ismert francia hetilap munkatársa Leon Poliakovot kérdezi, az orosz antiszemitizmus ismert tudós kutatóját. A másik interjút egy Párizsban élő orosz emigráns adta egy belgiumi újságnak. S a kettőből együtt kikeredik a magyarázat, hogy miért az orosz zsidók tíz- és százazreinek távozása szülőföldjükről, miért nem tudnak, nem akarnak és nem lehet megmaradniok a Szovjetunióban.

A gyökerek

Azt mondják, a pogrom orosz szó...

— Igen. A grom töből származik, amely mennydörgést jelent. A „pogrom” eredetileg azt jelenti, „szétzúzás”.

Milyen mély volt a zsidóellenesség a régi Oroszországban?

— Abszolút természetes tényező volt évszázadokon keresztül! Az em-

berek benne éltek. A jelenség bizonyos tekintetben mélyebb volt, mint Németországban. Mert a náciizmus esetében a vizsgálatok kiderítették, hogy sok náci az antiszemitizmussal csak Hitlernek adózott, az nem volt alapvető motivációja.

Melyek az orosz antiszemitizmus történelmi gyökerei?

— Az egyházatyákig visszavezethetők. Tudja, voltak a görög atyák és a latin atyák. Bizánc és Róma. A görög atyák, akik olyan területen éltek, ahol sok zsidó volt, sokkal agresszívabbak voltak a zsidókkal szemben, akik azt mondták: „Mi vagyunk az igazi Izrael.”

Tehát az ortodox vallás, amikor meggyökerezett Oroszországban a X. század végén, már fertőzött volt? ...

— Igen, főleg Oroszország legnépszerűbb szentjének, Aranyaszájú Szent Jánosnak a gondolatától, aki még azt is mondta, hogy a zsidókat fel kell akasztani.

Az alap tehát vallási, sőt teológiai ...

— Valóban, de minden tudás a papoktól jött, így ez társadalmi alap is. Megtaláljuk e jeenséget a XV. század végén egy kevésbé ismert epizódban: akkor *Novgorodban egy reformáció kezdődött*, Luteréhez és Kálvinéhez hasonlatos. Ezek az emberek, akik olvasták a történezeseket, az arab szerzőket, a zsidó Maimonideszt stb., arra a következtetésre jutottak, hogy az Atya fontosabb a Fiúnál. Az egyház hadat üzent nekik. III. Iván nagyherceg először támogatja őket, majd kópönyeget fordított. Üldözték őket, s az üldözök zsidó vagy judaizáló eretnekségként ítélték el e reformátor áramlatot. Ami persze nem volt igaz. De ettől kezdve elterjedt az a gondolat, hogy a zsidók megmérgezik a lelkeket, amit nem szabad eltűrni a moszkvai nagyfejedelemségben; majd később Oroszországban. Ez a gondolat annyira meggyökerezett, hogy 1825-ben, a szombatos eretnekség ellen harcolva a cár egyik minisztere körlevélben elrendelte: az embereket meg kell győzni arról, hogy ezek gonosztevők, ezért „ki kell nyilvánítani, hogy a szombatosok lényegében zsidók”.

Vagyis a politikai hatalom a papoktól vette át a dolgot. Milyen volt a zsidóellenes törvény?

— Ó, a zsidókra vonatkozó rendelkezések mintegy hatszáz cikkelyből álltak. Volt egyfajta zsidó viselkedési kódex. Nagyon sok volt benne a jogkorlátozás. És főként, a zsidóknak nem volt joguk Oroszországban letelepedni. Nagy többségük csak Nagy Péter és II. Katalin hódításaival lett orosz alattvaló. Sokan voltak Ukrajnában, a megszállt Lengyelországban, valamint Odesszában, amely nagy zsidó központ volt. De a tulajdonképpeni Oroszország-

ban a tilalom 1917-ig érvényben maradt, legalábbsi papíron.

És a gyakorlatban?

— Apránként kialakították a kivételek kategóriáit. Az egyetemi diplomások (apámnak például, aki nagyvállalkozó volt, hivatkozni kellett gyógyszerési mivoltára, hogy letelepedhessen Szentpéterváron) vagy a leggazdagabb kereskedők letelepedhettek. A prostituáltaknak is megvolt ez a joguk. No és az orosz közigazgatás szörnyen korrupt volt, ami megkönnyítette a dolgokat.

Milyen volt a liberális értelmiség hozzáállása?

— Mondjuk, elméletben antiszemita-ellenes. De mint a nagy Tolsztoj egy rokona, Iván gróf jegyezte, értelmiségünk másodrangú segítségnek tekintette a zsidókat a forradalom számára. Vegyük a legnagyobbakat: Puskin jóformán sohasem beszélt erről. Csak néhol írt róla, például egy levélben. „Számomra a zsidó és a kém szó elválaszthatatlan”. Dosztojevskij szözl a zsidó összesküvésről, arról, hogy minden a zsidók kezében van, de — és talán ez tanúsítja különleges zsenijét — mindig hozzátett egy kérdőjelet... Tolsztoj, aki az Anna Kareninában szidott egy zsidót, öreg napjaiban a Föltámadásba beleakart írni egy rokonszenves zsidó politikai deportáltat. Nos, nem sikerült! A kéziratnak hat változata volt, de végül is a személy nem zsidó lett ...

A nyugati eszmék, a felvilágosodás azonban behatolt Oroszországba a XIX. században... A zsidóknak nem ségített ez?

— II. Sándor, a felszabadító cár uralma alatt kezdődött egy emancipáció. De őt orosz terroristák 1881-ben meggyilkolták. Akkor a zsidókból bűnbakot csináltak. 1881-ben nagy pogromhullám indult, s azt újabb zsidóellenes rendeletek követték.

Mi indította el a pogromokat? Spontánok voltak, vagy provokáltak?

— A kirobantó általában rendőr volt, aki kedvében akart járni a hatóságoknak.

És a nép követte?

— Tudja, ilyen esetekben mindig vannak emberek, akik olcsó meggazdagodásban reménykednek. A lengyel és ukrán területen a városi lakosság 25–30 százalékban zsidó volt. Különösen e településeken voltak a pogromok.

És a rendőrség koholta a híres „Cion bölcseinek jegyzőkönyveit” is?

— Igen. Ez a durva hamisítvány Racskovszkijnak, az orosz politikai rendőrség Párizsba küldött rezidensének utasítására készült a XIX. század végén. Azt remélte, hogy így valamilyen meghallgatásra talál a cárnál. Amikor a szöveget II. Miklós elé terjesztette, ő először nagyon lel-

kesedett: „Már mindent értek” — mondta. De Sztolipin miniszterelnök, aki jó ember volt, javasolta neki, hogy ellenőriztesse a dolgot egy másik rendőrrel. A vizsgálat bebizonyította a dokumentum hamisságát. Akkor II. Miklós azt írta a margójára: „Nemes célt nem követünk nemtelen eszközökkel.”

A „Cion bölcseinek jegyzőkönyvei” eleinte nem keltett semmi hatást. Az 1905-ös forradalom kavargó napjaiban történt, hogy Vlagyimir moszkvai metropolita meglepette egy „zsidó összeesküvés” elítélése céljából. És főként az 1917–1919-es polgárháborúban használta a fehér hadsereg módszeres propagandaeszközként, a zsidó = bolsevik egybemosásra játszva. Akkoriban a pogromok különösen véresek lettek. Zsidók tízezreit mészárolták le.

Mennyire volt indokolt ez az egybemosás? A zsidók magukévá tették a szocialista eszményeket?

— Ilyen körülmények között persze sokan úgy gondolkodtak: „Tűnjön el a cár, és minden a legjobb lesz a lehetséges világok legjobbjában.” Így egyesek, főként a fiatalok,

kitűntek forradalmi hevületükkel. Ez egy kisebbség volt, néhány ezer ember. De igen nagy szerepet játszottak, nagyon szem előtt voltak. Különösen Trockij. Lenin államcsínye idején az első központi bizottság hét tagja közül három zsidó volt: Zinovjev, Kamenyev és Trockij. (Vannak kételyek Lenin anyját illetően is, de az igazságot sohasem fogjuk megtudni.) Persze ők egyáltalán nem voltak vallásosak. Az a fajta voltak, amelyek azzal szórakozik, hogy nagyobbik sonkás szendvicset eszik a zsinagóga előtt.

Mindenesetre 1917 februárjában az ideiglenes kormány engedélyezte a zsidóknak a szabad költözködést és letelepedést a két fővárosban, Moszkvában és Péterváron (a későbbi Leningrádban). A szovjet rezsim később súlyosan büntette az antiszemitizmust. És amint a magánkereskedelem, a zsidók főfoglalkozása eltűnt, gyorsan nagy jelentőségre tettek szert a közigazgatásban. Vagyis a zsidók szemében a bolsevizmus lényegében a kisebb rossznak tűnt. Még ha a nagy többség szemben állt is vele. Sem a vallásosok, sem a kereskedők nem szerették, persze.

Ez azt jelenti, hogy az új rendszer kiirtotta az antiszemitizmust?

— Lenin könyörtelenül harcolt ellene. Továbbra is voltak kisebb incidensek, de messzebbre nem ment a dolog, az emberek félték. A mélyben kétségkívül volt forrongás, és az pontosan az 1941-es német támadáskor tört a felszínre, a szovjet visszavonulást követően. Elsősorban a zsidókat evakuálták, érthető okból. De ez irigységet keltett; a nyelvek megoldódtak, és az antiszemitizmus első nyílt megnyilvánulásait lehetett tapasztalni.

A háború után Sztálin megértette, hogy az antiszemitizmus kiváló eszköz számára. Golda Meir Moszkvába jövetelét Izrael első nagykövete-ként kitörő örömmel fogadta a zsidó közösség, amely időközben benépesítette a nagyvárosokat. Ekkor kezdte Sztálin a tomboló kampányokat, először 1949-ben a „kozopoliták”, majd a „cionisták” ellen. És egészen a peresztrojkáig voltak hivatalos tudósok, akiknek a szakterülete volt úgynevezett anticionista — valójában antiszemita — írárok közzététele.

Miért éppen most?

Michail Heller a Szovjetunióban született, tizenöt éve él orosz zsidóság történelmének tárgyában. Az orosz zsidók kilátásait szülőföldjükön meglehetősen borúlátással ítéli meg, amiként ez a Belgiában megjelenő *Regards* című zsidó lapnak adott interjújából kitetszik.

Az izraeli hatóságok arra számítanak, hogy körülbelül 400 000 orosz zsidó bevándorló érkezik az országba. Vajon melyek a politikai és történelmi okai ennek a tömeges aljának?

— Nem az első eset, hogy ezzel a jelenséggel van dolgunk. Emlékezzünk csak a hetvenes évekre. Amióta Izrael Állam megalakult, a szovjet külpolitika váltópénznek tekinti a szovjetunióbeli zsidóságot. Valahányszor csak sürgős segítségre van szükség külföldről, kiváltképpen az Egyesült Államokból, Moszkva minden ilyen esetben megnyitja a kapukat és enged kivándorolni zsidókat.

Most azonban hatalmas exodus tanúi vagyunk.

— Ez igaz. De a döntés arra nézve, hogy a zsidók távozhassanak, nem mai keletű. Tudjuk, hogy ezt a döntést a hetvenes évek végén hozta a Politikai Bizottság. Mégpedig az akkori KGB-főnök, Jurij Andropov kezdeményezésére.

És milyen megfontolásból?

— Andropov az elnyomás és félrevezetés nagymestere volt. Egyetlen pillanatig sem habozott a szokásos sztálini erőszakot alkalmazni, de más, kifinomultabb módszerekkel is élt. Ő úgy látta, hogy ha szabadságlevelet ad a zsidóknak a távozáshoz, akkor ezzel megvásárolhatja az Egyesült Államok támogatását, úgy döntött, hogy egyedül a zsidóknak kell lehetővé tenni az elmenetelt a „szovjet paradicsomból”. Ezért és azóta zúdul a zsidóságra a többiek elvakult gyűlölete.

Csakhogy a szovjet antiszemitizmus nem a hetvenes években jelentkezett először.

— Ez természetesen igaz. A népmítológiában a zsidók „tehetnek” az októberi forradalomról. Majd amikor hagy-

ták őket kivándorolni, akkor az a vélekedés kapott lábra, hogy lám, most, amikor a forradalom örvénybe került és menthetetlen, akkor a zsidók azok, akik elmenekülnek a süllőhajóról.

— Ne legyen senkinek kétsége afelől, hogy a szovjet hatóságok folyvást ezekkel a verziókkal bűvészkednek. Nem kivétel ez alól Gorbacsov sem.

Mit kér ma Gorbacsov cserébe a szovjet zsidókért?

— Egész sor határozott követelése van. Legelőször is azt kéri, hogy érvénytelenítsék az ún. Jackson-klauzulát, amely miatt a Szovjetunió nem kaphatja meg a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt. Ezt akkor vonták meg Moszkvától, amikor megtiltotta a kivándorlást. Nincs kétség afelől, hogy a máltai csúcstalálkozón megegyezés született Bush és Gorbacsov között ebben a kérdésben. A szovjet vezér pontosan tudja, hogy a határok megnyitása jó üzlet, mert az amerikai zsidó lobby felbecsülhetetlen értékű támogatással fizet érte. Ennek ellenére a gorbacsovi politika ismét működésbe léptette az antiszemitizmus gépezetét.

Ez nagyon súlyos vád, nemde?

— Mindenki láthatja, hogy ma a Szovjetunióban rendkívüli méreteket ölt az antiszemita mozgalom...

Csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy Gorbacsov a felelős, mégpedig személyében, az antiszemitizmus fellángolásáért?

— Az biztos, hogy az antiszemitizmus fellobbanása nem a peresztrojka közvetlen következménye. A szovjet antiszemitizmus jóval Gorbacsov előtt keletkezett. De megismételtem, hogy ez a válság a Gorbacsov vezette politika eredménye. Még akkor is, ha személy szerint nem ő tehet róla.

Miért pont most tör ki ekkora erővel az antiszemitizmus?

— Tudok erre egy magyarázatot adni, bár nem biztos, hogy igazam van. Nem kívánom behatóbban ismertetni

a szovjetunióbeli antiszemitizmus történetét, ámbar van két vagy három olyan tény, amelyet feltétlenül számításba kell venni. A harmincas években az antiszemitizmus hivatalos politika volt, csak éppen nem hirdették meg nyíltan. A háború annyiban hozott változást, hogy attól kezdve nyíltan hirdették hivatalos politika lett. Most egy új elemmel bővült. A tömegtájékoztatásban és a szovjet kultúrában Gorbacsov utat nyitott a glasznosztynak, s ennek nyomán újjászületett és nagy erővel jelentkezik a nacionalista érzület, fogalmazódnak meg nemzeti követelések. Ezek a nemzeti mozgalmak kivétel nélkül mind annak kifejeződései, hogy a szovjet lakosságot elementáris erejű elégedetlenség tölti el.

— Minden köztársaságban pellengérré állítanak valakit, kijelölik, hogy ki az ellenség, akit örödi színben tüntetnek fel. Az esetek jó részében az oroszokat demonizálják. Nincs olyan köztársaság, ahol ne harcolnának az oroszok ellen. A szovjet birodalom igazi problémája az orosz kérdés. Ha valaki szétfűzhatja ezt a birodalmat, akkor ezt csak az oroszok maguk tehetik meg.

Mi köze mindennek a zsidókhöz?

— Kérem én, hogy ha ez a helyzet, akkor az oroszok kik ellen fordulhatnak? Végére is ők azok, akik a többieket gyarmatosították. Ők az ellenség, de nekik is szükségük van ellenségre. Az oroszok számára az ellenség a zsidó, s ez eszményi ellenség. Csak el kell olvasni a mai orosz írók jó részének műveit. Lépten-nyomon azt

írják, hogy a zsidók ezer éve szövik összeesküvésüket Oroszország ellen és ők szervezték a forradalmat. Ugyanezek a zsidók most Gorbacsov szövetségesei és közösen végzik aknamunkájukat az örök Oroszország ellen. Ha a moszkvai antiszemita robbanás okai után nyomozunk, akkor ezt a körülményt se hagyjuk figyelmen kívül.

Igaz-e, hogy az antiszemita nacionalistákkal szövetséget kötöttek a sztálinisták, akik nem adták fel a reményt, hogy megdönthetők Gorbacsov uralmát?

— Persze, hogy igaz. Az orosz nacionalisták szoros kapcsolatban állnak a kommunista párttal és az államhatalommal. Már csak azért is, mert Gorbacsov jól tudja, hogy a hagyományos szovjet ideológiát, amely haldoklik, valami mással kénytelen felváltani, s ez a más a nemzeti bolsevizmus.

Értsük úgy a szavait, hogy Gorbacsov magatartása nem véletlen? S ha így van, akkor miként értékeljük, hogy egy moszkvai mozi bemutatja Claude Lanzmann „Shoá” című filmjét. Ezzel mi a célja Gorbacsovnak?

— Gorbacsov kettős játékot játszik. Nem tesz semmit, hogy az antiszemitizmusnak útját állja. A lapokban sorozatosan jelennek meg antiszemita levelek és ha valaki felemlíti a szavát ellene, a szerkesztő rendszerint azzal válaszol, hogy ja, kérem, nálunk pluralizmus van.

Mennyibe kerül Izraelnek a szovjet zsidók bevándorlása?

1990-re Izrael állami költségvetése 65,8 milliárd sékel kiadást irányzott elő, aminek 60 százalékát két fő tervhertel veszi igénybe: a honvédelem és az adósságszolgálat. A bevándorlókkal és beilleszkedésükkel kapcsolatos kiadások előirányzata 1,08 milliárd sékel volt, ennek kiszámításakor azonban még legfeljebb ötvétezer bevándorlót vártak. Am még négy hónap sem múlt el az évből, amikor az alijázók száma már elérte a 28 ezret, és közülük 25 ezer szovjet zsidó volt. A költségelőirányzatot tehát további pénzforrások igénybevétele mellett sürgősen meg kell növelni.

Amnon Szafran, a pénzügyminisztérium helyettes vezérigazgatója, aki a költségvetésért felelős, állítja, hogy a kormány elszánta magát, és gondoskodik a várható erőteljes bevándorlási hullám finanszírozásáról. Milyen forrásokat nyithat meg? Kényszerkölcsönt vehet ki a lakosságra, kölcsönt vehet fel az amerikai zsidó közösségektől és az amerikai kormánytól, piacra vihet bizonyos aktívákat, végül lefaraghat a más célokat szolgáló költségvetési előirányzatokból.

Az eredeti elgondolások értelmében a bevándorlásügyi minisztérium 300, a lakásépítési minisztérium 550 millió sékellel kívánta támogatni a bevándorlókat, ehhez járult további 100 millió munkalehetőségek biztosítására, valamint tartalék gyanánt összesen 150 millió sékel.

Az újonnan érkezők beutaztatásával és kezdeti elszállásolásával, továbbá megélhetésükkel kapcsolatos átlagos költségek így oszlanak meg:

Ütiokmányok, repülőjegyek beszerzésére, a poggyász és más ingóságok szállítására átlag három tagú családot számítva 4500 dollár kell. Ha a családot lakóházban helyezik el, úgy lakbér, háztartási költségek és ösztöndíjak címén évente 10 675 dollár költség merül fel. Ha úgynevezett, abszorpciós központokban történik az elhelyezés, úgy a költségek fél év alatt körülbelül 5000 dollárra rúgnak.

Mindezekon felül roppant terhet ró a bevándorlási hullám az izraeli közoktatásra. Százezer „olé” (új bevándorló) után húszezer új iskolai férőhely szükségletével kell számolni. Ebből tizenkétezer jut az óvodásokra és a kisiskolásokra 11 éves korig, négyezer pedig a 12—18 évesekre.

Húszezer iskolásgyermeknek 600 tanteremre van szüksége. A szakminisztérium ezt részben a meglévő iskolák bővítésével kívánja biztosítani, másrészt új iskolák építésével. Az utóbbi tekintetében együttműködik a lakásépítési minisztériummal; annak kell eldöntenie, hol épüljenek új lakóegységek vagy akár új települések a bevándorlók részére. A közoktatásügyi minisztériumra nemcsak új tantermek és iskolák létesítése miatt hárul többlet teher, hanem az iskolák működtetése, a ta-

nárok által teljesítendő óraszám emelkedése és az osztálylétszámok növekedése miatt is. Mindez 165 millió sékel pótköltségvetést igényel.

A bevándorlók gyermekeit integrálni kell az izraeli iskolarendszerbe. Ez külön programokat igényel, és szükség van az ország egész pedagógustársadalmának az erőfeszítéseire, sőt arra is, hogy az izraeli iskolásgyerekek maguk is segítsék új társaikat. Mindenekelőtt héberül kell megtanulniuk a jövővényeknek; a 11 évesnél idősebbeket mindjárt három hónapos nyelviskolára küldik.

— A tantermek máris zsúfoltak — mondja Meir Zégev, aki az új bevándorlókért felelős a közoktatásügyi minisztériumban. — Ideiglenes megállapodást kötöttünk a pedagógusok szakszervezetével, aminek alapján az osztályok létszámát a szokott mértéken túl megnövelhetjük.

Michael Kohen, aki a minisztériumban a bevándorolt pedagógusok ügyeit koordinálja, elmondja, hogy százezer olé között valószínűleg ötezer tanár lesz. Számukra különféle átképző tanfolyamokat szerveznek.

Becslések szerint százezer új bevándorló között mintegy ezer lesz 18—25 éves, vagyis egyetemista életkorban. Az izraeli felsőoktatási intézményekben évente hetvenezren végeznek, ehhez a létszámhoz mérten az ezer főnyi többlet nem jelentős. Tanulmányaik elkezdését különböző előkészítő tanfolyamok könnyítik meg.

Az izraeli lakosság kilenc-kilenc és fél százaléka idősebb 65 évesnél, míg a mostani szovjet bevándorlási hullámban 15 százalék ez az arány. Nyugdíjukat mind megkapják majd, de nem a társadalombiztosítástól (hiszen ahhoz senki sem teljesített befizetést utánuk aktív éveikben), hanem a költségvetésből. Ez sem csekély teher az államnak.

(A Jüdische Rundschau nyomán)

Tel Aviv felé a ferihegyi tranzitban

SZÁMOMRA MINDEZ akkor kezdődik, amikor délelőtt a Malév-gép meghozza a moszkvai átszállókat Tel Aviv felé. Vannak, akik már napokkal járatuk indulása előtt megérkeznek, többnyire idős emberek, akik attól félnek, hogy lemaradnak. Ilyenkor ott éjszakáznak a tranzitban. Összetolt székeken vagy a földön fekvé. Összetartanak, mint ha egy óriási család lennének. Férfiak, akik soha nem látták egymást, mert a Szovjetunió két legtávolabbi csücskéből jöttek, most együtt sétálnak csoportokba verődve. Asszonyok a video előtt pletykálnak. És egy csoportjuk mindig ott áll az információs pult előtt töménytelen kérdést feltéve. Újra meg újra megkérdezik mikor indul a gépük és aggódnak a csomagjaik miatt.

Idős asszony, homlokáig lecsúszott kendővel türelmetlenül kopogtat a pulton. — Gyévuska, meg fogok halni — közli. Faggatózómra elmondja, hogy cukorbeteg, és a feladott poggyászába csomagolta az inzulinját. Lemegyek vele a poggyászkartárba és több ezer bőröndöt átnézve kiválasztjuk az övét, hogy megkaphassa az injekciót. Miután az orvos beadta neki, borzasztó hálás. A tranzitban kutyaugatás, gyerekvisongás, kiabálás. A beszállás előtti órákban már pattanásig feszült a levegő. Sok a várólistás, mert az Aeroflot számítógépeiből — ki tudja miért — gyakran törlik a foglalásokat. Nem ritkán a család fele már megkapta beszállókártyáit, a másik fele azonban várólistán van. És ők mindannyian bennünket hibáztatnak.

Gombafizetésű fiú furakszik a pulthoz a tömegből. Olyan 14 évesnek nézem. — A feleségem terhes — mondja és mutatja a kezével, hátha nem értem. — Ő nem bír itt estig ülve várni.

Letelefonálok az orvosnak, akitől később megtudom, mindketten 19 évesek. Hogyan fogja ez a lány megszülni a kisbabáját? És mi lesz azal a bácsival, aki távolabb ül egy tolokocsiban, de kitüntetései mind egy szálig ott sorakoznak ócska zakója mellzsebén. Alatta sötétkék tréningkabát.

Sokan éhesek, szomjasak, pénzt akarnak váltani. Csak nevetnek keserűen, mikor megmondom nekik, rubelt forintra nem váltanak a pénzváltóban. A találmányosabb felállította egy számovárt a sarokban. Most ott főzik a teát. Közben nézik a videót.

Hirtelen egy idős bácsi terem az információ előtt. Afelől érdeklődik, hogy mikor indul a repülő. Hiába válaszolok neki, csak néz rém várokozóan. Megisméltam a választom. Erre ő újból megkérdezi, hogy mikor indul a gép. Próbálkozom hangosabban. De még mindig nem hallja.

Egy kutya gazdája kövér, szeplős kislány, féltékeny hozzám onson megkér, vigyem ki még utoljára sétálni a kutyust. Eddig már kétszer kivittem, a kis fekete korcs bátran követ. Visszafelé a lépcsőn léleksza-

kadva rohan, híz maga után a pórázon. Az ajtónál orrát az üveghez nyomva várakozik a kisserác.

Lassan elkezdődik a beszállítás. Izgatott mozgolódás támad itt is, ott is. Fésülködnek, megigazítják ruháikat, hogy azután a hangosbemondó hangjára gyorsan a beszállítóboxhoz rohanjanak. Akik még mindig nem kapták meg a beszállókártyáikat, most már sírva vagy kiabálva követelik irataikat. Kérlek, nézzem meg, lesz-e helyük. Amíg ütögetem a gép billentyűit, csendre intik, aki beszél.

Egy TU 154-es gépre mindössze 143-an férnek fel, ők még 155-nek is szorítanak helyet. A gyerekeket inkább ölle veszik, csak hogy mindenki elutazhasson. A süket bácsi is várólistás. Már nem kiabál, csak áll a pult előtt és sír. Ő mindenét erre az utazásra tette fel. Két-három batyuba gyűjtötte össze minden vagyonát. Büszke rá, hogy zsidó. És a zsidók hazája Izrael. Nem a Szovjetunió. Neki vissza kell térnie Izraelbe, ha másért nem, hát azért, hogy ott haljon meg.

Tolongás, lökdösődés az ajtónál. Mindenki előre furakszik, félnek, hogy lemaradnak.

Késő este van, csupán a leszállópályá fényei égnek. A gép körül biztonsági őrség. Terrorcselekménytől tartanak. Végignézek ezeken az embereken és komikusnak hat ez a sok biztonsági intézkedés. Betegek, öregek, gyerekek. Őket akarnak felbontani?

Már odatolták a lépcsőt a gép oldalához, de a buszból csak egyenként szállhatnak ki. Túl van terhelve a gép, így minden nagyobb csomagot el kell venni tőlük. Legalább 50 kg kézipoggyással érkeznek és természetesen a törékeny holmikat igyekeznek a leginkább maguknál tartani. Lehangelő a veszekedés. Nekik is igazuk van, nekünk is.

Most már hosszú sor kígyózik a lépcsőnél. Egy asszony ragaszkodik egy hatalmas papírdobozhoz, állítja, hogy a porcelánjai vannak benne. De a doboz akkorra, hogy még az öleiben sem férne el. El kell vennem tőle. Nekem esik, rángatja a ruhámat és szitkozódik. Végül megadja magát.

Utoljára marad a kutyás kislány. Mikor a személyzet meglátja a kutyát, azt mondják, nem mehet föl a gépre. Próbálom megértetni a gazdájával, hogy a kutya ketreche kerül, és majd csak Tel Avivban találkozhat vele. Fölfelé a lépcsőn a kislány visszafordul és integet. A kutyát kézbeveszem, nehogy elszaladjon, amíg meghozzák a ketrecet Keservesen nyúszít. Én is sajnálom. Megjött a ketrec. Egy oroszlán is beleférne. A kis fekete kutya meglapul a sarkában.

Lassan ajtót zár a gép. Indulok vissza a busszal. Eszembe jut egy Borisz nevű kislány, kezében a kitelepülők zöld vízumpapírjával. A fényképe alatt az állampolgársága rovatban csak ez az egy szó áll: HONTALAN. És alig tíz éves.

Loss Andrea

A zsidóság Angliában

Az első zsidók *Hódító Vilmos*sal, 1066-ban jelentek meg a szigetországban, 1290-ben azonban kiűzték őket 1492-től, a spanyolországi zsidóság kiűzetése után valószínűleg marannusok is betelepültek az országba. *Cromwell* a 17. században aztán újra megengedte a zsidóknak, hogy Angliában éljenek, habár az 1290-ben kibocsátott rendelkezést nem mondta ki semmisnek. Ezt követően Hollandiából érkeztek szefárd zsidó bevándorlók. Az ezután Lengyelországból bevándorlók már szilárd szefárd hitközségeket találtak ott, amelyekbe nem tudtak beilleszkedni, így megalapították a maguk askenázi hitközségét és zsinagógáját, amelynek első rabbija Hamburgból került oda.

Az angliai zsidók szervezkedése 1840-el indult meg; a következő évben alapították meg a *Jewish Chronicle*-t, mely máig az ottani zsidó közösség legjelentősebb lapja.

Az első országos főrabbit 1845-ben választották meg *Nathan Adler* személyében.

1881-ben nagy zsidó kivándorlási hullám indult meg az orosz és lengyel területekről, amely százezer zsidót hozott Angliába. Az addig harmincezer főnyi angol zsidóság erejét mutatja, hogy ezt a hatalmas tömeget magába tudta fogadni. A korábbi diszkriminációk ellenére is ez a zsidóság az idők folyamán képes volt társadalmilag és gazdaságilag integrálódni, és sikerrel küzdött teljes egyenjogúsításáért. Politikai befolyása is megnőtt, és világviszonylatban vezető szerepet töltött be a zsidók jogainak védelmezésében.

1938 novemberét követően, a Németországban lezajlott országos pogrom után az angol zsidóság tízezer menekült gyermeket fogadott be.

Ma 330 ezer zsidó él Nagy-Britanniában, húszszerrel kevesebb, mint 1950-ben. A 45 évesnél fiatalabbak között a férfiak vannak többségben, az idősebbek körében viszont kétszer annyi a nő, mint a férfi. Az angol zsidók 65 százaléka ma Londonban, a város bizonyos kerületeiben összpontosul. Viszonylag népes közösségek találhatók még Manchesterben, Leedsben és Birminghamban; a maradék szétszórtan él vidéken.

Vallási tekintetben az ultraortodoxtól a reformhitközségeig minden irányzat jelen van. A fiatalabb nemzedék körében tapasztalható az ortodoxia némi térnyerése, és vannak olyan fiatalok is, akik hangsúlyozzák zsidóságukat, sőt a nyilvánosság előtt demonstrálják is azt. Másfelől érvényesül az asszimilációs tendencia is. Az angliai zsidók zsidóknak és angoloknak érzik magukat, és a „kettős lojalitás” nem probléma számukra.

(A bázeli *Jüdische Rundschau* nyomán)

Leo Trocki:

Thermidor és antiszemitizmus*

A legutóbbi moszkvai per idején egyik nyilatkozatomban azt állítottam, hogy Sztálin az ellenzékkel folytatott harcában kihasználja az országban meglévő antiszemita tendenciákat. Ezzel a ténnyel kapcsolatban nagyszámú levél és kérdés érkezett hozzám, amelyek általában — nem volna értelme elkendőzni az igazságot — igen naivak voltak. „Hogyan vádolhatja valaki a Szovjetuniót antiszemitizmussal?” „Ha a Szovjetunió antiszemita ország, mi-
ben lehet még reménykedni?” Általában ilyen értelmű leveleket kaptam. Ezek az emberek panaszkodnak és nem ismerik ki magukat, mert hozzászoktak, hogy a fasiszta antiszemitizmust szembeállítsák a zsidók emancipációjával, amit az Októberi forradalom ért el. Ezek az

emberek úgy érzik, mintha kiloptak volna a kezükből egy mágikus amuletet. Ez a gondolkodásmód jellemző mindazokra, akik hozzászoktak a szokványos, antidialektikus gondolkodáshoz. A megváltoztathatatlan fogalmak világában élnek. Csak azt ismerik fel, ami megfelel elképzeléseiknek: a hitleri Németország az antiszemitizmus birodalma, ezzel szemben a Szovjetunió a nemzetiségiség harmónia hazája. Lényeges változások, átmenetek egyik helyzetből a másikba, egyszerűen a tényleges történelmi folyamatok elkerülnek lankadt figyelmüket.

Meggyőződésem, hogy senki sem felejtette el: a cári Oroszországban az antiszemitizmus meglehetősen nagymérvű volt a parasztok, a városi kispolgárság, az értelmiség és a munkásság maradi rétegeinek körében. Oroszország „anyácska” nemcsak az időnkénti zsidópogromokról volt híres, hanem arról is, hogy jelentős számú antiszemita publikáció jelenthetett meg ott, melyeket annak idején igen széles körben terjesztettek. Az Októberi Forradalom megszüntette a zsidók pária-helyze-

tét. Ez azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy az antiszemitizmus is felszámolta volna. (...)

Ez azonban nem minden. A valóságban a szovjet rendszerrel egy sor új jelenség került napvilágra, amelyek a lakosság szegénysége és alacsony képzettsége miatt lehetővé tették egy újabb antiszemita légkör megteremtését — és ez a lehetőség valóra is vált. A zsidók tipikusan városiakok. Százalékarányuk meglehetősen magas Ukrajna, Fehér-Oroszország, sőt Nagy-Oroszország városaiban is. A szovjet rendszernek több állami hivatalnokra van szüksége, mint a világ bármely más rendszerének. Az állami hivatalnokok a művelt városi lakosságból kerültek ki. Ennél fogva a zsidók aránytalanul nagy százalékban voltak jelen a bürokrácia soraiban, különösen mint alacsony és közepes rangú hivatalnokok. Természetesen szemet hunyhatunk a tények fölött és álláspontunkat a népek testvéri egyenlőségének bizonytalan közhe-lyeire korlátozhatjuk. De a struccpolitika egy lépéssel sem vihet bennünket előbbre. A parasztok és

* Első megjelenés in: The New International (1941 május). Engel Anna fordítása. Első magyar nyelvű közlés a Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában (Fejlődés — Tanulmányok 1985) című, később betiltott kiadványban. (A cikket rövidítve közöljük.)

A TÉKA KÖNYVKIADÓ AJÁNLATA!

Nyíri János

MADÁRORSZÁG

A második világháborús Magyarország — egy zsidó kislány szemével, a Téka Könyvkiadó 100. kötetében!

„A könyv a megpróbáltatás és a helytállás csodálatos, humorral és derüvel fűszerezett története a nem természetes, öldöklő vésszel szembeni ellenszegülésről. MADÁRORSZÁG — az emberi túlélni akarás e testamentuma az európai irodalom kiváló műve és a Holocaust történetének egyik kivételes tanúságtétele.” (MacMillan Kiadó, London)

Ladányi László

A LÁNGOLÓ ÖZVEGY

A címadó kisregény mulatságos szerelmi történet, akárhol és akármikor játszódhatna, de leginkább Angliában képzelhető el. Egy bolondos herceg és gátlásos, rigolyás titkára is apróhirdetés útján keresi az „igazit”, akik azután igazán közel hozzák egymáshoz az urat és alkalmazottját, hiszen a megtalált két hölgy — anya és leánya. A kisregényt novellák követik a kötetben, s a szerző, az Izraelben élő Ladányi László ezekben is gazdagon árasztja leginkább Szerb Antalt idéző humorát.

munkások bürokráciagyűlölete a szovjet élet alapvető tényezője. A rendszer önkényuralma, mindenfajta kritika üldözése, minden eleven gondolat megdermesztése, végül a bírósági manőverek ennek az alapvető ténynek a visszatükröződései. Még a priori megfontolások útján is csak arra a következtetésre lehet jutni, hogy a bürokrácia elleni gyűlölet előbb-utóbb antiszemita színezetű lesz, legalábbis ott, ahol a zsidó funkcionáriusok teszik ki a lakosság jelentős százalékát és kvázi felsorakoztak a paraszti tömegek háta mögött. (...)

Aki figyelemmel kíséri a Szovjetunió életét, ha csak nyilvános publikáció útján is — láthatja, hogy az ország különböző területeiről időről időre iszonyú bürokratikus kilengéseket hoznak nyilvánosságra: vesztegetés, korrupció, sikkasztás, olyan személyek meggyilkolása, akik a bürokrácia számára kényelmetlenek, asszonyok meggyalázása és más hasonlók. Ha mindennek a mélyére hatolnánk, azt tapasztalnánk, hogy a kilengések mindegyike a bürokrácia rétegekből származik. Moszkva néha arra kényszerül, hogy látványos pereket inszenálon. Minden ilyen perben nagy százalékarányban szerepel a zsidóság, részben azért, mert — mint már megállapítottuk — jelen van a bürokratikus apparátusban és annak bélyegét viseli, részben, mivel a bürokratikus apparátus káderei az önfenntartás ösztönétől úgy a központokban, csakúgy, mint vidéken azon igyekeznek, hogy a dolgozó tömegek elégedetlenségét úgy használják ki, hogy a figyelem elterelődjön róluk és a zsidókra háríthatassák a felelősséget. Ezt a körülményt minden figyelmes szemlélő már tíz évvel ezelőtt is felismerhette a Szovjetunióban, mielőtt még a sztálini rendszer körvonalai világosan kirajzóldtak volna. Az uralkodó klikk számára élet-halál kérdése volt az ellenzékkel folytatott harc. Ezek az emberek semmitől sem riadnak vissza, hogy privilégiumaikat meg-
tarthassák. (...)

1923 és 1926 között, amikor Sztálin Zinovjevvel és Kamenyevvel együtt még a „trojka” tagja volt, még igen óvatosan és titokban pengettek csak antiszemita híurokat. Különösen gyakorlott szónokok (Sztálin már akkor is munkatársai ellen dolgozott) azt mondták, hogy Trockij követői a „kisvárosok” kispolgárai, anélkül, hogy pontosan utaltak volna származásukra. A valóságban ebből egy szó sem volt igaz. Az ellenzék soraiban a zsidó értelmiségiek százalékaránya semmivel sem volt nagyobb, mint a pártban vagy a hivatali apparátusban. Elég, ha megnevezzük az 1923—25-ös évek ellenzéki vezetőit: I. N. Szmirnov, Szerbrjakov, Rakovszkij, Pjatakov, Preobrazsenszkij, Kresztyinszkij, Muralov, Beloborodov, Mrachkovszkij, V. Jakovlev, Szapronov, C. M. Szmirnov, Iscsenko — mind született orosz. Radek abban az időben éppen csak szimpatizáns volt. De ugyanúgy, mint a családok és sikkasztók elleni perekben, később abban az időben,

amikor a bürokratikus apparátus az ellenzékét száműzte a pártból, szándékosan hangsúlyozták olyan zsidók nevét, akik általában mellékes és másodrendű szerepet játszottak. Akkoriban meglehetősen nyílt viták folytak erről a pártban és annak idején, 1925-ben, az ellenzék ezt a helyzetet úgy ítélte meg, mint az uralkodó klikk hanyatlásának félreérthetetlen tünetét.

Miután Zinovjev és Kamenyev az ellenzékhez csatlakoztak, a helyzet radikálisan romlott. Ez az alkalom kitűnő lehetőséget biztosított arra, hogy azt lehessen mondani a munkásoknak: az ellenzék élén három „elégedetlen zsidó értelmiségi” áll. Sztálin vezetése alatt Moszkvában Uglanov és Leningrádban Kirov szinte teljesen nyíltan képviselték ezt a vonalat. Azért, hogy a munkások számára még világosabbá tegyék a „rég” és az „új” irányvonal közötti különbséget, a feltétel nélküli vonalas zsidókat is eltávolították a párt és a szovjet rendszer egyéb felelős pozícióiból. Nemcsak vidéken, de Moszkvában is, a gyárakban egyértelműen antiszemita jellegűvé vált az ellenzék elleni hajszja. Sok agitátor hangoztatta nyíltan: „A zsidók a felforgatók”. Százzal kaptam leveleket, amelyek az ellenzék elleni harc antiszemita módszereit panaszolták el. A politikai bizottság egyik ülésén a következőket írtam Buharinak: „Fel kell ismerned, hogy az ellenzék elleni harc még Moszkvában is a Fekete Százak (antiszemitizmus stb.) módszereit alkalmazták”. Buharin ugyanarra a papírra ezt a kiterő választ adta: „Egyedi esetek természetesen előfordulhatnak”. (...) Azokban a hónapokban, amikor előkészítették az ellenzék kizárását a pártból, amikor már napirenden voltak a letartóztatások és kiutasítások (1927 második felében), az antiszemita agitáció teljesen gátlástalan jelleget öltött. A jelszó: „Üsd az ellenzék!” gyakran ugyanolyan értelmű volt, mint a régi jelszó: „Üs-sétek a zsidókat és mentsetek meg Oroszországot”. A dolgok odáig fajultak, hogy Sztálin kénytelen volt nyomtatásban megjelent nyilatkozatot adni, amelyben kijelentette: „Nem azért harcolunk Trockij, Zinovjev és Kamenyev ellen, mert zsidók, hanem mert az ellenzékhez tartoznak” stb. Politikusan gondolkodó ember számára már akkor is nyilvánvaló lehetett, hogy ezek a tudatosan kétértelmű szavak, amelyek formálisan az antiszemitizmus túlkapásai ellen irányultak, valójában előre megfontoltan táplálták az antiszemitizmust. „Ne felejtsetek el — az ellenzék vezetői zsidók”. Ez volt Sztálin nyilatkozatának a *jelentése*, amit természetesen minden szovjet újság közölt. (...)

Az ismert radikális német újságíró, Franz Pfemfert, az „Aktion” korábbi kiadója, aki jelenleg száműzetésben él, így írt nekem 1936 augusztusában:

„Talán emlékszik rá, hogy néhány évvel ezelőtt az AKTION-ban azt állítottam, hogy Sztálin sok tette antiszemita hajlandóságával magyarázható. Az a tény, hogy ebben az

undorító perben képes volt rá, hogy a TASSZS útján Zinovjev és Kamenyev neveit »helyesbítse«, egy-magában is erre mutató gesztus. Ily módon Sztálin »zöld utat« nyitott minden antiszemita, gátlástalan elem számára.”

Csakugyan úgy tűnik, hogy a Zinovjev és Kamenyev nevek ismeretebbek, mint a Radomisljski és Rosenfeld nevek. Mi egyéb oka lehetett Sztálinnak, hogy áldozatai „valódi” nevét közzétegye, ha nem az, hogy az antiszemita hangulatot kihasználja? Ugyanez történt (...) fi-am nevével, méghozzá a legcsekélyebb törvényes jogosultság nélkül. A legmeglepőbb azonban az, hogy mind a négy „terrorista”, akiket állítólag én küldtem külföldre, zsidónak bizonyult és — ugyanakkor — az antiszemita Gestapo ügynöke volt. Mivel soha nem láttam ezt a négy szerencsétlent, világos, hogy a GPU származásuk miatt szándékosan őket választotta. És a GPU nem saját akaratából cselekedett így!

Még egyszer: Ha a legfelsőbb helyen ilyen módszereket alkalmaznak, azokon a területeken, ahol Sztálin személyes felelősségéhez nem fér kétség, akkor könnyen elképzelhetjük, mi történik „lejjebb” a gyárakban és különösen a *kolhozokban*. De hogyan is lehetne másképp? A bolsevikok régi generációjának fizikai megsemmisítése minden gondolkodó ember számára a Thermidor-reakció kifejezését jelenti, méghozzá előrehaladott állapotában. A történelemben eddig még nem láttunk rá példát, hogy a reakció egy forradalmi fellendülést követően ne szította volna fel a leplezetlen sovinszta szenvedélyeket, beleértve az antiszemitizmust!

„A Szovjetunió egyes barátainak” véleménye szerint én azért állítom, hogy a jelenlegi bürokratikus apparátus nagy része kihazsánlja az antiszemita tendenciákat, mert rosszul indulatú támadást akarok intézni Sztálin ellen. Nagyon nehéz a bürokrácia hivatásos „barátaival” vitatkozni. Ezek az emberek tagadják a Thermidor-reakció létezését. Sőt, még a moszkvai perek is készpénznek veszik. Vannak olyan „barátok”, akik azzal a szándékkal látogatnak a Szovjetunióba, hogy ne vegyék észre a napot eltakaró felhőket. Nem kevesen külön fizetést is kapnak azért a készségiért, hogy csak azt lássák, amire a bürokrácia ujja rámutat. De jaj azoknak a munkásoknak, forradalmároknak, szocialistáknak, demokratáknak, akik kimondják az igazságot, Puskin szavával „a tébolyról, ami elragadott bennünket”. Az egészséges forradalmi optimizmusnak nincs szüksége illúziókra. Az életet olyanak kell venni, amilyen. Az a fontos, hogy magában a valóságban találjuk meg az erőt, amellyel leküzdhetők a reakciók, a barbár jelenségek. Erre tanít minket a marxizmus.

Egyes „bölcselekedők” még azzal is gyanúsítanak engem, hogy „hirtelen”, felhóztam a „zsidókérdést” azzal a szándékkal, hogy valamiféle gátlástalan létesítsek a zsidók számára.

Nem tehetek mást, minthogy minden részvétem mellett vállalt vonjak. Egész életemben kívül éltem a zsidó közközlön. Mindig az orosz munkásmozgásban dolgoztam. Anyanyelvem orosz. Sajnos, még csak olvasni sem tanultam meg jiddisül. A zsidókérdés tehát nem állhatott soha figyelmem középpontjában. Ez azonban nem jelenti, hogy be kellene hunynom a szemem a zsidókérdés láttán; a probléma létezik és megoldásra vár. „A Szovjetunió barátait” Birobidzsan létrehozása kielégíti. Nem fogom abbahagyni annak végig gondolását, hogy az elképzelés szilárd talajra épült-e és miféle rendszer van ott. (Birobidzsan is csak a bürokratikus önkényuralom aljasságát tükrözheti vissza.) De egyetlen haladó gondolkodású ember sem fog kifogást emelni az ellen, hogy a Szovjetunió egy meghatározott területet bocsát rendelkezésre azon állampolgárai számára, akik zsidóknak tekintik magukat, előnyben részesítik a jiddis nyelv használatát és akik azt kívánják, hogy koncentráltan egymás között éljenek. Gettó ez most vagy nem? A szovjet demokrácia idején, a szabad költözködés azonban éppen a zsidó letelepedés módja folytán a nemzetköziség aspektusát tük-

rözte. Nincs tehát igazunk, ha azt mondjuk, hogy egy szocialista világszövetségben lehetetlen a zsidók számára egy „Birobidzsan” létesítése, olyan zsidók számára, akik saját autonóm köztársaságot kívánnak maguknak, hogy azt saját kultúrájuk fórumává tegyék? Feltételezhetjük, hogy egy szocialista demokrácia nem akar hasznot húzni a kényszerű asszimilációból. Nagyon könnyen lehetséges, hogy két-három generáció múlva egy ilyen független köztársaság határai éppen úgy eltűnnek, mint a többi nemzeti és nemzetiségi határok. Ezen nincs időm gondolkodni és nem is akarok. Utódaink jobban fogják tudni nálunk, hogy mit tegyenek. Átmeneti történelmi korszakban élünk, amikor a zsidókérdés még akut módon jelentkezik, és arra van szükség, hogy a munkásállamok világszövetsége ebben az ügyben megfelelő intézkedéseket tegyen. A zsidókérdés megoldásának az a módja, ami a hanyatló kapitalizmusban utópisztikus és reakciós jellegű (a cionizmus), egy szocialista szövetségi rendszerben esetleg reális és megfelelő értelmet nyerhet. Hogyan emelhetné fel szavát ez ellen egy marxista vagy akár egy következetes demokrata?

dés egyre bajosabb. Nem az volna az izraeli kormány érdeke, hogy minél előbb véget vessen ennek az állapotnak? Nem sürgeti-e az idő?

— Az idő nem okvetlenül jelent annyira szorongató tényezőt, de kétségtelen, hogy a kormányoknak ez az időből eltekintve is érdeke lenne. Az ön szavait talán csak egy pontban igazítanám ki. Azt mondta, hogy az infláció nekiiramodott. Ez legalábbis túlzás. Az infláció még mindig gyors, de jóval kisebb ütemű, mint még nem is oly régen. És az intifáda gazdasági hatását nemcsak Izrael érzi meg, hanem legalább olyan mértékben a Területek lakossága is. És ne felejtse el, hogy az intifáda támogatása a Területeken és a palesztin világban azért javarészt egy bizonyos korosztályra szorítkozik, egy olyan korosztályra, mely igen gyakran figyelmen kívül hagy olyan megfontolásokat, hogy mi előnyös gazdaságilag, szociális vagy politikai tekintetben. Nem tartozom a „héjak” közé, de nem hiszem, hogy az intifáda a Területeken olyan mértékű támogatásban részesülne, mint amekkorát sok megfigyelő látni vél.

— *Külső szemlélve tehát főleg a fiatalabb nemzedék fölkelése az intifáda?*

— Igen, ez minden bizonnyal így van. Körülményei sajátosak, de talán összehasonlíthatók a világ más részein végbemenő némely fejleményekkel. Az intifáda egyfajta nemzedéki konfliktust is jelez, ez egészen biztos. Fölismerhető benne a tiltakozás, a lázadás a palesztin világ előregedett, megkövesedett vezető rétege ellen. Igen hangsúlyozottan vonatkozik ez Arafat úrra és küzdőtársaira, az ő szervezett követőire is. Szilárd véleményem, hogy a felkelésben — vagy nevezükk akárhogy — igen hangsúlyos a nemzedéki problematika is.

— *Mármint az a mód, ahogyan az izraeli hadsereg ebben a konfliktusban fellép, egyre brutálisabbnak látszik, mégpedig a másik oldalról is. Voltaképpen mit jelent ez egy fiatal izraeli állampolgár részére? Nem zavarja-e meg a humanitárius értékebe vetett hitét, az ezeket szem előtt tartó hagyományos neveltetését? Végére is épp a zsidóságban nagyon fontosak ezek az értékek.*

— A tehetétel fennáll, ez igaz, és a fiatalabb izraeleiknek természetesen meg kell birkóznia vele, különösen azoknak, akik naponta vagy hetenként szembesülnek ezzel a problémával. Így van ez az én két fiammal is, akiknek minden évben elég bőven kijut ezekből a tapasztalatokból. Mindamellet egy olyan, teljesen elvetendő eszközököt igénybe vevő mozgalmat, amilyen az intifáda, leküzdeni „humánus eszközökkel” egyszerűen megvalósíthatatlan. Ha valamit le kell küzdeni, amivel — és ez elismert — együtt élni nem lehet, akkor olyan eszközökhöz kell folyamodni, amelyek talán nem mindig a legelkelőbbek, de megfelelnek a végcélnak és legalább reményt kínálnak arra, hogy ezt a végcélát a közvetlen célon túl-

Emberséges eszközökkel nem küzdhető le

Az intifáda hatása Izraelre

Az alábbi beszélgetést Johanen Merozzal, Izrael volt svájci nagykövetével folytatta a Nyugat-Németországban megjelenő Allgemeine Jüdische Wochenzeitung munkatársa.

— *Meroz úr, az Izrael megszállta területeken immár három éve tart a palesztinok felkelése. Meddig képes elviselni ezt a konfliktust Izrael anélkül, hogy államának lényege veszélybe kerülne?*

— Már negyven éve föl lehetett vetni a kérdést: Meddig képes Izrael hadiállapotban élni szomszédaival, illetve meddig tudják fenntartani szomszédai a hadiállapotot Izraellel? És ha akkoriban időbecslést akartunk volna adni, azt mondtuk volna: három-négy évig, öt évig. És ha eltekintünk az izraeli—egyiptomi békétől, ami a közel-keleti fejlődésnek talán a leginkább centrális ténye, úgy azt mondhatjuk, még mindig hadiállapotban vagyunk. Nem mintha kívánnánk, hanem mert ránk erőltetik.

— *Egyáltalán miféle lehetőség nyílik a mostani helyzetben párbeszédre?*

— Azt hiszem, a dialógus lehetősége igenis fennáll. A kérdés mindig ugyanaz: kik a partnerek a dialógusban, illetve kik vesznek részt benne? Mi különbséget teszünk — és nem tegnap vagy tegnapelőtt óta — a palesztinok (vagyis a Területek lakosai) és Izrael között (Az már izlés dolga, hogy megszállott vagy izraeli igazgatás alatt álló területekről beszélünk-e.) A PFSZ-szel való tárgyalást, párbeszédet visszautasítjuk.

— *De hiszen az intifádát nyilvánvalóan mégiscsak a PFSZ irányítja, és úgy látszik, Arafat vezetésével a PFSZ igenis megkaphatja a palesztinok többségének a támogatását.*

— Ez ma részben igaz. Az intifáda megindulása nemcsak Izrael számára volt meglepetés, hanem ugyanúgy a PFSZ és az arab államok számára is. Gyakran figyelmen kívül hagyják, pedig tény, hogy az intifáda eredetileg nem annyira Izrael ellen irányult, mint az arab világ teljes letargiája és apátiája ellen. A palesztinok — mármint a Területek palesztin lakosai — méltán érezték úgy, hogy az ammani arab csúcstalálkozó után az arab világ elhanyagolja őket és megfélemez róluk. Tulajdonképpen ez volt az intifáda politikai előidézője. Igaz, a PFSZ elég korán fölismerte, hogy hasznos vagy kényelmes, ha felugrik a mozgásban levő vonatra, hogy erre megvan a lehetősége. En azonban úgy vélem, hogy az intifáda ma is elsősorban olyan önálló mozgalom vagy fejlemény, mely nem függ közvetlenül a PFSZ-től, bár igaz, hogy a PFSZ alkalmilag támogatja, elsősorban terrorisztikus eszközökkel.

— *Mármint nézzük, hogyan hat az intifáda az izraeli államra. A gazdasági helyzetet nem teszi éppen könnyebbé, az infláció ugyanis nekiiramodott, a fejlö-*

menően el is lehet érne. Egészen bizonyos, hogy itt megterhelés nehezedik ránk. Sokat emlegetik a hagyományos zsidó humanizmust, de ennek megvan a másik oldala is. Csak azért, mert évszázadokon át embterelenül bántak velünk, nem lehet elvárni tőlünk, hogy minden mértéken felül humanusak legyünk. Aki ezt igényli, furcsa logikát követ. Elsősorban arra van szükség, hogy szavatoljuk az Izraelben élők életét és biztonságát.

— *Hogyan változott hát meg Izrael államának identitása fennállása 41. évében, azok között a körülmények között, amelyekkel meg kell birkóznia?*

— Nem hiszem, hogy alapvetően megváltozott. Külső körülmények hatására módosult. Ez magától értetődik és elkerülhetetlen. Valóban, úgy vélem, hogy például az átlagos izraeli zsidó ma differenciáltabban viszonylik arab polgártársához, mint két, három vagy négy éve. Úgy gondolom, hogy ma kisebb a szorosabb együttélés lehetősége vagy valószínűsége, mint még viszonylag rövid idővel ezelőtt. Az átlagos izraeli számára, kiváltképp pedig a fiatal izraeli számára (hiszen a fiatalokat könnyebb is befolyásolni) már nehéz feladat világosan különválasztani egymástól azokat, akikben mindennapos élményei szerint ellenségeit, ellenfeleit vagy támadóit kell látnia, azoktól, akik mindentől eltekintve teljes nyugalomban élnek Izrael államában mint arab polgárok. És ez vonatkozik természetesen a Terület arab lakosságára is. A helyzet kétségkívül éleződött, ez természetesen mindkét oldalon érezhető. De most Izraelről van szó, arról, hogyan hat ez az izraeli lakosságra. Mégis azt hiszem, hogy a fiatalok alapelvei, alapvető elképzelései és céljai egyáltalán nem változtak meg Izraelben, még akkor sem, ha a konkrét események kapcsán olykor olyasmit is meg kell tenniük, amit normális viszonyok között egyértelműen elvetnének.

Az interjú készítette:
Wolf Scheller

Hírek a világból

Iraki agresszió

Lapzártakor kaptuk a hírt, hogy Irak a világ döbbenetére megszállta Kuvaitot. Az arab—arab konfliktusos következő számunkban foglalkozunk.

Az intifáda népi gyökerei

Szaúd-Arábia királya júniusban 5,3 millió dollárt adományozott a ciszjordániai és gázai palesztin „felkelés”, az intifáda támogatására. Ez Fahd öfelseje személyes hozzájárulása. A szaúd-arábiai Népi Bizottság Palesztina Harcosainak Támogatására nevű szervezet tavaly húsz millió

dollárt gyűjtött erre a célra. Mindezekon kívül a PFSZ havonta 6,2 millió dollárt kap Szaúd-Arábiától az intifáda támogatására az Arab Liga 1988-as algír irendkívüli csúcstalálkozójának a határozata alapján.

(AFP)

Kadhafi népi harcász-gyára

A Washington Times közlése szerint egy amerikai felderítő műhold gyanús építkezést észlelt a líbiai sivatagban. több száz kilométerre a fővárostól délre. Hasonlóan ahhoz a hadicélokot szolgáló vegyiggyárhoz, amely Rabtában működik és amelynek a valódi jellegét sokáig tagadták. Ez az üzem is jórészt a föld alá települt.

Fitzwater, a Fehér Ház szóvivője kijelentette: El vagyunk készülve a legrosszabbra. (Vagyis arra, hogy az újonnan fölfedezett gyár is harcászát állít elő.) A szóvivő egyébként megjegyezte, hogy a rabtai gyár állítólagos leégése március 14-én valószínűleg nem volt más, mint megtévesztő manőver, és könnyen lehet, hogy az üzem ma is működik.

Egyszer elfogy a türelem?

A francia belügyminisztérium június közepén betiltotta egy könyv árusítását, amelynek szerzője Alfred Rosenberg, Hitler fajvédő teoretikusa. „Az Európa és a bolsevizmus közötti harc döntő órája” című könyvet más hitlerista írásművekkel együtt eddig zavartalanul terjeszthették Franciaországban. Miután ismeretlen tettesek májusban feldúlták és meggyalázták a zsidó temetőt a dél-franciaországi Carpentrasban, a hatóságok fölfedezték, hogy létezik törvény, amely tiltja fajgyűlöletet kelbő és antiszemita írásművek forgalomba hozatalát. Erre hivatkozva, a közrend megóvása címen már számos ilyen kiadványt bevontak a forgalomból, így Hermann Göring írásait, valamint azokat a történelmi műveket, amelyek kétségbe vonják a Holocaust megtörténetét.

(AFP)

Szigorítás

A francia Nemzetgyűlés június végén törvényt hozott a faji gyűlöletkeltők ellen. Eszerint szigorúbb büntetés jár a fajgyűlöllő, antiszemita és idegenellenes megnyilatkozásokért és cselekményekért. A kommunisták által beterjesztett törvényjavaslatot a Szocialista Párt egyöntetűen támogatta; a Nemzetgyűlés elég szoros eredménnyel fogadta el: 308 szavazattal 265 ellenében. A cent-rumpártok és a konzervatívok elutasították.

(AP—AFP)

Kártérítés Ausztriában

A The New York Timesban fontos hírt olvashattunk, olyat, amelyre az osztrák zsidóság alighanem régóta

repedve várt és amely talán a magyarországi zsidóságot is felvillanyozza. Israel Miller rabbi hosszas tárgyalások után végre megegyezésre jutott az osztrák hatóságokkal és ennek a megállapodásnak az értelmében a Holocaust túlélőinek egy speciális köre ezentúl rendszeres anyagi juttatásban fog részesülni. Azokról az osztrákokról van szó, akik az Anschluss idején, vagyis akkor, amikor Ausztriát erőszakkal a hitleri Németországhoz csatolták, fiatalok voltak, életkoruk elérte a 8 évet, de nem haladta meg a 14-et és akik a náci időkben üldöztetést szenvedtek.

A Los Angeles-i Weisenthal Központ adatszolgáltatása szerint 1938 márciusában 180 000 zsidó élt Ausztriában, közülük 40—50 000-re tehető azoknak a száma, akiket a haláltáborokban elpusztítottak. Arra nézve nincsenek számok, hogy ma mennyien élnek közülük. A szóban forgó egykori zsidó fiatalok ma 60—65 évesek és a létrejött megállapodás értelmében átlagosan évi 3500 \$ összegű pénzellátmányt kapnak a társadalombiztosítási rendszer keretében. Az illetékes osztrák hivatal közlése szerint körülbelül 5000 személyt érint ez az ellátás.

Az osztrák parlament döntése értelmében az éves költségvetésből körülbelül 200 millió \$-nak megfelelő összeget hasítanak ki erre a célra. Ebből 165 milliót fizetnek ki az egykori áldozatoknak havi rendszerességgel és a fennmaradó több mint 30 millióból az Ausztriában, valamint az Egyesült Államokban működő és osztrák lakóju aggok otthonainak költségeihez járulnak hozzá.

A megállapodásnak messze túlnó a jelentősége azon a tényen, hogy pár-ezer öregember megélhetési gondjain enyhítenek. A dolog abból a szempontból lényeges, hogy Ausztria most először ismerte el az anyagi felelősséget zsidó állampolgárainak üldöztetése, jogfosztása és nyomorba döntése miatt.

Barcelona

A polgárháború hétezer zsidó önkéntesére emlékező, gránitból készült, csillagot ábrázoló emlékművet avattak fel.

Birobidzsán

A Zsidó Autonóm Terület fővárosában megkezdte adását a Sólem Aléhem Televízió. Műsorai jiddis és orosznyelvűek.

Krakkó

A városban másodszer rendezték meg a zsidó kultúra fesztiválját. Az ünnepség során nemzetközi híru művészek zsidó komponisták szerzeményeit és zsidó témájú zeneműveket szólaltattak meg. A bemutatott filmek között több, 1939 előtt készült, jiddis nyelvűt is láthatott a közönség. Kiállítások, előadások emlékeztetnek a második világháború elwötti gazdag zsidó kultúrára.

Mivel foglalkozik a Zsidó Világkongresszus?

Villáminterjú Keller Lászlóval a kelet-európai tagozat igazgatójával

Ezernyi elfoglaltsága közben arra kértük Keller Lászlót, a Kongresszus kelet-európai tagozatának igazgatóját, hogy tájékoztassa olvasóinkat tevékenységükről, a budapesti iroda feladatairól, munkájának eredményeiről.

— A Világkongresszus hálózata — mondotta — hetven országban működik és az ezekben az országokban élő zsidókat képviseli. Lényegében a világ minden részében — kivéve Izraelt — szükség van rá, hogy a zsidóság érdekeinek szószólói, védelmezői legyünk. Ahol az országban nincs diplomáciai kapcsolata Izraellel — így volt a közelmúltig Magyarországon — és több kelet-európai országban — ott a közvetítő szerep hárult, illetve hárul ránk. Budapesten az irodát Bakos Lajos igazgatóhelyettes vezeti, aki felhatalmazással bír arra, hogy konkrét esetekben és ügyekben az illetékes magyar hatóságokkal tárgyalásokat folytasson.

— *Értesülésünk szerint Ön gyakran utazik, nem mindig tartózkodik Magyarországon.*

— Amerikai vagyok, az USA-ban élek, a tennivalók határozzák meg, hogy hol és mennyi időt töltök.

— *Mondana valamit Keller úr arról, hogy mikor és milyen körülmények között jött létre, milyen pályafutást tett meg napjainkig a Világkongresszus?*

— A World Jewish Congress a két világháború közötti évtizedekben szerveződött az Amerikai Egyesült Államokban. Első elnöke az akkor New Yorkban élő dr. Nahum Goldmann volt, aki később a háborús években Stephen Wise rabbiival, az akkori Londonban tartózkodó dr. Chaim Weizmannal, a jeruzsálemi David Ben-Gurionnal és Mose Sertokkal együtt gigászi küzdelmet folytatott, hogy az Európában halálra ítélt milliók közül minél több életveszélybe került zsidót menthessen meg. Eredményesen folytatta munkáját a háború után az önálló zsidó állam megalakulását követően is. Nahum Goldmann örökségét vette át és folytatja megbecsüléssel, hál' istennek az előző évtizedeknél összehasonlíthatatlanul jobb, kedvezőbb világhelyzetben Edgar M. Bronfman, a ZsVK jelenlegi elnöke.

— *Ahogy Ön mondja, a mostani körülmények között is szükséges, hogy a szervezet Európában*

és más földrészek országaiban képviselje az ottani zsidó közösséget, védje érdekeit. Mire terjed ez ki elsősorban?

— Természetesen nem anyagi, gazdasági ügyekről van szó. Mindegyikről arról, amiről most itt, Magyarországon is a korábbinál többet hallunk, az antiszemitizmus továbbéléséről tanúszkodó megnyilvánulásokról. Ezek néven nevezését, az ellenük való tiltakozást, sokan a zsidók túlzó érzékenységgel akarják magyarázni. Pedig korántsem erről van szó. A fajelmélet, a nemzeti gyűlölködés, a felsőbbrendűségi érzet, az uszítás és rágalmazás, a diszkrimináció, népcsoportok, kisebbségek elnyomása, kirekesztése, a jogfosztás és üldözés mindig mindenütt mélyreható társadalmi bajok, válságok, megrázkódtatásck kísérő jelensége. Az volt a múltban és az a jelenben is, bárhol bármilyen formában üti fel a fejét. Láthatjuk ezt a Szovjetunióban és több más országban, ahol durván, élesen jelen van az antiszemitizmus, feldúlja az érintettek nyugalmát, veszélyezteteti egzisztenciáját és pusztá életét is. A demokratizálódás útjára lépő országokban viszont — mint Edgar Bronfman mondotta nemrég Budapesten tartott sajtókonferenciáján — a piacgazdaságra való átállás nehézségei közben jelentkezik a bűnbak keresés. Napjainkban — folytatja Keller László — helyenként a nyugati világban is az eltelt évtizedek eseményeinek valamilyen sajtósági átértékelését, tárgyalásoknak mondott revízióját tapasztaljuk. Az vitathatatlan, hogy a múltbeli torzításokat, hamisításokat le kell leplezni, helyreigazítani, a történelem igaz, valóságú megismeretetésére van szükség. De ehelyett gyakran újabb elhallgatásokkal, fordításokkal meg manipulációkkal találjuk magunkat szemben. Szemérmertlen, gonosz indulatú kísérletek történnek például a Holocaust-katasztrófa méreteinek, tragédiájának utólagos korrekciójára, kisebbsítésére. Attól, hogy a világ megismerte az igazságot a sztálini táborokról, az ottani pusztulásról, a Gulag borzalmairól, a bolsevisták áldozatairól, nem lett enyhébb a hitleri rémségek, a népirtás hatmillió áldozata után az emberiségre rászakadt traumák hatása, nem lett kevesebb az Auschwitzban, Dachauban, Kame-

nec Podolskban vagy akár a Duna-Tisza közén hét évtizeddel ezelőtt fehérterrorista különítmények által legyilkolt mártírok száma.

A történelmi revizionizmusnak emlegetett kísérlet objektivitása a különböző európai országokban mármár odáig terjed, hogy egyesek tagadni próbálják a gázkamrákat, a krematóriumokat is. Eszerint a Tisza-féle szlovák államból kiszolgáltatott sokezer zsidó család, a Magyarországról elhurcolt hatszázezer állampolgár túlnyomó többsége természetes halállal halt meg, vagy csak egyszerűen mindnek nyoma veszett? A Zsidó Világkongresszus felemeli szavát az ilyen képtelenségeket bizonygató „tudományos” antiszemitizmus ellen, csakúgy, mint a náci nyilas haramiák hagyományait folytató, éjszaka horogkereszteket mázó alja emberek saját országukat kompromittáló merényletei ellen. Szlovákiában a Trencsén melletti Banovcán a közelmúltban azt is megkísérelték, hogy emlékművet állítsanak a háborús főbűnösöként elítélt Tisonak, a hitleristákkal együttműködő egykori államfőnek.

Visszatérve a kelet-európai tagozat feladataira, munkájára, hadd emlékeztessen olvasóikat arra, hogy 1987-ben a térségben elsőként Budapest volt a ZsVK nagy jelentőségű nemzetközi találkozójának színhelye. Még annak az évnek az őszén Mexico Cityben találkoztunk, ott határozta el a résztvevők a kelet-európai tagozat megalakítását. Jőmagam kezdetben főleg magyarországi ügyekkel foglalkoztam. Sor került az itteni fiatalok intenzívebb zsidó szellemű neveléséhez a feltételek megteremtésére, két új zsidó iskola szervezésére. A közelmúltban — mondta befejezésül Keller igazgató — Csehországban a miniszterelnök-helyettes, a külügyminiszter-helyettes, a kancellárral, Szlovákiában a parlament elnökével és a miniszterelnökkel folytattunk megbeszélést. Ezek a tárgyalások jó eredményel zárultak, csakúgy, mint azok a folyamatos megbeszélések, amelyeket a budapesti diplomáciai képviselet vezetivel, a Magyar Köztársaság kormányával, az egyházakkal, a politikai pártokkal megbízottjaival folytattunk közös céljaink érdekében.

(vadász)

Dobos Ilona:

A csodarabbi alakja a néphagyományban

Az ún. csodarabbi a XVIII. sz. óta tűntek fel Északkelet-Magyarországon és Erdélyben a Galiciából betelepült chaszid zsidó vallási közösségek körében. A chaszid (héberül: jámbor) zsidó vallási irányzat Lengyelországban keletkezett a XVII. században, és innen terjedt át a szomszédos Ukrajnába és Magyarországra. A chaszidizmus központi alakja a csodarabbi, a *caddik* volt.

A csodarabbi híre, tevékenységi köre már életükben is meghaladta híveik táborát. Így a helybeli és környéki keresztények is felkeresték nagy jelentőségű döntések előtt vagy betegség esetében, segítségüket, tanácsukat kérve. Ugyanígy: emléküket haláluk után a keresztény lakosság is megőrizte.

Magam most a nem zsidó lakosság körében élő emlékenyvel kívánok foglalkozni.

A következőkben néhány északkelet-magyarországi — a munkácsi, sátoraljaújhelyi, bodrogkeresztúri — rabbi emlékkörét szeretném feleleveníteni.

A mondákban és emlékezesekben az egykori rabbi jószágos, segítséget nyújtó, természetfeletti képességgel rendelkező hősök, „szent” papok. De vajon hogyan alakulhatott ki ez a pozitív mondanakör ott, ahol a vérvádnak még sokan hitelt adtak, különösen a múlt század végi, 1882-es Szabolcs megyei, tiszzaeszlári per hatására? Általában a jiddisül beszélő, másként öltözködő, idegen szokásokat tartó zsidó és nem zsidó lakosság között a különbség nagyobb volt, mint a Dunántúlon, ahol a zsidók letelepedése már több száz éve megtörtént. Az antiszemitizmus jelei Északkelet-Magyarországon még néhány évtizede is nyíltan megmutatkoztak. Ezért a koncentrációs táborokból visszatért kisszámú zsidóság a falvakat elhagyta, és a nagyvárosokba vagy külföldre költözött.

A csodarabbi emlékköre *műfajilag* rendkívül heterogén. Van közöttük egyszerű közlés, emlékezés, amelyekben a valóságos eseményeket, tényeket mérhetetlenül felnagyítják, vannak sokszor elmondott realiztikus, „igaz” történetek s végül természetfeletti beavatkozásokról, csodákról szóló, több változatban élő mondák. Ez a jelenség egyébként nemcsak erre az emlékkörre vonatkozik, valamennyi valaha élő személyiséget övező hagyománykörben megtalálhatjuk a prózai folklór műfajok sokaságát. Az egyes műfajok között sokszor alig lehet határvonalat húzni.

A különböző emlékezesekben ugyan a rabbi nevét is megemlíti néha, az egyes csodatettek személyhez kötése mégis rendkívül bizonytalan. Így a két háború között Munkácsra működő Spira rabbihoz olyan jóslásokat fűznek, amelyeknek értelemszerűen a múlt században kellett volna elhangzaniuk. A szájhagyomány kronológiája — mint mindig — ebben az esetben is megbízhatatlan.

Az *adatközlők* társadalmi helyük szerint különbözőek. A falvakban földművesek, halászok, pásztorok vagy szőlősgazdák, de a felvidéki kisvárosokban egy-egy nevezetes rabbi csodálatos tetteiről a társadalomnak valamennyi rétegében beszéltek. Így egy gazdag munkácsi patikus özvegye máig is hiszi, hogy a gyakori villámcsapásoktól nem kellett addig tartaniuk, míg Spira rabbi szőlőskertjükben tartózkodott.

Vallási hovatartozásukat tekintve az adatközlők egy kivételével keresztények voltak.

A rabbiokról híveik általában tudták, hogy kinek a tanítványai. A rabbivá válás folyamatában ugyanis a tanulás mellett nagy szerepet kapott egy sajátos viselkedésforma, amelyet csakis a szeretett, nagyra becsült mester közelében lehetett elsajátítani.

A bodrogkeresztúri Steiner Sájéról — aki az olaszliszkai rabbi tanítványa volt — a keresztény lakosság emlékezetében azt mondták: „Úgy járt, mintha lebegett volna.” — „Olyan selyemféle fekete ruhában járt, csak úgy suhogott, ahogy lépkedett.” — „Mindig kísérték két oldalról. Ha ment, utat adtak neki. Két nő között nem mehetett el.” — „Közvetlenül nem is beszélgetett senkivel, csak tolmácsok útján.” Végül Bodrogkeresztúr utolsó zsidó lakója, az 56 éves Winkler Frida, aki 1962-ben már csak azért élt a faluban, hogy a rabbi sírját gondozza, ezeket mondta: „A Talmudban nagyon jártos volt. Soha nem aludt ágyban, soha nem feküdt le. Éjszakánként a karosszékekben szundikált és gondolkodott állandóan.” — Ami talán nem is azt jelenti, hogy a rabbi nem aludt éjszakánként, hanem azt, hogy hívei ezt várták el tőle.

A következőkben a *leggyakoribb cselekménytípusokról* lesz szó olyan sorrendben, ahogy a realitásból egyre inkább átcúsúznak a mítoszok világába.

„Úgy a keresztyénység, mint a zsidóság, bárki mehetett hozzá tanácsért. Nem kért érte pénzt. Kiszegítette bár akármilyen szegénységben... Kis Dávid városa volt ez. A zsidókból éltek. Voltak olyan szegény asszonyok, akik özvegyek voltak. Elhívta takarítani, meszelni, vizet vinni, fát vágni. Annak a papnak olyan szíve, olyan lelke volt, mint Jézus Krisztusnak a lelke. Ő mindenkinek adott. Külföldről jött vagonnal a liszt, cukor, pulyka. Ha valamelyik szegény megszorult, mindenkinek segített. Ő amit kapott, el is osztotta...” „Volt egy nagyon szegény ember, vett neki egy kis lovat. Keresztyén ember volt. Csak vitt neki egy kis vizet, aztán már ebből megélt. Adott az egész családjának enni. Pénteken egész hétre kifizette.”

Ezek az emlékezesek részben magyarázatot adnak a rabbi népszerűségére. Különösen a gazdasági pangás idején volt nagy jelentősége, hogy sok embernek adtak munkát, növelték egy-egy helység idegenforgalmát. Jótékonyágukban nincs okunk kételkedni. Másfelől a város vagy falu lakói *híres* embereknek tartották őket, akiket messze földről felkerestek, ami nagymértékben növelte tekintélyüket.

A zsidó és nem zsidó szájhagyományban egyaránt számtalan történet szól hasznos, néha látnoki tanácsadásokról. Egy bodrogkeresztúri volt szőlősgazda mondta el:

„Elment apám a szent paphoz, az azt mondta neki: ne búsuljon semmit, a jó Isten meg fogja segíteni. Egy évre vegyék ki haszonbérbe a szőlőt. Kivették a szőlőt. Olyan hatalmas termés volt, hogy vissza tudták venni a szőlőt, a házat, rendbehozták a családot.”

Némileg ellentmond a chaszidizmus szellemének — amely az anyagiak megvetését hirdeti —, hogy praktikus, üzleti ügyekkel is sok keresztény kereste fel őket, és az emlékezesek szerint mindig eredménnyel. Az intuitív, nagy élettapasztalattal és emberismerettel rendelkező rabbi, akiben feltétlenül bíztak, bizonyára sok esetben valóban segítettek tanácsaikkal a hozzájuk fordulóknak.

„Tarnopol környékéről jött külön vonattal egy rabbi Munkácsra. Szolyván megállt a vonat. Ott egy küldött-ség fogadta. Spitzék is kimentek az állomásra, kivitték a beteg fiukat, aki sánta volt, paralízis. A csodarabbi nekik is, másoknak is osztogatott gyógyfüvet. A Spitz gyereket be is mutatták neki, a rabbi megsimogatta a fejét, megáldotta. A gyerek meg is gyógyult. Nem ott, rögtön, de a gyógyulást ennek tulajdonították.”

„A nagyváradi rabbi, Goldlicht, betegeket gyógyított, a két háború között, de megtiltották neki. Egy keresztény asszony gyerekeről az orvosok már lemondtak. A fiúnak fekélyes volt a lábszára. Elment a rabbihoz és térdre borulva kérte, hogy gyógyítsa meg a gyereket. A rabbi előbb visszautasította, mert félt, aztán mégis megengyhült. Azt mondta, hogy vegyen az asszony egy új téglát, forróítsa meg, öntsön rá kecsketejet és tartsa a gőzbe a gyerek lábát.”

A bodrogkeresztúri rabbiról beszéltek a következők:
 „Ezt özv. Rác Bélané mesélte, aki azelőtt Tályán la-
 tott. Rettenetes gyomor- és bélfájdalmi voltak, és or-
 vostól-orvosig járt, még a miskolci kórházban is volt.
 Baján senki sem tudott segíteni. Oriási híre volt ennek
 a bodrogkeresztúri csodarabbinak. Ők is felültek a két-
 kerekű homokfutóra, és elmentek Bodrogkeresztúrra.
 Már nagyon sok beteg állt ott, és várt a rabbal való
 beszélgetésre. Ennek a néninek füveket adott, és pon-
 tosan megmondta, hogy hogy éljen vele, mikor hány
 percig szedje. Ha három hétig issza a teát, elhagyja az
 orsós giliszta. Ez nagyon veszélyes. Az asszony a rabbi
 tanácsa szerint élt, betartott minden előírást, és egyszer
 csak tényleg kiment belőle a giliszta. Anna néni nem
 is hitte el, hogy giliszta okozhatta, olyan beteg volt.
 Nagyon lefogyott, elszáradt. Ennek az orsós gilisztának
 olyan furcsa feje volt. Idő kellett, míg újra erőre ka-
 pott. A bodrogkeresztúri rabbi gyógyította meg.”

Nagy gyógyító erőt tulajdonítottak a XIX. században
 a sátoraljaújhelyi csodarabbinak, Teitelbaum Mózesnek
 (1759—1841), a „szent öregnek”, aki az 1836-os kolera-
 járvány idején vitt végbe csodálatos gyógyításokat.

Az, hogy a rabbik gyógyították a hozzájuk forduló
 betegeket, késői maradványa egy, a középkorban még
 általános gyakorlatnak. A kis, elzárt falvak többségé-
 ben ugyanis semmilyen orvosi segítségre nem lehetett
 számítani, és így a különböző felekezeti papok tapasztalataira
 és a népi gyógyászatra támaszkodva igyekez-
 tek híveik segítségére lenni. A református papok fele-
 ségei a falvakban megszervezték a gyógyfüvek szedését,
 és a papok még a XVIII. század közepén is orvosolták
 a hozzájuk forduló betegeket.

Gyakran emlegetik a csodarabbik látnoki képességét,
 legendák szólnak jóslataikról:

„A világ minden területéről jöttek hozzá, ő jósolt, és
 az mind bevált. Beteljesedett mind, amit a szent pap
 mondott. Nagy egyszerű ember volt, *kimondottan em-
 ber*” — mondták a bodrogkeresztúri rabbiról.

A munkácsi Spira rabbi jóslatairól a keresztény val-
 lásúk körében is sok monda keringett. Jóslásait külön-
 böző korokba helyezik. Mesélik, hogy megjósolta a múlt
 század derekán bekövetkezett nagy tűzvészt, és így sok
 értéket mentettek meg. „A munkácsi csodarabbi azt is
 megjósolta, hogy a zsidókat el fogják hurcolni, kiirtják
 őket” — mondta nemrég egy idős asszony.

A már említett Teitelbaum sátoraljaújhelyi rabbihoz
 fűződik az a monda, hogy már gyermekkorában megjö-
 vendőlte Kossuth Lajosnak leendő nagyságát. A mon-
 dának több változata él máig is. Az egyik szerint gim-
 nazista korában járt Kossuth a papnál, aki megjósolta
 eljövendő dicsőségét. Vannak, akik úgy tudják, hogy a
 beteg gyermeket, Kossuth Lajost az anyja vitte el a
 rabbihoz, aki megjövendőlte, hogy az ország vezetője
 lesz. Ez a monda Sátoraljaújhelyen és környékén a ke-
 resztény és zsidó lakosság körében egyaránt általánosan
 elterjedt.

A kereszténység körében is elterjedt, hogy a csodarab-
 bi elhárítja az elemi csapásokat.

„A nagynénémnek a férje régi patikus családból szár-
 mazott. Neki is szép patikája volt. Nagy szőlőjük volt
 Munkácson és híresen szép angolkertjük. Keresztények
 voltak.”

Spira rabbi a 20—30-as években sokat járt ki hozzá-
 juk a szőlőbe, késő délutánonként elmélkedni, imádkoz-
 ni. Vele voltak a tanítványai is. Mindig kérte, hogy
 amíg ők ott vannak, ne menjenek le nők a kertbe.

Egy alkalommal nagy vihar támadt. Nagybátyám le-
 ment a kertbe, és kérte a rabbit, hogy menjen fel a ház-
 ba, mert megázik. Eleinte hallani sem akart róla, mert
 asszony volt a házban. De azután egyre romlott az idő,
 nagy vihar támadt, mégiscsak felment, de elkerülte a
 nőket. A nagynémem borzalmasan félt a vihartól. Ezt
 meghallotta a főrabbi és megüzente neki, hogy amíg ő
 ott van a házban, nem út be a mennykő.

Közben lecsendesedett valamennyire a vihar és Spira
 rabbi már készült elmenni. A nagynémem elészaladt, a
 rabbi megrökönyödve visszalépett, a tanítványai elébe
 álltak. A nagynémem kérdőre vonta, hogy még nem múlt
 el a vihar, miért megy el? Mi lesz, ha becsap a villám?
 A főrabbi kijelentette:

— Ide villám nem fog becsapni!

Így is volt. Soha nem csapott be a szőlőjükbe a vil-
 lám.”

Gyakran szerepeltetik együtt a nevezetes rabbikat ka-
 tolikus és református főpapokkal. Közös áldásuk külön-
 böző katasztrófáktól menti meg a lakosságot.

„Szabó esperes, Bertók református püspök és Spira
 főrabbi sétáltak a Kamjánkán. (Lomb a város határá-
 ban.) Onnan látni Munkácsot. Mondták, hogy milyen
 szép ez a város. Megáldották: Tűz ne érje, víz ne érje,
 se égi, se földi csapás ne érje! Így is történt.”

A zsidóság és a kereszténység körében egyaránt gaz-
 dag mondanakör övezte a nagyállói csodarabbi szemé-
 lyét. A keresztények mindig név nélkül emlegették, míg
 a hit dolgában jártas zsidók gyakran említik ezzel kap-
 csolatban a XVIII. század végétől Nagyállóban tevé-
 kenkedő Taub Eizik alapító főrabbi nevét.

A legelterjedtebb monda, amelynek sokan adnak máig
 is hitelt, hogy ő szerezte a *Szól a kakas már* kezdetű
 népdal zenéjét. Ez a monda Nagyállóban általánosan
 ismert. Egy gimnáziumi tanár elmondta, hogy maga is
 hitte és terjesztette diákjai körében. A keresztények el-
 sősorban azért helyezték erre súlyt, mert így „igazol-
 ták”, hogy az országzserte ismert dal Nagyállóban szü-
 letett. Az erről szóló történet azonban világosan mutat-
 ja, hogy népköltészeti alkotással, mondával van dol-
 gunk. *Volly István* idézi Pásztor Mihály 1903-as közlé-
 sét, amely szerint „a dal Nagyálló egyik XVIII. sz. vé-
 gi rabbijától, Reb Eiziktől való, aki Mezőn sétálva hal-
 lotta a dalt egy juhásztól, s egy belső hang ellenállha-
 tatlannal ösztönözte őt annak megtanulására. *Megvette
 hát a dalt két pengőért.* Abban a pillanatban, amikor a
 vásárt megkötötték, a rabbi megtanulta a nótát, a ju-
 hász pedig elfelejtette.” Scheiber Sándor szerint a le-
 gendának több változata ismert, s „... ezúttal is *ván-
 dormotívummal* van dolgunk. Hasonló legenda járja
 Baál Sém Tov-ról...” Jánk faluban úgy tudják, hogy
 a munkácsi rabbi írta a dalt.

Általánosan elterjedt, hogy Taub Eizik bizalmas em-
 bere volt Rákóczinak. (A történeti néphagyomány egyik
 sztereotípiája, hogy a kiemelkedő hősokeket mindig szoros
 kapcsolatba hozzák egymással.)

A nagyállói rabbi „elmagyarosodását” reprezentálja
 a következő mondata:

„Szédereste a főrabbi és környezete egy percre némán
 felállt. Ez így szokás a zsidóknál, Éliást várják ilyen-
 kor. A csendben hallatszott, hogy a rabbi összecsapja a
 bokáját, közben fejet hajtott. Amikor letelt az idő, amíg
 szótlanul álltak, kérdezik a tanítványai, hogy miért
 csapta össze a bokáját? „Megjelent előttem az Uristen,
 huszár-atillában!” — mondta a főrabbi.”

Nagy esemény volt egy-egy neves rabbi temetése,
 amelyről néha évtizedekig beszéltek.

„Mikor meghalt, annyian voltak, elgyűttek még kül-
 földről is. Még a veteményt se lehetett látni, annyian
 voltak. Voltak keresztények is. Mindenki akarta egy ki-
 csit vinni. Eltemették... Kivitték fehér lovon. Ha *ha-
 rangoztak*, akkor addig letették. Amikor elhagyták a ha-
 rangozást, akkor szaladtak vele. De még a házak tete-
 jin is voltak, annyian voltak a temetésén.”

Végül nagy legendakör fűződik ahhoz a szokáshoz,
 hogy a rabbik sírjára haláluk évfordulója alkalmából
 különböző kérelmekkel cédulákat írnak vagy íratnak is-
 merőseikkel — kisebb számban a keresztények is —
 kérve a rabbi közbenjárását a túlvilágon. A cédulákat
 kis kövek alá helyezik el. A kívánságok beteljesülésé-
 ről ismételen történet kering a keresztény lakosság kö-
 rében is.

A bodrogkeresztúri Winkler Frida elmondta, hogy a
 csodarabbi halálának évfordulója előtt keresztény ismer-
 ősei levélben írják meg óhajait, amelyeknek alapján
 jiddis nyelvű cédulákat helyez el kövek alá a sírra.

Különösen tanulságosak azok a Bodrogkeresztúron
 feljegyzett mondanak, amelyekben a csodarabbi egyéni-
 ségét fokozatosan elveszítve a *néphit* alakjai közé emel-
 kedik, mitikus lényvé válik. „Megégett a zsidótemplom
 és az az asztal, ahol a szent pap szokott imádkozni, de
 a könyv megmaradt.” Ugyanezt állították Joél Ungár
 paksi rabbiról is. — „Hallottam mástól, hogy volt egy
 nagy égzengés. Belecsapott itt az Antóniék házába. Ő
 elment oda (a szent pap), egy kést belevágott a geren-
 dába. Elaludt a tűz.” (A vas természetfeletti erejébe ve-
 tett hit Európa-szerte ismert.)

A szájhagyomány alakulásával hozható kapcsolatba,
 amit Tarcagon a 82 éves Kovács János, volt kisbirtokos
 elmondott. Szerinte az I. világháború alatt a tarcali asz-
 szonyok csoportosan keresték fel a bodrogkeresztúri cso-

Tépd le a sárga csillagot

Engedtessek meg, hogy a fenti című kötet bemutatásakor egy 46 év előtti, számomra talán az életben maradási jelentős epizódot idézzek fel, mert megsegítöm valószínűleg azok közé tartozott, akikről e könyv szól. 1944 novemberében egy Dob utcai üzletlakásban bujkáltam, onnan lestem a világra, a szembeni, a 90. szám alatti, a svéd vöröskereszt által védett gyermekotthonra. Egy nap gránátokkal, puskával, pisztolyal felfegyverkezett nyilasok kíséretében hosszú sorban kislányok, fiúcskák érkeztek. Amint a gyerekek bekerültek az akkor még csak remélt, de hál' Isten valóban azilummá lett épületbe, megkértem az egyik hungaristát, hogy házamban razziazzon. Felismertem ugyanis benne Mály Bandit, a Tisza Kálmán téri kiskörnek, a VIII. kerületi főleg zsidó kamaszok „klubjának” tagját. Bandi és „testvérei” minden lakót igazoltattak a házmester és a légoltalmi parancsnok jelenlétében, rólam megállapították, hogy Miskolcra menekült gimnazista vagyok. Ezzel néhány hétre „legalizáltak”. A fiúkról azóta semmit se tudok...

Benedek István Gábor és Vámos György interjúi 13 férfi és egy nő emlékezéseit tartalmazza, olyanoké, akik leszedték magukról a csillagot, eldobták a munkaszolgálatosok karaszalagját, fegyveres civilként, katonaruhában, vagy éppen nyilas maskarában védték, mentették magukat, családjukat, társaikat, sőt, bizonyára sokan csak a könyvből tudják meg — keresztényeket is. A történetek feltárják az ellenállásnak ezt a csaknem ismeretlen jelentős részletét. A magyarországi cionisták tettei még hiányoznak a tankönyvekből, történelmi előadásokból, nem említik őket az akkori idők mártírjainak tisztelgő ünnepségeken.

Pedig a haluci fiatalok nagyszerű tetteket hajtottak végre. Ők már a náci bevonulása előtt hamis papírokkal segítettek a Magyarországra bujdosott lengyel és szlovák zsidókat, majd 1944. március 19. után ezek közül sokat a magyar zsidók-

kal együtt Romániába menekítettek. Segítettek a vidéki gettókból megszökni, „leszereltek” munkaszolgálatosokat is. A Szálasi hatalomátvétel után pedig már fegyveres harcra is kényszerültek. Hősies akciókról számolnak be a tanúk, sikeres tűzpárbajokról és rajtaütésekről, amelyekben gyakran a legjobbak estek el, vagy jutottak a nyilasok kezére.

A legtöbb embert azonban nyomdajukban készült igazolványokkal mentették meg. Szinte elképesztő, hogy kiosztottak 120 ezer svájci Schutzpassot, 10 ezer születési bizonyítványt és ugyanennyi — a mai személyi igazolványnak megfelelő — személyi lapot, 60—80 ezer rendőri bejelentőt, hadiüzemi munkát tanúsító több ezer papírt, 4250 keresztlevelet, továbbá egyetemi-, nyilas- és gestapó-igazolványokat, zsoldkönyveket, még külföldi útleveleket is.

A hamis papírok gyártásában a legkiválóbbak voltak a különféle ellenállási csoportok között, s azokat is segítették. Ilyen papírokkal menekült meg számos, 1945 után jelentős, de nem mindig tiszteletreméltó szerepet játszó politikus. Közismert, hogy Kádár Jánost a zsidó és illegális kommunisták, Donáth Ferenc bujtatta, aki Horthyék börtöne után megjárta Rákosiét és Kádárét, és a kötetből az is kiderül, hogy mindketten cionisták papírjait használták.

Az emlékezők közül tucatnyi Izraelben él, s mindegyikük életpályája sikeres volt: kibucban dolgozott, egyetemet végzett, többen diplomáciai feladatokat végeztek, van köztük gyáros, művész. A könyvben sokszor esik szó a snájdig hadnagyról, és megszólal ő maga is: Kádár Iván, az új Országgyűlés tagja, a Magyar Zsidók Kulturális Egyesületének egyik vezetője.

(Benedek István Gábor—Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot*. Pallas Lap- és Könyvkiadó.)

(— ai)

90 perc Entebbében

Egy repülőgép eltérítésének híre járta be a világot 1976 június utolsó szombatján s a rákövetkező napok történései, a halál árnyékába került utasok megpróbáltatásai, a kiszabódításukra tett erőfeszítések hetekig vezető helyen maradtak az izraeli és nyugati újságokban, rádiókban és tévékben. Az történt, hogy az Air France Tel Avivból Párizsba tartó járatát, 245 utast és a 12 tagú személyzetet, az athéni felszállás után hatalmába kerítette két német és két arab terrorista. A gép Uganda entebbei repülőterén szállt le, a fogylyokat egy ottami elavult, koszos épületbe kényszerítették további arab suhancok és ugandai katonák őrizetében. Rövidesen elengedtek közel száz embert, a zsidókat azonban visszatartották. Hozzájuk kötötték önként sorsukat a francia pilóták és légikísérőnők. Elhangzott a géprablók követelése: engedjenek külföldre távozni Izraelben bebörtönzött 43 merénylőt és más országokból 10 társukat, ellenkező esetben kivégzik a mankukban levőket.

A drámáról azóta — videokazettán nálunk is kölcsönözhető — egy izraeli és egy amerikai film készült, mégis az eseményeket részletesen és hitelesen a 90 PERC ENTEBBÉBEN című, magyarul csak az elmúlt hetekben megjelent könyvből ismerhetjük meg. Az amerikai William Stevenson dokumentuma főleg közlemények, felhívások, nyilatkozatok és emlékezők puritán ismertetése, néhány izraeli államférfi és egykori tüzés lírai szépségű elmélkedése az évezredes álom megvalósulásáról: Medinat Jiszráelről, a hazáról és a szabadságról. A szerző a gyűjtőmunka mellett szinte csak elragadtatót jelzővel örökítette meg azokat a férfiakat, akiknek okossága, katonai szaktudása, bátorsága, honfitársai iránti önfeláldozása ámulatba ejtette a világot. Tették ezt azzal, hogy bázisuktól 4000 kilométerre, ismeretlen körülmények között őrzött tüzszokat kimentettek.

Talán a történelem olyan ritkán előforduló igazságszolgáltatása, hogy az akció idején a fogylyok őrzői között volt két német géprabló (egyikük a mostanában olyan sokat emlegetett Carlos szeretője), akik életük utolsó pillanataiban rádöbbenhettek arra a bibliai tanításra, hogy

darabot, hogy megtudják, él-e még a férjük. Az emlékezetben a rabbi a halottlátók funkcióját is betöltötte.

Másfelől a mondanak új környezetében krisztianizálódott. Erre vall, hogy csak „szent papként” emlegetik: „... olyan lelke, olyan szíve volt, mint Jézus Krisztusnak” — mondta egy asszony. Az emlékekben a rabbi „a jó Isten segítségét kéri”. Úgy emlékeznek, hogy temetése idején *zúgtak a harangok*.

Egy legenda Jézus csodálatos halászatának történetét (Luk. V. 1—11.) köti személyéhez.

„Az apósom halász volt, az öreg Városi, ő mesélte. Kellott a hal. Nem akartak menni a halászok, mert nem fogtak. Azt mondja a szent pap megbízottja, minden dobásra ötven krajcárt, csak fogjanak. Kellott volna a hal... Dobóhálóval hajigáltak. Elmegy haza és mondja, hogy nem fognak. „Saját szememmel látom!” Akkor el-

jött a szent pap a Bodrog partjára. Hozzáfogott imádkozni. Annyi halat fogtak mindjárt, hogy nem bírták kihúzni. Azt mondta: Hagyják már!”

A zsidóságtól érkező hatás új környezetében kiegészült egyfelől a néphit, másfelől a kereszténység elemeivel, ahogy különböző kultúrák érintkezése esetében általában történni szokott.

A csodarabbik egyik legnagyobb kollektív csodája éppen az a gazdag mondanakör, amely heroizált alakjukat ebben az ellentmondásos környezetben máig tovább él-teti.

(A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből című kötetből, amely Kriza Ildikó szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó gondozásában rövidesen megjelenik.)

aki védtelenekre támad fegyverrel, az fegyvertől pusztul el.

A másfél órás hadművelet alatt repülőgépekkel titokban és váratlanul leszállt izraeli katonák héberül parancsolták földre a kiszabadítandókat, hogy leszámolhassanak a terroristákkal. Egy speciális osztag leszerelte a repülőtér szovjet katonai titkokat őrző műszereit és egyidejűleg „csökkentette” az ugandai légi-erő Migjeinek számát. Még arra is volt idejük, hogy az elesett terroristákat lefényképezzék, ujjlenyomatukat vegyék — későbbi azonosításra. Egyes híresztelések szerint, bár ezt az izraeli állam sohasem ismerte el, foglyokat is ejtettek.

Stevenson műve a túsók kiszabadításának hónapjában készült el. A gyorsaság akkor erénye volt, ma inkább hiányossága. Alig ismerjük meg ugyanis a hőseket. Valamit csupán a rohamcsapat vezetőjéről tudunk meg, a filozófus Jonni Neta-yahur alezredestől, az egyetlen hősi halottról, s arról, hogy miként gyászolta őt egész népe. Peresz védelmi miniszter a temetési szertartáson a következőket mondta: *Stratlak téged, fivérem, Jonathan: nagyon kedves voltál te az én szívemnek* (Sámuel második könyve, 1.26). Majd hozzátette: *Milyen rövid az út Saul fiától, Jonathantól Ben Zion fiáig Jonathanig.*

A könyv magyar címlapján Ram-bóra hasonlító, gépfegyverrel lövöldöző férfi látható, krimik, akció-füzetek között árulják. Nem baj, így

MŰVÉSZET

Írás a falon magyar zsidó művészek kiállítása Kaliforniában

Dániel könyve szerint a próféta megjövendölte Belsazar királynak: Birodalmad össze fog omlani. Az intő szavak megjelentek a palota falán...

*

Festőművészek és grafikusok, akik a Biblia, a zsidó hagyományok és a mai zsidó élet témáit, gondolatait szolgáltatták meg az utóbbi években, a kommunista pártállam összeomlását jóstolták meg (és segítették elő egyúttal), amikor a politikától lát-szólag oly mentes műveik pusztá megalkotásával és bemutatásával

legalább megveszik a kalandregényt kedvelők is. Persze, több, mint izgalmas olvasmány — igaz történet! Adjuk gyereink, unokánk kezébe.

(90 perc Entebbében.
Fabula Könyvkiadó.)

V. E.

meghazudtolták a zsidó és általában a vallási tanításokkal szemben el-lenséges rezsim tantételeit, misze-rint a vallás elhal, a zsidóság szét-foszlik.

Iványi Katalin, Engel Tevan Ist-ván és Magén István, e magyaror-szági kiállításokról, sőt részben fo-lyóiratunk hasábjairól is jól ismert három magyar zsidó művész alkotá-saiból a kaliforniai Torrance-ben volt kiállítás a nyáron.

A Los Angeles-i Jewish Federa-tion Council és a United Jewish Fund pártfogásával és két ottani művész, *Kolosvári Éva* és *Pál* házi-gazdai közreműködésével megrende-zett kiállítás élénk érdeklődést kel-tett.

Engel Tevannál, aki a Dávid ki-rály históriájáról készült tollrajzai-val szerepelt, a méltatások kiemel-ték erőteljes stílusát és újításokra is képes technikai felkészültségét. Ivá-nyi Katalin festményei kapcsán a művésznő lírai szürrealizmusát és azt hangsúlyozták, mennyire hatott rá a magyar folklór és mítosz. A vallásos izraeliek életét és karakte-reit bemutató Magén István kiváló szaktudását, éles megfigyelőképes-ségét és képei hiteles voltát húzták alá.

A kaliforniai Zsidó Művészeti Ta-nács abban a reményben ajánlotta a közönség figyelmébe a kiállítást, hogy az előmozdítja majd a kibon-takozó kelet-európai demokráciák jobb megértését, valamint a támo-gatást az itteni bátor művészeknek.

— 6

KÖNYVESHÁZ

A legfrissebb könyvújdonságok, hanglemezek, műsoros kazetták, folyóiratok, nyelvkönyvek, térképek

KÖNYVESHÁZ

Az ország legnagyobb féláru könyvesboltja, a leggazdagabb választékkal, egységáras könyvekkel, féláru hanglemezekkel és műsoros kazet-tákkal

KÖNYVESHÁZ

Postán érkező könyvrendelések teljesítése, az ott vásárolt könyvek postázása a megadott címre

KÖNYVESHÁZ

EGY KELLEMES MEGLEPETÉS AZ EGÉSZ CSALÁDNAK!

Budapest XIII., Váci út 19. Metró Élmunkás téri megállójánál

A szerkesztőség megjegyzése: E rovatunkban szívesen közöljük a hozzánk intézett leveleket, cikkeinkhez kapcsolódó hozzászólásokat. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy az itt megjelent írással, illetve azok minden megálapításával a szerkesztőség egyetért.

Jóérzésű emberek és gyalázkodók

Tisztelt Szerkesztőség!

Elnézésüket kérem, biztosan sok ilyen levelet kapnak, már nem tudok némán elmenni bizonyos dolgok mellett.

Másodéves budapesti főiskolás vagyok. Az iskolaépület a XII. kerületben van, nem messze a Gesztenyés-kerttől (MOM-park), ahol a fasizmus áldozatainak emlékműve áll. Ezt akkor fedeztem fel, amikor egy lyukasórám alkalmával sétálni mentem. (Meglépetéssel hallottam ugyanis a Híradóban, hogy itt egy ilyen emlékművet koszorúztak meg.) Amiért tollat ragadtam, az az, hogy az emlékmű hátsó felületé tele van firkálva. A feliratok mellett ábrák is vannak: horogkeresztek! Olyan dühös lettem, hogy bárkinek nekimentem volna, aki ezt csinálta. A következő gondolatom az volt, hogyan lehetne átrajzolni. De hát nekem nincs szórópalackom...

Nagyon bánt, hogy mostanság elszaporodtak az ehhez hasonló megnyilvánulások. Nemrég a Moszkva téren az öles betűkkel írt zsidózó feliratot gyorsan átfestették. Az általam látott emlékmű nincs olyan feltűnő helyen, valószínűleg nem is vették észre, de az ábrák és feliratok attól még ugyanazt jelentik, és ha valaki magára vonatkoztatja, akkor mindegy, hogy választási plakáton látja, vagy máshol. Vajon ki-re tartozik az említett ábrák eltüntetése?

Lendvay Mónika

(A szerkesztő megjegyzése: Ez a levél még áprilisban érkezett. Júliusban a főváros egyik igen forgalmas pontján jelent meg a gyilkoslelkűek üzenete: „Auschwitz — mese”. A festett feliratot az illetékesek eltakarították.)

Régi emlékek, hangulatok...

Az alábbiakat Amerikában élő barátunk, *Benedek Edward* írásából idézzük. A szerző a *New York-i Figyelő* című magyar zsidó lap munkatársa.

„... a gyermekkoromból oly kedves sárga földalattal mentem a Vörösmarty térre. Június melegében mind benépesültek a cukrárszda teraszán a székek. A tér Duna felőli oldalán, a jegyiroda kirakatán a nyári szezon közzönt plakátok. Fe-

lülletes érdeklődéssel böngésztem a színes ajánlatokat, amikor elegáns pár sodródott elémbe. A férfi karjába kapaszkodó hölgy egy unott ásitással, csak úgy önmagának mondta: — Ugyanazok a nevek, már kívülről tudom... — Trópusi fehérbe öltözött kísérője könnyedén megtoldotta:

— Szóra sem érdemes, drágám, ez mind a régi, rothadt zsidók kezében van...

Először béna hitelenséggel bámultam a ficsúr nyakszirtjét. A múlt keserősége, a megaláztatás sok éve, az élmények Galíciától Szibériáig — mindez a torkomba szorult. Aztán kitört belőlem:

— Ugyebár, a bűdös zsidókat gondolja?...

A gyűlölet ügynöke első pillanatban azt hitte, hogy gyalázkodásában partnerre talált. De amikor a tekintetünk összeakadt, sietősen megindult, maga után vonszolva tipegő hölgyét. En pedig a körülöttem andalgó turistákkal nem törődve az átkok zuhatagát szórtam rájuk, míg el nem tűntek a Váci utca sokadal-mában...”

Rehabilitációt, egyszer s mindenkorra

Weisz Richárd, az egykori magyar olimpiai birkózóbajnok — úgy mondják — épp egy budapesti kávéházban üldögélt, amikor meghalotta, hogy az egyik szomszédos asztalnál már eléggé kaptos katonatisztek zsidóznak egyre harsányabban. Erre öklével rásújtott a márványasztal szélére, letört belőle egy jókora darabot, nagy betűkkel ráírta: „Weisz Richárd vagyok. Zsidó!”, és odavitte a hűledező társaságnak. Aligha kell mondani, hogy a tiszték ezután gyorsan eliszkoltak.

Mostanában, hogy lezajlottak a politikai fordulatot hozó — helyesebben szólva: megpecsételő — választások, mind gyakrabban jut eszembe ez a történet. Az egyébként oly öröndetes eseményre ugyanis — mitagadás — sötét árnyékot vetnek azok az úton-útfélen szembeötölő ocsmány és idétlen firkálások, bevésések, fröcskölések, amelyekkel egyesek a pártok plakátjait bemocskolták, és amelyeken legtöbbször a „zsidó” jelző volt látható valamilyen nem éppen hízelgő összefüggésben. Tudom, legyintheznék, hogy mindez csak éretlen tacsók csínytevése, ha nem emlékeznék több felelős magyar pártmber felelőtlen megjegyzéseire, nyilatkozataira, és ha nem érkeznének még riasztóbb hírek más országokból. És mindenekeelőtt: ha nem kapcsolód-nának mindehhez a szinte még kar-nyújtásnyira levő közelmúlt ször-nyűséges rémtettei.

Jogunk van hozzá, hogy megbízható biztosítékot kérjünk: a sok évszázados kollektív gyűlölethirdetés ellensúlyozásául valamiféle kollektív vagy pontosabban szólva társadalmi szerződést.

Ismerjétek el és szavatoljátok ket-tős köttöttségünket! Ismerjétek el, hogy — mint minden más népek

— nekünk is jogunk van saját országhoz, Izraelhez, de ne akar-jatok mindannyiunkat oda *elűzni*, hanem ismerjétek el jogunkat a diaszpórához is. Egyikünk itt, más-i-künk ott érzi magát otthon. Az egyik, Erec, a Föld, biztonságot, tá-maszt, menedéket ad. A másikhoz, ahol száműzetésünk évszázadait töl-töttük, már hozzászoktunk, hozzá-nőttünk, gyökeret eresztettünk be-ne, ott élnek rokonaink, barátaink, ismerőseink, ott keressük keny-e-rünket, végezzük munkánkat, s ta-lán elrendelt küldetésünket is, ha igaz, hogy választott nép vagyunk — vagy lettünk —, mert akarva-akaratlan magunkra vettük a vá-lasztottság gyönyörű igáját. Mi már megtanultuk, hogy zsidónak lenni, megátkozva és megtermékenyítve az évezredes diaszpóra élményeivel, gyötrelmeivel, azt jelenti, hogy nem lehet csak zsidónak lenni. Mi már valahogy — minden fájdalom, csa-lódás, keserűség ellenére — beépül-tünk, beleszövődöttünk a népek tar-kaságába, úgyszólván eggyé váltunk velük, majd mindegyikükkel. Ne-künk is fáj, sőt a magunk szenvedéseiként éljük át, ha egy magyart, egy lengyelt, egy cigányt, egy né-gert, egy örményt bántalmaznak, megaláznak származásáért.

A kifosztott, méltatlanul megbé-lyezett, meg- és elhurcolt, szibé-riai táborokban sínylődő és elpusztult magyar, lengyel, cseh, bolgár, német tömegek nem a zsidó bosszú-állás, hanem a kommunista világ-forradalom és a szovjet világhegemonia örületének áldozatai voltak. Nekik: tartozik a Szovjetunió és a kommunisták, a zsidóságnak tarto-zik úgyszólván az egész — mai és múltbeli — emberiség.

„J'accuse, humanité!” Vádolnak, emberiség! — így kiált a világ so-

Jom Kippur
(Lova Nagy Mária grafikája)

TARTALOM

Árnyaltan, de nem kétértelműen / 2

Hazai dolgaink

Az asszimiláció és a magyarországi zsidóság / 3
Az ideál / 5
Kivédhető-e az antiszemitizmus? (Gyertyán Ervin) / 6
Öt országból egy nyelven / 6
Nyílt levél a Magyar Köztársaság vezetőihez / 7
Az emlékezés tárgyai (Virág Teréz) / 7
Arcátlanág (Gadó György) / 8

Figyelő

Bibó István:
Az izraeli nemzetalakulás sajátosságai / 9

Együttélés

Passiójátékok ürügyén a keresztény—zsidó párbeszédről (Zala Tamás) / 10
Tisztelet és hála Jászay Ferencnek / 12
Mindig helyén volt a szíve (Vadász Ferenc) / 12
Kicsoda Czanik Géza és Fáy Gedeon? / 13
Emberségnek példája / 14
A balkányi szégyen / 14

Esszé

Szöcs Zoltán: Antiszemita—filoszemita
Gondolatok a Szabó Dezső vitához / 15

Világ

Kell-e félni a német egységtől? / 17
Az orosz antiszemitizmus históriájából
A gyökerek / 18
Miért éppen most? / 19
Mennyibe kerül Izraelnek a szovjet zsidók bevándorlása? / 20
Tel Aviv felé a ferihegyi tranzitban (Loss Andrea) / 21
A zsidóság Angliában / 21
Leo Trockij:
Thermidor és antiszemitizmus / 22
Az intifáda hatása Izraelre / 24
Hírek a világból / 25

Zsidó szervezetek

Mivel foglalkozik a Zsidó Világkongresszus? / 26

Hagyomány

Dobos Ilona: A csodarabbi alakja a néphagyományban / 27

Könyvek

Tépd le a sárga csillagot / 29
90 perc Entebbében / 29

Művészet

Írás a falon / 30

A Szombat postájából / 31

kat szenvedett zsidósága. — Mérhetetlenül sokkal tartoztok nekem, én mégis méltányos alkut ajánlok. Nem bosszúra áhítozom, nem kérek semmivel sem többet, csak annyit, amennyi jogosan megillet. Amit elvettetek tőlem a múltban, adjátok vissza a jövőnek. Teljes rehabilitációt kérek, rehabilitáljátok a zsidóságot egyszer s mindenkorra!

Békés Iván

(A szerző pontos lakcíme a szerkesztőségben.)

Új, gerinces, nem megalázkodó zsidóra van szükség

Tisztelt Szerkesztőség, engedjék meg, hogy üdvözöljem Önöket, és a munkájukhoz sok sikert kívánjak. A magam személyéről csak annyit, hogy múlt év óta Izraelben élek családommal együtt, s csak a véletlen kapcsán került a kezembe a Szombat néhány száma.

...hogy milyen nép tagja valaki,

soha nem egyoldalú döntés eredménye. Ha én a 40 évemből kb. 20 éven át nem kapom meg naponta az „emlékeztetőt” zsidó mivoltomra a mindennapi életemben, akkor ma nem vagyok Izraelben.

...az eddigi zsidó-kép a köztudatban (a nem zsidók között) vagy egy vigyorgó, kéztördelgető, képmutató, pajeszos, szakállas, gyáva, jellemtelen hajlongót, vagy egy hájas, harácsoló kapitalistát ábrázol, amelyet csak elpusztítani érdemes.

Egy új, gerinces, ellenségével bátran szembenéző és aztán azzal leszámoló, és nem megalázkodó zsidóra van szükség. Ne szégyelljük zsidónak tudni magunkat, és legyünk büszkék, hogy olyan nép tagjai vagyunk, amely bebizonyította, hogy szellemi világhatalom, s mérhetetlenül sokkal járult hozzá az emberiség előrehaladásához.

...Ha valamikor, hát most van lehetősége a magyarországi zsidóságnak arra, hogy saját sorsán is változtatva elégtételt szolgáltatson azoknak, akik kétezer éven át emberi mivoltuktól megfosztva idegen

földön voltak kénytelenek élni. A szekfűgyulai tétel, miszerint a zsidóság vagy kivándorol, vagy kisebbséggé szerveződik, aktuálisabb ma, mint a két világháború között... Szerintem nem reform-, hanem restaurációs korszak tanúi vagyunk, számítani kell egy újbóli német orientáltságú neohorthysta állam tiszavirág-életű újjászerveződésére...

...Nyilvánvaló jobbra tolódás várható, egyrészt az életszínvonal további romlása miatt, másrészt azért, mert Németország egyesülése után Magyarország ismét német érdekszférává válik (a kölcsönök jó részét onnan kapták), ez pedig sokkal markánsabb antiszemita megnyilvánulásokat hoz magával...

...Sajnos, nincs továbbra sem egységes zsidó képviselő, pedig most mindennél nagyobb szükség lenne egy kemény, ha úgy tetszik „monolitikusan” felépülő, egységes zsidó vezetésre. Tudom, hogy ezt innen, Izraelből könnyű megírni, de ha tudnék, szívesen segítenék...

Rác Gábor